

Felsőoktatás Trianon után

Egyetem és társadalom 4.

Sorozatszerkesztők:
Lengvári István – Polyák Petra

Felsőoktatás Trianon után

A 2021. november 25-én tartott
konferencia előadásai

Szerkesztette: Lengvári István

PTE Egyetemi Levéltár
Pécs, 2023

A kötet megjelenése a Kulturális és Innovációs Minisztérium
IV/934-3/2022. sz. pályázati támogatásával valósult meg.

Borítóterv:
Hirth Attila

A borító képeinek forrásai:
Fortepan

Technikai szerkesztés:
Acél Róbert

Olvasószerkesztés:
Gutai Csilla

Nyomdai kivitelezés:
Kontraszt Plusz Kft.
www.kontraszt.hu

Felelős kiadó:
PTE Egyetemi Levéltár igazgatója

ISBN: 978-963-626-244-0
ISSN: 2498-7778

Tartalomjegyzék

Előszó.....	7
Kaposi Zoltán	
Gazdasági változások Pécsen az 1920-as években.....	9
Molnár László	
Száműzötként a fővárosban. Három orvoskar együttes ülése 1920 végén (forrásismertetés).....	49
Osváth Zsolt	
„A mi értékeink.” A szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája sajtókapcsolatai (1923–1928)	55
Rozs András	
A Turul Szövetség ideológiai irányvonalának változásai (1943–1944).....	87
Vajda Tamás	
Kihívások az egyetem szegedi elhelyezése ügyében. Az ítélőtáblai és bábaképezdei épületek átadásának késlekedése.....	101
A konferencia programja	135
Kötetünk szerzői.....	137
Az Egyetemi Levéltár kiadásában, illetve közreműködésével megjelent kötetek	139

Előszó

2021-ben már a XVIII. levéltári napi konferenciáját rendezte meg a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltára. Ismét jelenléti formában gyűlhetünk össze a 2020-as online tanácskozás után. A téma a Trianon utáni felsőoktatás volt. Bár az utóbbi évtizedekben jelentős sikereket értek el hazai kutatóink a téma feltárásában, rengeteg nyitott kérdés maradt. A konferencia keretei között lehetőséget kívántunk biztosítani mindenki számára legújabb kutatásainak bemutatására. Az előadások felölelték az egyetemet befogadó Pécs gazdasági helyzetét, a Trianon után Budapesten együttműködő egyetemek történetét, a kolozsvári egyetem szegedi elhelyezését, és az ottani diákjólét helyzetét és a Turul Szövetség ideológiai változásait.

A kötet szerkesztése közben kaptuk a fájdalmas hírt: elhunyt Rozs András, kötetünk egyik szerzője, a pécsi és baranyai levéltáros- és történészszakma elismert tekintélye. Kollégánk sokat tett a pécsi Egyetemi Levéltárért annak megszervezésének időszakában, és ő rendezte korábban a Baranya Megyei Levéltárban tárolt iratanyagaink jó részét. Kötetünket az ő emlékének ajánljuk.

Pécs, 2023. november 30.

Lengvári István
igazgató
PTE Egyetemi Levéltár

Gazdasági változások Pécsen az 1920-as években

Pécs gazdasági fejlődése a Trianon előtti évtizedekben

Pécs a 19. században a Dunántúl egyik leggyorsabban fejlődő városa volt. Az önálló törvényhatósági jogú város az első világháború előtti évekre a csaknem 50.000 lakosával a történeti Magyarország tizenötödik legnépesebb településévé vált.¹ A város fejlődése különösen az 1850–60-as évektől gyorsult fel, amikor is gomba módra szaporodtak az ipari vállalkozások. Országos és birodalmi piacokat szerző nagyvállalkozások születtek ebben az időben, amelyek jelentős technikai innovációkat tudtak felmutatni.² Az iparosodás másik szála a szénbányászathoz kapcsolódott: a város határain belül lévő Pécs-bányatelepen, illetve a Pécs melletti falvakban a Dunagőzhajózási Társaság (továbbiakban DGT) egyre kiterjedtebb kőszénbányászatot folytatott. A félévszázados fejlesztések nyomán a századfordulóra már egy 3800 főt foglalkoztató nagyvállalat épült ki. E tömeg mintegy harmada Pécsen élt,³ amely fogyasztásával nagy hatást gyakorolt a város működésére.⁴ A gyáriparosodás és a szénbányászat mellett erős maradt a tradicionális kisipar is: az első világháború előtt az összes pécsi ipari és kereskedelmi vállalkozás 56%-a segédek nélkül működött.⁵

De más ágazatokban is látszik az előrelépés. Pécs területén belül a mintegy 2500 holdas szőlőültetvény az 1880-as évek közepéig nagy lehetőséget biztosított a város polgárságának a jövedelemtermelésre.⁶ Pécs egyre jelentősebb kereskedelmi központtá vált: a város a délkelet-dunántúli és a szlavóniai vidékeknek is a legnagyobb piacos helye volt. A helyi kereskedelem is folyamatosan erősödött: egyre több bolt, magazin jött létre úgy, hogy mellettük a hagyományos országos és heti vásároknak is megmaradt a funkciója. A vasút az 1880-as évektől javította érdemben a kereskedők pozícióját.⁷ Pécs pénzügyi központi funkcióinak erősödését mutatja szá-

1 Lásd: Népszámlálás 1910. 1.: 12.

2 Az ipar fejlődésének áttekintéshez lásd: Kaposi 2006.; Kaposi 2011a; Kaposi 2022.

3 Népszámlálás 1910. 3.: 1059.

4 Lásd: Babics 1952.; Huszár 2005.

5 Népszámlálás 1910. 3.: kötet adatai alapján.

6 Nagy 1996: 88–89.; Kaposi 2007: 121.

7 Ágh 1894: 257.

mos bank, takarékpénztár, segélyezési egyesület, biztosító megalakulása.⁸ Az állami fejlesztéseknek is voltak pozitív hatásai: a nagy szolgáltatók (vasút, posta stb.) megtelepedése nagyszámú hivatali értelmiségi és a középréteghez tartozó polgár megjelenését is magával hozta. Pécs katonaváros volt:⁹ a városban általában 1500–2000 fős katonaság állomásozott.¹⁰ A háború előtti félévszázad során a városban a társadalmi tolerancia magas fokot ért el; az itt élő zsidó vállalkozók fontos szegmensét alkották a helyi gazdaságnak.¹¹

Az első világháború időszaka megtörte a gazdaság fejlődését. 1914 után a gazdaság megtartotta ugyan magántulajdoni jellegét, de az állam megrendeléseivel és kényszerítő erejével alaposan átalakította működését. A beavatkozás révén felértékelődött a hazai nehézipar, a fegyver- és hadianyaggyártás. A pécsi iparrendszerben viszonylag sok olyan üzem volt, amelyek közvetlenül is bekapcsolódhattak a katonaság kiszolgálásába. A Hamerli-gépgyárat hadiüzemmé nyilvánították, így a korábbi mezőgazdasági gépek előállítására vonatkozó termelési profilt át kellett alakítani: a háború alatt már löporgránátokat, kézigránátokat, aknákat és aknavetőket gyártottak.¹² Jól járt a dohánygyár is, hiszen a kereslet nőtt a cigaretta iránt. A háború alatt új gépeket szereztek be, amelyekkel öt év alatt háromszorosára növelték a termelést; ugyanakkor a foglalkoztatás is emelkedett, a kezdeti 1912. évi 296 fős létszám 1918-ban már 533 fő volt.¹³ Az egyik legnagyobb probléma a szénellátás biztosítása volt. A katonai szállítási kapacitások üzemeltetése, az energiaellátás és a fűtőanyag-biztosítás miatt felértékelődött a Pécs környéki szénbányászat. A kormányzat a széntermelés növelése érdekében nagyszámú hadifogollyal próbálta meg pótolni a DGT munkaerő-vesztését, ám az újonnan érkezettek alkalmazása nehézkes volt.¹⁴ A DGT tisztaszén-termelése 1913-ban 701.350 t volt, ezzel szemben 1919-ben már csak 310.660 tonnát tudtak termelni.¹⁵

A behívottak helyére a legtöbb iparágban női munkaerő került, ami a termelékenység csökkenésével járt. A családi munkaerő-szerkezet felborulásából következett a pótlólagos jövedelmek elmaradása. A reáljövedelmek csökkenésének a gyorsuló infláció is oka volt. Főleg 1916 után nőtt meg a

⁸ Lásd: Gál 2002: 7–60.; Fischer 1996.

⁹ A laktanya-építkezésekhez lásd: Pilkhoffer 2004: 270–280.

¹⁰ Népszámlálás 1910. 1.: 12.

¹¹ Pécsett 1910-ben 3975, 1920-ban 4292 zsidó élt. Lásd: Kovács 1928: 356.

¹² Kopasz 1965: 33.

¹³ T. Mérey 1997: 36.

¹⁴ Babics 1952: 83.

¹⁵ Babics 1952: 123. (Táblázat)

bankjegymennyiség, ugyanakkor az árukészletek csökkentek, a feketeke-rekedelem terjedt, az árak emelkedtek. A reálbérek csökkenése leginkább a bérből, fizetésből élők helyzetét sújtotta. Az állam elvonta a készletek jelentős részét. A polgármester egy 1918. évi jelentése joggal hánytorgatta fel, hogy „a központosítás rendszere napról-napra terjeszkedik”.¹⁶ A kormányzat a jegyrendszert kiterjesztette az alapvető élelmiszerekre is. Az egyes termékekre vonatkozó városi kvótát folyamatosan csökkentették.¹⁷ Sokat segített ugyanakkor a helyi élelmezésben, hogy korábban a város saját sertéshizláló telepet és konyhakertészetet hozott létre.¹⁸

Pécs meglehetősen speciális helyzetbe került a világháború végén. 1918 novemberében Magyarország fegyverszünetre kényszerült, s a megállapodás értelmében a déli területek egy része, így Pécs is szerb katonai megszállás alá került.¹⁹ Mozgalmas három évet hozott a szerb katonaság pécsi jelenléte. Sok jóra nyilván nem lehetett számítani, amit világosan jelez a szerb városparancsnoknak a levele, amelyben bármiféle szerb-ellenes tevékenység esetére azt ígérte, hogy „...*kérlelhetetlenül fogok fellépni, senkinek az életét nem fogom megkímélni, s a várost elpusztítom a föld színéről*”.²⁰ A polgárok fizikai bántalmazása és kényszerítése a kortársi visszaemlékezések szerint mindennapos volt.²¹ A lakosság ellenállásra nem igen gondolhattott, így maradt a passzív rezisztencia. A munkások sztrájkjai nem ingatták meg a szerb megszállók hatalmát, annál jobban kikezdték viszont a pécsi lakosság egységét. Már a szerbek közeledtének hírére megindult a vagyon kimenekítése.²²

Pécs a csaknem hároméves szerb megszállás alatt Csonka-Magyarországgal nem tudott kereskedni, maradt viszont lehetőség a balkáni területek irányába. A korábban a magyar állam tulajdonában lévő intézményeket most a szerb állam működtette, a pécsi alkalmazottak a szerbektől kapták a fizetésüket. Súlyos helyzetet eredményezett az új adók kivetése és begyűjtése.²³ A vasutat a szerb területek rendszerébe próbálták integrálni.²⁴ Nőtt az infláció, a rossz ellátás, a hiány, a sokfajta pénz, a

16 Pécs ezer éve 1996: 206.

17 Pécs ezer éve 1996: 206.

18 Lenkei 1922: 69–71.

19 A szerb övezet magába foglalta a Barcs–Szigetvár–Pécs–Baja–Kelebia vonaltól délre lévő településeket. A megszállás alatti gazdasági változásokhoz lásd: Kaposi 2011b tanulmányát.

20 MNL BaML IV. 1406. 3. doboz.

21 Lenkei 1922: 283.

22 Siptár 1996: 52.

23 Lásd pl. MNL BaML IV. 1406. 1. doboz. 3122/1919.; 3857/1919. stb.

24 MNL BaML IV. 1406. 3. doboz. 1920. november 19. Jegyzőkönyv a városi adókidetítő bizottság üléséről.

bizonytalanság, a feketepiac mind hozzájárult a gazdasági dezorganizációhoz. Különösen erősen sújtotta a megszállás a kiszolgáltatott kisiparosokat és kiskereskedőket. A kézművesek társulatokba próbáltak szerveződni, így például 1920 elején megalakult a Pécsi Iparosok Szövetsége, amelynek célja a közös fellépés és a tagok megsegítése volt.²⁵ Egy 1920. szeptember 13-án kelt Kaposvárról keltezett parancsnoki levél a honvédelmi miniszterhez írt jelentésében arról számolt be, hogy „Pécset gazdasági válság és ennek nyomán anarchisztikus állapotok fenyegetik. A pénzügyi intézetekben pénz nincs, a gyárak üzemei alig tarthatók fenn. A munkanélküliség napról napra nő. Fa és gabona teljesen hiányzik a városból”.²⁶ Egyes gyárak bezártak, így például a Zsolnay- és a Hamerli-gyár átmenetileg felfüggesztette termelését, amiben persze szerepe volt az üzemi sztrájkoknak is. Végül is a várost a teljes gazdasági-, társadalmi és politikai katasztrófától a szerbek kényszerű kivonulása mentette meg. Az elszenvedett károk összege 54,5 millió koronát tett ki.²⁷ Sok egzisztencia ment tönkre, vállalkozások sora csukta be kapuját. Súlyos megpróbáltatásokat okozott a megszállás a közellátás terén is.²⁸

Instabilitás és konszolidáció az 1920-as években

A pécsi ipar szerkezete az 1920-as évek elején

A szerbek kivonulása nem jelentette a pécsi gazdaság megpróbáltatásainak végét. A város integritásának helyreállása után továbbra is bizonytalan évek jöttek. Az 1920-as évek első fele országos méretekben is az instabilitás jegyében telt el. A Hegedűs-féle deflációs kísérlet ugyan átmeneti pénzügyi stabilitást hozott, de azt követően újra felerősödött az infláció.²⁹ Mindez igen bizonytalan hátteret adott a hazai gazdaság egészének. A pénzromlás ugyan növelte a cégalapítási kedvet és a vállalkozói bevételeket, ám a bizonytalan gazdasági helyzetben a lakosság tartózkodott a nagyobb kiadásoktól. A kivárás, a túlélés elsődleges stratégiának számított: banki hitelekhez nem nagyon lehetett hozzájutni, a beruházások is elmaradtak, ugyanakkor tartós munkanélküliség lépett föl.

²⁵ Kopasz 1988: 133.

²⁶ Szita 1985: 93.

²⁷ MNL BaML IV. 1406. Pécs város „C” ügyosztályának iratai. C 16482/1921.

²⁸ A mértéktelen adókhoz lásd: 8 *Órai Ujság*, 1921. szeptember 2. 2.

²⁹ Berend–Szuha 1975: 212.

Ha ránézünk az 1921. év végén felvett foglalkozási adatok szerinti pécsi ipar rendszerére, érdekes képet láthatunk. Pécssett 1921-ben a szénbányával együtt 2503 ipari vállalkozás működött. A vállalkozások között 42 olyan üzemet találunk, amelyben 20 főnél több dolgozót foglalkoztattak. Ezek között külön kell említenünk a DGT-t, amely önmagában 1954 pécsi alkalmazottal bírt. A nagyobb iparágakat tekintve a legtöbb vállalkozás egyértelműen a ruházati iparban található, az 1454 cég az összes vállalkozás 58%-át tette ki; 214 céget (8,5%) találunk az élelmezési- és élvezeti cikkek gyártása terén, 187-et pedig az építőiparban. A nagyobb ágazatok közé sorolhatjuk még a vas- és fémipart, valamint a gépkocsi- és járműgyártást.³⁰ Mindezt a foglalkoztatás oldaláról szemlélve kiderül, hogy az ipar a pécsi gazdaság legjelentősebb ágazata volt, 1921-ben a Pécssett dolgozó 22.642 keresőből 10.526 (46,5%) az iparból és a bányászatból élt. A nagy tradíciókkal bíró mezőgazdaság, avagy a közlekedés, a kereskedelem, a hitelélet és más ágazatok jóval kisebb részarányal bírtak.

A gyáriparosodás megtorpanása

„Negyvenhat iparvállalat kéménye füstölög Pécs külvárosában. Olyan vállalatok, amelyeknek világhírük van. A Zsolnay-féle majolikagyárat, a Littke-féle pezsgógyárat ki ne ismerné?” – írták Pécs gazdaságáról egy országos lapban 1922-ben.³¹ Az erősen keresztény beállítottságú lapban felsorolták még a nagyobb *„keresztény tényezők”* közé tartozó Angster-gyárat, Zelms Gyula mészégetőjét és kőbányáját, Hamerli kesztyűgyárat. A lelkesedés ellenére az 1920-as évek elején még a fenti cégek sem voltak kellemes helyzetben. A megelőző nyolc nehéz év alatt a vállalkozások lehetőségei csökkentek, így beruházásokra, fejlesztésekre nem volt lehetőség. A talpon maradás vagy a továbblépés érdekében a korábbi domináns családi vállalkozási modellt is át kellett alakítani. A fejlesztések egyre komolyabb tőkebefektetést igényeltek, s ez közelebb hozta a bankszférát az iparhoz: a pénzügyintézeteknek is érdekükben állt tulajdonrészt szerezni egy-egy vállalatban, amivel biztonságosabbá teheték kihelyezéseiket. Ennek következtében a háború után az addigi magánüzemek körében egy társas vállalkozássá alakulási hullám ment végbe, amelynek során idegen tőke is megjelent a gyári tulajdon rendszerében.³²

³⁰ Népszámlálás 1920. 3.: 283.

³¹ *Szózat*, 1922. november 17. 4.

³² Ezt a fúziós hullámot szinte az egész országban meg lehet figyelni, a dél-dunántúli nagyobb városok esetében Pécs mellett a legtipikusabban Nagykanizsán fordult elő.

A fenti átalakulásra sok pécsi példánk van, de tanulmányunk mérete miatt csak néhányat említünk. A Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde az első világháború végéig magánkézben volt, ezt követően azonban a hadimegrendelések megszűntek, a nyersanyagellátás akadozott, s vissza kellett térni a régi mezőgazdasági eszközgyártásra. Addigra már nyoma sem volt a háború alatti nyereségnek. A nehézségekkel küszködő cég 1918 végén részvénytársasággá alakult át. A társaság tulajdonosai között megjelent a Pécsi Takarékpénztár és a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár is, bár a cég megtartotta a régi tulajdonos nevét. A két pénztézet révén jelentős folyószámlahitelhez jutottak, ami az 1920-as évek első felének bizonytalan pénzügyi helyzetében igen fontos volt. Az üzleti és termelési nehézségek miatt felemelték az alaptőkét. 1922-ben a tulajdonosok között megjelent az Industria Rt., a Mezőgazdasági Üzemi Malátagyár Rt., a Szentlőrinci Takarékpénztár és az Első Pécsi Bőrgyár Rt. is. Hamerli a későbbiekben elkezdte eladni a saját részvényeit. 1925-ben az Első Pécsi Bőrgyár Rt. több tulajdonos részét megvásárolta, s 1926 áprilisára már mintegy 75%-át birtokolta a gépgyárnak.³³

De a vásárló bőrgyár élete sem eseménytelen. A vállalat már a háború előtt, 1912-ben átalakult, s Höfler Bőrgyár Rt. név alatt folytatta munkáját: a gyár igazgatója Höfler János maradt, ám új tulajdonosok is megjelentek.³⁴ A világháború alatt a termelés felfutott, óriási katonai megrendelések voltak a vállalatnak, s gyorsan nőtt a foglalkoztatás is. 1917-ben viszont meghalt Höfler János, ugyanakkor a családtag Höfler Jakab kilépett az rt-ből, s Mohácson létrehozott egy másik bőrgyárat.³⁵ A hasonló név miatt a pécsi gyár közgyűlése úgy döntött, hogy 1919 januárjától a pécsi cég új neve Első Pécsi Bőrgyár Rt. lesz. A bőrgyár tulajdonosi struktúrájában a vállalatalapító család befolyása egy darabig még megmaradt, bár egyre több új név is feltűnt.³⁶ 1925-re a tulajdonosok között már a Pécsi Takarékpénztár és két másik pénztézmény volt a meghatározó, amelyek együtt a részvények 45%-át, míg az alapító Höflerek alig több mint 25%-át birtokolták.

A családtagok számának növekedése és az örökítés játszott nagy szerepet a Zsolnay-gyárban kialakult bonyolult vállalatvezetésben. Az 1922-ben elhunyt Zsolnay Miklósnak nem voltak gyermekei, ami az oldalági rokonság vállalaton belüli előtérbe kerülését hozta magával. Bonyolította azonban a dolgot, hogy a gyár, amely a 20. század első évtizedében igen jól működött, a háború alatt elvesztette piacainak nagy részét, s megren-

³³ Kopasz 1965: 59.

³⁴ Gulyás-Tóth 1962: 78.

³⁵ Jakab 1999: 112.

³⁶ Jakab 1999: 113.

delései megszűntek. Most viszont az említett családtagok is beléptek a vállalat vezetésébe, s a gyárat az örökösök 1919-ben közkereseti társasággá szervezték át.³⁷ A gyár fellendülése egyelőre váratott magára, az 1920-as években a korábbi hazai és nyugati megrendelések hiánya miatt látványos volt a visszaesés, ugyanakkor némi kárpótlást jelentett a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság piacainak megnyílása, amely exportlehetőségeket kínált.³⁸

Voltak azért olyan pécsi vállalatok is, amelyek még a nehéz körülmények között is jól tudtak gazdálkodni. Közülük kiemelkedik a Pannonia Serfőző Rt., amely működése eredményeképpen 1928–30 között a Nádort és a Pannonia Szálloda- és Étterem komplexumát is meg tudta venni.³⁹ A sörgyár a megyén túl is terjeszkedett: 1930-ban a kaposvári sörgyár is a tulajdonába került. A pécsi cég a kaposvári gyár összes alkalmazottját elbocsátotta, a vevőkört a pécsi gyár vette át, s a sörellátását a továbbiakban a pécsiek biztosították. Nem volt ez új dolog, hiszen a pécsiek már régóta vásárolgatták a kaposvári gyár részvényeit.⁴⁰ A piaci konkurencia letörésének egyik (modern) eszközét láthatjuk ez esetben, amikor is az erősebb gyár megszerzi egy másik tulajdonrészét, aztán gyorsan leépíti az ottani termelést, és teríti saját termékét, vagyis valójában piacot vásárol.

Bár nem volt feltétlenül gyár, de a helyi ipari nagyüzemek között említjük meg a MÁV pécsi javítóműhelyét is. Pécs a háború után a Balatontól délre eső vasútvonalak központjává vált, majd pedig a Déli Vasút 1932. évi állami megvásárlása után a Dél-Dunántúlon minden vasúti tevékenységet Pécsről irányítottak. Ez sok mindent magával vont. Egyrészt a MÁV-nak több javítóműhelye volt, amelyek közül a pécsi főműhely egyre komolyabb gazdasági szerephez jutott, s az idők során jelentős gépipari üzemmé vált. Az 1930. évi statisztikai kimutatás szerint 127 embert alkalmaztak a pécsi javítóműhelyben.⁴¹

³⁷ A Zsolnay-gyár áttekintéséhez lásd: Rúzsás 1954: 196.

³⁸ *Világ*, 1921. október 9. 3.

³⁹ Harcos 1973: 155.

⁴⁰ T. Mérey 1985: 187.; lásd még: T. Mérey 2001: 139.

⁴¹ Népszámlálás 1930. 3.: 104.

Ipari vállalatok és segédszemélyzetük Pécsen (1920–1930)

	Vállalatok (vállalkozá- sok) száma 1920-ban	Segéd- személyzet száma 1920- ban	Vállalatok (vállalkozá- sok) száma 1930-ban	Segéd- személyzet száma 1930-ban
Vas- és fémipar	148	538	120	311
Gép- és közlekedési eszközök gyártása	127	501	104	559
Kő-, föld-, agyag-, azbeszt- és üvegipar	41	649	46	396
Fa- és csontipar	163	493	183	246
Bőr-, sörté-, szőr-, toll- stb. ipar	31	245	30	460
Fonó- és szövőipar	79	24	64	32
Ruházati ipar	1454	1100	1084	1031
Papírosipar	10	11	14	15
Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	214	747	200	1260
Vegyészeti ipar	16	92	9	100
Építőipar	187	554	210	436
Sokszorosító- és műipar	33	142	38	156
Szállodás-, vendéglős- és kávéipar	202	302	187	313
Egyéb és ismeretlen ipari foglalkozások	-	-	3	-
<i>Összesen</i>	<i>2705</i>	<i>5398</i>	<i>2292</i>	<i>5315</i>

Forrás: 1920-hoz: Népszámlálás 1920. 3.: 283.; 1930-hoz: Népszámlálás 1930. 3.: 221.

A nehéz időkben történő vállalati koncentráció és szervezeti átalakulás sajátos kortünete volt a pécsi gazdaságnak. Hasonló eseteket még sokat lehetne említeni, egy azonban bizonyos: az 1920-as évek első felének gyári átalakulása még nem a dinamikus fejlődésről, hanem az életben maradásról szólt. Az inflációs finanszírozás Pécsen nem vezetett rögtön sem

a termelés, sem a foglalkoztatás bővüléséhez. Tény ugyanakkor, hogy az 1920-as évek második felében élénkült a pécsi gyáripár (exportlehetőségek megnyílása, a tömegtermelésre való áttérés stb.). Gyárból, vagyis 20 főnél többet foglalkoztató ipari üzemből 1930-ban 42 volt Pécsen, az ezekben dolgozó segédek (munkások) száma 2710 főt tett ki, vagyis átlagban egy gyárra 65 munkás jutott.⁴² Bár kétségtelen, hogy számos új céget alapítottak az 1920-as évek első felében, de ezek között nem nagyon voltak hosszú távon életképes vállalkozások, inkább csak a régiék összevonásával alakultak új szervezetek. Az említett gyáripari folyamatok nagyjából egybe estek a térség másik két nagyvárosában (Nagykanizsa, Kaposvár) végementekkel.⁴³

A kisipar lehetőségei

Magyarország iparosodásának fontos vonása volt a kisipari és kiskereskedelmi szféra gyors fejlődése. Bár kétségtelen, hogy a látványos változások elsődlegesen mindig a tőkeigényesebb és innovatívabb gyáripár területén mentek végbe, mégis az iparosok és munkások fele a kisiparban dolgozott. Pécsen a háború alatt egyfajta túlélést jelentett a kisiparba vagy kiskereskedelembe való menekülés, egy egyéni vállalkozás elindítása: adataink szerint 1910–20 között jelentősen nőtt a kisüzemek száma. 1920-ban az ipari és kereskedelmi vállalkozások közül 1687 (62%) segédek nélkül, további 421 (15,6%) legfeljebb egy segéddel dolgozott. Ez azt jelenti, hogy a cégek mintegy négyötöde olyan kisüzem volt, amely valószínűleg családi munkaerőre épült.⁴⁴ Az 1920-as adatokat szakmák szerint vizsgálva azt látjuk, hogy a legtöbb kisüzemi vállalkozás a ruházati iparban, az építőiparban, az élelmiszeriparban és a vendéglátásban működött.

Magyarországon 1920-ban 244.187, tíz évvel később, 1930-ban 222.813 kisipari vállalat működött, vagyis egy évtized alatt a kisüzemek mintegy 10%-a megszűnt. Ezzel szemben Pécsen, ahova az 1920-as években jelentős népesség költözött be, emelkedett a kisiparosok száma. Az Iparosok Lapja adatai alapján készült kimutatás szerint 1927-ben 1717, 1929-ben 1753, míg a válság hazai kitörésekor, 1931-ben már 1894 önálló kisiparost találunk.⁴⁵ Viszont a kisüzemek szerkezetében nagy változást hozott, hogy ugyanezen időben a segédek száma harmadára, a tanoncoké

⁴² Népszámlálás 1930. 3.: 221.

⁴³ Kaposvárra: Andrassy 1975: 358.; Nagykanizsára: Kaposi 2014: 173–178.

⁴⁴ Népszámlálás 1920. 3.: 283. alapján.

⁴⁵ Az adatok forrása: B. Horváth 1977: 150. Táblázat. Más adatok ettől némileg eltérnek. Lásd: Népszámlálás 1930. 3.: 221.

pedig kétharmadára csökkent. Az önállók számának emelkedése vélelmezhetően egyrészt kényszervállalkozást jelentett, de biztosan sokan ki tudták használni az 1920-as évek első felének inflációs finanszírozásából fakadó gazdasági előnyöket is.

Az 1930-as statisztikai adatokat vizsgálva kiderül, hogy a kisipar területén a legjelentősebb szakmacsoport még mindig a ruházati ipar volt. E területen az önálló, és legfeljebb egy segédet foglalkoztató ipari vállalkozásokból 908-at találunk, vagyis az összes kisipari vállalkozás több mint a fele (53%) ehhez az iparághoz tartozott. Az iparág abszolút kisipari jellegű volt: legnagyobb létszámban a szabók, illetve a varrással és a kesztyűgyártással foglalkozók voltak jelen. A pécsi szabók között sok olyat találunk, akiknek családja már akár évszázadok óta folytatta mesterségét.⁴⁶ A második legnépesebb ágazat az építőipar volt 152 (9%) vállalkozással, valamint a fa- és csontipar kategóriába sorolt iparági csoport 141 vállalkozással (ez elsődlegesen asztalosokat jelentett). Visszaesett viszont a korábbiakhoz képest az élelmezési és élvezeti cikkek gyártásával foglalkozó ágazat (96 cég), akárcsak a vas- és fémiparban, valamint gépgyártásban érdekeltek száma és aránya. A többi iparág, így például a papíripar, a fonó- és szövőipar, a sokszorosító- és műipar, vasipar stb. mesze elmaradt a fentiektől. Fontos rögzítenünk, hogy a ruházati iparhoz hasonlóan más iparágak is szélsőségesen kisipari jellegűek voltak. 1930-ban a 2292 ipari vállalkozásból 1361 (az összes pécsi cég 59%-a) egyáltalán nem foglalkoztatott segéderőt. Látható, hogy Pécsen az 1920-as években továbbra is erős maradt a kisipar.

A szénbányászat lehetőségei

A trianoni határok meghúzása új helyzetbe hozta a szénkitermelést is. A DGT szénbányászata felértékelődött, hiszen az elcsatolásokkal a mecseki feketeszen-kitermelő bányák a hazai vasipar és más, jelentősebb szénfűtőértéket feltételező üzemek egyedüli ellátói maradtak.⁴⁷ Az 1920-as években azonban a DGT széntermelésének nagy része a délszláv királyságba került, hiszen azt jóvátételi fizetésként könyvelték el. Öt éven keresztül minden munkanap után 88–100 vagon szenet kellett szállítani. A kötelezettség 1926. szeptember 12-én járt le; összesen 12,48 millió métermázsza

⁴⁶ A szabók az Ipartestületen belül is fontos szakosztályt alkottak. Lásd: *Pécsi Lapok*, 1922. május 30. 3.

⁴⁷ A Komló körüli területek a magyar kincstár kezében voltak, míg az északi szénvidék (Máza, Szászvár környéke) a Salgótarján Kőszénbánya Rt. tulajdonába került.

szenet vittek ki, vagyis a mecseki szénmedence másfél évnyi termelése került ki az országból.⁴⁸ A termelési adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a DGT szénbányászati üzeme a háború és a szerb megszállás következményeit lassan heverte ki, 1922-re az 1915. évi kitermelés nagyságrendjét is elérték, de mindez messze volt a háború előtti termelési szinttől. Az 1924-ben lezajlott 31 napos sztrájk visszavetette a termelést, amikor is a megelőző évhez képest 20%-kal kevesebb szenet hoztak felszínre.

Kétségtelen azonban az is, hogy időközben nőtt a termelékenység is. A Jicinsky-terv⁴⁹ szerint két új akna kiépítését fejezték be, ugyanakkor egy rekonstruált szállítóakna és egy újhegyi szénelőkészítő, brikettgyár, főműhely kialakítására került sor. Átalakították az addigi üszögi vasútállomást is, s létrehoztak egy felső és egy alsó pályaudvart a szén fogadására és feldolgozására. A DGT fontos foglalkoztatója maradt a városnak és a környék településeinek. Pécs város a nehéz években is számíthatott a DGT szénkiutalásaira, szénsegélyeire.⁵⁰ A bányauzem volt Pécs villamosenergia-ellátója, hiszen 1918-tól a DGT tulajdonában lévő újhegyi erőmű szolgáltatta az áramot. A bányauzem dolgozóinak keresete felülmúlta a magyar átlagot, ami helyi kereskedőknek perspektivikus volt. A DGT-nek áttételesen hatása volt a helyi politikára is, hiszen a bányatelepi munkásközösségekben a szociáldemokrata mozgalom erősödött. A nagyvállalat által korábban kiépített egészségügyi ellátási rendszer (kórházak, orvosi felügyelet stb.) révén a város komoly kiadásoktól mentesült.⁵¹ A dolgozókról való gondoskodás magas szintű volt a vállalatnál, segélyekhez, ellátáshoz, iskolai képzéshez lehetett hozzájutni. A vállalati lakásépítkezések szinte folyamatosak voltak. A két világháború között a DGT legnagyobb lakásépítési programja Meszesen valósult meg, ahol 1922–25 között 177 munkáslakást és 2 felvigyázó lakást hoztak létre. A munkáslakásokból 24 egyszobás, míg 153 kétszobás volt.⁵²

⁴⁸ Pap 1928. 4.: 417., illetve annak szerzői helyesbítése: 1928. (5.) 492.

⁴⁹ Jaroslav Jicinsky 1913–1931 között a DGT pécsi bányauzemeinek igazgatója, az 1913–27 közötti korszerűsítések megtervezője és megvalósítója volt. Lásd: Pécs Lexikon 2010. I.: 355.

⁵⁰ Így például 1922-ben Baranya vármegye árvaházának 150 q, a Pécsi Jótékony Nőegyletnek 300 q, 1925-ben a városi szegények számára 800 q szenet juttattak. A segélyezettek között voltak hadiárvák, katonatisztek, városi tisztviselők, állami alkalmazottak, iskolák, egyesületek, egészségügyi intézmények, vasutasok, újságírók, csendőrök stb. Lásd: Huszár 2005. tanulmányát.

⁵¹ Huszár 2005: 191.

⁵² Pilkhoffer 2008: 138.; lásd még: *Dunántúl*, 1925. június 10. 1.

A mezőgazdaság nehéz évei

Az agrárágazat sanyarú helyzetben volt az első világháború után, pedig a területileg megcsonkított országban a népesség döntő többsége még mindig az agráriumból élt. Nagy változás volt ugyanakkor, hogy az agrárgazdaság a korábbi vámvédett helyzetéből valóságos piaci feltételek közé került. Hosszú távon negatívan befolyásolta a magyar agrárgazdaság helyzetét az 1920-as években létrejött világpiaci árdepresszió, s nem utolsósorban majd a válság. Az előrelépés a termelékenység fokozása, a tőkeigényesség növelése lehetett volna, azonban az ágazatnak gyenge volt a jövedelemtermelő képessége, ugyanakkor az értékesítési lehetőségei is romlottak. Az állam intézkedései egy-két probléma orvoslására (földreform, telepítések, parcellázások stb.) alkalmasak voltak, de szembe kellett nézni az ágazat tévesztésével.

Jól látszik ez a folyamat Pécsen is. Ha a statisztikai adatainkra pillantunk, akkor a városban élő népesség foglalkozási struktúrájában az egyik leglényegesebb változás a mezőgazdasági népesség arányának csökkenése: 1920-ban 1424 főállású dolgozott mezőgazdaságban, ami az összes kereső 6,3%-át tette ki, míg tíz évvel később 1491 keresőt találunk az agrárszférában, amely viszont addigra már csak 5,1%-os arányt jelentett. Nyilvánvaló, hogy a 67 fős növekmény a közben mintegy 12.000 fővel szaporodó városban lényegében láthatatlan volt.⁵³ Hasonló csökkenő tendenciát láthatunk más magyarországi nagyvárosok esetében is, bár vannak jókora eltérések is: például néhány alföldi nagyvárosban (Debrecen, Szeged stb.) lassú volt a folyamat, ám volt, ahol a pécsinél is gyorsabban végbement (Győr, Székesfehérvár stb.).

A város földbirtokstruktúrája nem sokat változott a háború előtti viszonyokhoz képest. A város területe 11.881 holdat tett ki. Az 1925. évi gazdasági adatok alapján a legnagyobb földbirtokos maga a város volt 4672 holdas területével, őt követte a DGT 539 holddal. A székesegyháznak 158, a püspökségnek 141 holdja volt, míg a legnagyobb polgári magántulajdonos a 167 holdas Mattyasovszky Jakab és a 141 holdas Visnya Ernő volt.⁵⁴ A város összes területének mintegy fele a polgárok magántulajdonában volt, ám ezek a birtokok kicsik voltak, sokszor jellemzően szőlőbirtokokról van szó. Tíz évvel később, 1930-ban az akkori 3582 birtok csaknem 68%-a (2427 darab) 1 holdon aluli birtok volt, míg 941 birtok az 1–5 hold közötti kategóriába került. Látható, hogy Pécs birtokszerkezetét – a korábbi korszak hagyatékaként – továbbra a kisbirtokok túlsúlya jellemezte. Változások persze így is voltak. Az 1920. évi földreform révén Pécsen

⁵³ Az adatokhoz lásd: Népszámlálás 1920. 1.: 24*; Népszámlálás 1930. 1.: 16*.

⁵⁴ Gazdacímtár 1925: 34.

39-en jutottak földhöz és 36-an házhelyhez; a juttatott föld összesen 105 holdat, míg a házhelyek 15 holdat tettek ki. Átlag 2,7 hold föld és 640 négyszögöl házhely jutott, ez jóval magasabb az országosnál.⁵⁵

A pécsi agrártermelés alapvetően kisüzemi jellegű maradt. Ez egyben azt jelentette, hogy a műveléshez nem kellett jelentősebb tőkeerő vagy befektetés. A szőlő területe az 1895. évi 2500 holdról az 1920-as évek közepére 1500 holdra csökkent,⁵⁶ de a probléma inkább az alacsony borárak miatt jelentkezett. A városban több helyen is jelenlévő bolgárkertészek is alapvetően kézi munkaerőre alapozták zöldségtermelésüket.⁵⁷ A legelők mérete már a háború előtt is csökkent, de még így is olcsón lehetett közlegelőt bérelni a várostól,⁵⁸ bár kétségtelen, hogy a szarvasmarhatartás visszaszorulóban volt. Pécs egy 20–25 km-es sugarú körzet piacközpontja volt, s a város ellátásában az e területről származó élőállat, kertészeti termékek stb. sokat segítettek. Pellérdről, Patacsról, Magyarürögből, Ráczvárosból, Nagypádról, Keszüből rendszeresen vittek be agrárterméket a pécsi piacra. A város erős lépéseket tett annak érdekében, hogy a jó adottságú Ráczvárost Pécs részévé tegye, de végül is törekvései nem jártak sikerrel.⁵⁹ A nagyobb mezőgazdasági üzemekkel kapcsolatosan az 1920-as évek elején erős koncentrációt figyelhetünk meg. Így például 1923-ban egyesült a Mezőgazdasági Sörgár és Malátagyár a Bicsérdi Részvénytársasággal, majd felvette a Baranyai Agráripár Rt. nevet, amellyel a Pécsi Sertéshizlaló Rt. is fuzionált.⁶⁰ A város és a polgári közösség ellátása szempontjából a város tulajdonában lévő 4200 hold erdő⁶¹ alapvető fontosságú volt, hiszen egyrészt bérbe adva jelentős bevételt hozott, másrészt pedig a fa még mindig univerzális alapanyag volt ebben az időben.⁶²

Kereskedelem, hitelélet

A pécsi kereskedelem is nehéz helyzetbe került. Az új déli határ elvágtatta a régi kapcsolatokat, így minimálisra zsugorodott a Dráván túli területek

⁵⁵ Földbirtokviszonyok 1935: 15*.

⁵⁶ Lásd: *Dunántúl*, 1929. szeptember 21. 4.: A hegyközségek megalakulásának körülményeiről szóló cikket.

⁵⁷ Pécs Lexikon 2010. I.: 112–113.

⁵⁸ A közlegelőkhöz lásd: Nagy 2022. tanulmányát.

⁵⁹ Ráczváros 1930-ban Magyarüröggel, Mecsekszentkúttal és Pataccsal együtt az ekkor létrehozott Mecsekalja település részévé vált. Ettől persze szerepe Pécs ellátásában megmaradt.

⁶⁰ *Compass* 1924. 2.: 455.

⁶¹ *Gazdacímtár* 1925: 34.

⁶² A város gazdálkodásához lásd: Kaposi 2006: 181–185.

felé történő kereskedelem. A kereskedőknek beszerzéseiket és piacaikat tekintve is új területek felé kellett néznie. A Szeged–Pécs tengely működése kapcsán is problémák merültek föl, hiszen az új országhatár elmozdította a Baja–Szabadka vonalat, így az alföldi termékek beszerzése csak 100 km-es kitérővel volt lehetséges, ami lassúbbá, egyben költségesebbé tette a szállítást. A nyugati és északi vasúti kapcsolatok ugyan megmaradtak, bár a délszláv királyság kialakulása ezek egy részét is befolyásolta. Korábban a pécsi kereskedelemben Fiume kikötője nagy szerepet játszott, most azonban a tengeri kereskedelem is elveszett Pécs számára. A Szentlőrincen át észak felé vezető vonalból korábban sem profitált sokat Pécs városa.⁶³

Növekedett viszont Pécs regionális központi szerepköre azáltal, hogy a MÁV által 1913-ban kialakított Pécsi Üzletigazgatósága ekkor kezdett igazából működni. A gőzvasút sok embernek adott megélhetést, a keresőket tekintve 849 férfi és 33 nő dolgozott a vasútnál, amely továbbra is a legjelentősebb közlekedési lehetőség maradt. A dolgozók számának felduzzadásában nagy szerepe volt az elcsatolt déli területekről visszaáramlott vasutasoknak: akik kint nem kaphattak munkát, azok a megmaradt ország területére költöztek.⁶⁴

A nagykereskedelem forgalmának visszaesése az évtized első felében jól nyomon követhető. A korábbi országos vásárok forgalma látványosan csökkent, pedig Pécs korábban igen erős nagykereskedelmi központ volt. 1922–23-ban bármelyik vásári jelentést is nézzük, mindenhol a gyenge forgalommal találkozunk. Nem sokat segített ezen, hogy a kormány átmenetileg megtiltotta az állatkivitel. A belső kereslet gyenge volt, ugyanakkor az árak 1923-ban magasra szöktek, még a Budapestről jött kereskedők is sokszor csalódottan távoztak a számukra is megfizethetetlen árak miatt. A kiviteli zárlat feloldása után is alig jöttek a külföldi kereskedők. A borkereskedelem is pangott, a vásárokon bort inkább csak a helyi kocsmárosok, vendéglősök vásároltak, a külföldre szánt mennyiség alig volt mérhető.⁶⁵ 1930-ban már azt írták a helyi lapban, hogy „*A borkereskedések számának lényeges apadása azonban már megfelel a borkereskedelem végpusztulásának [...] A borkereskedelmet, mely Villányt is szépen táplálta, semmifele más kereskedelmi ág nem pótolta azóta sem.*...”⁶⁶ A nagykereskedelemben élenkűlés majd csak 1926–27 felé figyelhető meg, amikor az állatvásárok forgalma megnőtt, emelkedett a felhajtott és eladott állatok száma is. Külföldre főleg Olaszországba, Ausztriába és Csehszlovákiába vittek élőállatot. Tegyük hozzá, hogy érdemben nőtt a feldogozott húskivitel is: az ország egyik leg-

⁶³ Majdán 2005: 78–81.

⁶⁴ A népesség gazdasági ágak szerinti megítéléséhez lásd: Hoóz 1995: 110–111.

⁶⁵ *Dunántúl*, 1923. január 30. 3.

⁶⁶ *Pécsi Napló*, 1930. április 6. 1.

nagyobb hentesárugyára, Graumann Gusztáv pécsi üzeme minőségi termékeket (szalámit, szalonnát, zsírt) tudott a német piacon elhelyezni, évi exportja az 1920-as évek vége felé elérte a 250.000 pengőt.⁶⁷ A városban működő hentesiparosok évi 800.000–1.000.000 pengő értékű hentestermékek exporttal javították az ország külkereskedelmi mérlegét, különösen fontos volt a pécsi zsírexport.⁶⁸

Ami a belső, helyi piacot illeti: a reáljövedelmek csökkenése miatt a kiskereskedelem is rossz napokat élt át. A kirakodóvásárokon a lakosság sokáig csak az olcsóbb termékeket kereste. Alig jelent meg új üzlet a belvárosban, ugyanakkor számos korábbi boltot zártak be. Alaposan megcsappant a belföldi borfogyasztás, a kisebb termelők maguk fogyasztották el saját borukat, kereslet nem volt rá.⁶⁹ Fontos volt az állami borpince létrehozása, hiszen ömlött be a külföldi bor, ugyanakkor a pécsi borokat nem lehetett eladni.⁷⁰ Mindenképpen szükséges volt a helyi kereskedelmi élet élénkítése. Ebből a szempontból nagy jelentősége volt az 1923 augusztusában rendezett pécsi árumintavásárnak. A Baross-szövetség által szervezett kiállítás célja a pécsi ipar és kereskedelem termékeinek megismertetése volt; a megvalósításban a Baranyavármegyei Gazdasági Egyesület is nagy szerepet játszott. A kiállítás fontosságára utal az a megjegyzés, miszerint „...*délre gravitáló exportképességünk itt méltó bemutatást nyerhet*”.⁷¹ Árumintavásárokat külföldön is szerveztek, Németországban, Ausztriában rendszerezések voltak, 1923 szeptemberében például Bécsben nyílt meg a nemzetközi árumintavásár.⁷² A hadapródiskolában megrendezett kiállításon neves országos és pécsi cégek is részt vettek, az ipar és a szolgáltató szektor területéről egyaránt. Az 1920-as évek második felében a gazdasági viszonyok javulását mutatja a pécsi vágóhidak teljesítményének növekedése, lassan emelkedett a leölt és feldolgozott állatok száma.⁷³ A szállodaipar, a vendéglátás ugyanakkor nem sokat változott. Erre vonatkozóan nagyon jellegzetes Arató Jenő törvényszéki bírónak korabeli azon megjegyzése, miszerint „*azok a helyek, amelyeket korábban megtöltött a jómódú polgárság, sorra eltűnnek: megszűnnek a Royal, Pannonia, Központi, Erzsébet, Hungária [...] kávéházak, becsuknak az Arany Hajó, Mátyás király, Hétfejedelem, Magyar Király, a Deák utcai Marxreiter, a Mór utcai Gambrinus vendéglők*

⁶⁷ *Magyarság*, 1929. szeptember 15. 12.

⁶⁸ Az Ést Hármaskönyve 1928: 398.

⁶⁹ *Pécsi Napló*, 1930. április 6. 1.

⁷⁰ *Pécsi Napló*, 1928. február 5. 7.

⁷¹ *Dunántúl*, 1923. július 21. 2.

⁷² Hirdetését lásd: *Pécsi Lapok*, 1923. augusztus 19. 8.

⁷³ *Pécsi Napló*, 1927. március 16. 4.

*stb., nincs ki látogassa, fenntartsa őket*⁷⁴ A kihasználatlanság miatt a központban, a Siklósi és a Rákóczi utca sarkán álló Vadember szállodát a város 1923. június 18-án megvásárolta, majd december 28-án az egyetemnek ajándékozta. Az épületet az egyetemista lányok számára alakították át Erzsébet Kollégiummá, és itt működött az egyetemi 300 fős menza is.⁷⁵ A Király utcában lévő impozáns Grand Hotel 1921 végén a Dunántúli Szállodai és Élelmiszerüzemi Rt. kezébe került, majd pedig a Dunántúli Bank tulajdona lett, ahol az épület nagy részében a bank irodáit rendezték be.⁷⁶

Az 1920-as évek elejének gazdasági viszonyai a pécsi hitelintézményeknek sem voltak kedvezők. A trianoni béke következtében Pécs elveszítette piaci jelentős részét, így regionális pénzügyi befolyása is visszaszorult, ami az ügyfelek elvesztését, a forgalom csökkenését, a betétek kivonását, s egyben a nyereség csökkenését okozta. Az állandóság és a változás kettőssége e téren is megfigyelhető. Az 1920-as évek első felében, az inflációs időszakban pénzintézet-alapítási hullám jelent meg az országban, azonban az ekkor alapított cégek egy része alig élt meg egy-két esztendőt. Pécsen 1923-ban felszámolták a Dunántúli Gazdabankot, ám még nála is nagyobb visszhangot keltett ifj. Csarsch Jenő bankházának 1924. januári csődje, hiszen az alig egy évig működő bank kapcsán spekulációs tevékenységre derült fény: a kisbefektetők feljelentése nyomán a bankalapító menekülésre fogta a dolgot, de a 29 éves tulajdonost Pécs határában elfogták.⁷⁷ A magánbankháznak általában bealkonyult, a tőkeigények növekedése a társasági formát követelte meg. Ez azt hozta magával, hogy a korábbi bankok vagy átalakultak, vagy kiegészítő tevékenységet vállaltak fel. Így például Tausz Gyula váltóüzlete a biztosítási főügynökség mellett az IBUSZ és menetjegyiroda pécsi képviselője lett, mellette iparvállalatok kereskedelmi ügynökségévé alakult. Jogosnak érezzük azt a megállapítást, hogy *„ebben az időszakban [...] szinte kizárólagossá vált a részvénytársasági pénzintézetek dominanciája”*.⁷⁸

A város legjelentősebb pénzintézete a Pécsi Takarékpénztár maradt, amelynek befolyása, tőkeereje még növekedett is ebben az időszakban, magába olvasztva számos kisebb intézményt. A Takarékpénztár az inflációs időkben számos pécsi és Pécsen kívüli részvénytársaság megalapításába vagy tőkeemelésébe kapcsolódott be. Így például 1921-ben részt vett

⁷⁴ Arató é.n.: 189. Arató Jenő 1923-tól a Pécsi Királyi Törvényszék bírója volt. Lásd: Pécs Lexikon 2010. I.: 53.

⁷⁵ Pilkhoffer 2014: 40.

⁷⁶ Trebbin 2003: 32–33.

⁷⁷ Gál 2005: 47.

⁷⁸ Gál 2005: 47.

az Industria Rt., az Első Pécsi Asztalosárugyár Hoffman Károly Rt. és a Baranyai Gazdák Rt. megalapításában, ugyanakkor érdekeltséget vállalt a Villányi Központi Takarékpénztár Rt. és a Délmagyar Ipar és Kereskedelmi Rt. tőkeemelésében. A takarékpénztár befolyását rugalmas üzletpolitikája, szerencsés, időben végrehajtott tőkeemelései, valamint a helyi gazdasággal való jó összefonódottsága biztosította. Tőkeereje révén a vidéki takarékpénztárak között is vezető szerepet játszott a Pécsi Takarékpénztár, amit az is mutat, hogy 1923-ban a fővárosban is fiókot nyitott, ami az ottani betétgyűjtés révén a pécsi hitelpiac számára biztos hátteret jelentett. Jó kapcsolatai voltak a város vezetésével, a városi intézmények finanszírozása sokszor a takarékpénztáron keresztül történt, s a város szegényintézetei is mindig számíthattak a takarékpénztár segélyeire. A Takarékpénztár még a legválságosabb korszakban is nyereséges cég maradt.⁷⁹ A hitelintézeteken túl jegyezzük még meg, hogy az 1920-as években a városban élénk volt a biztosítási intézmények működése: 1928-ban Pécsen 25 biztosító intézmény kirendeltsége működött.⁸⁰

Infrastrukturális fejlesztések az 1920-as években

A két háború közötti időben, amikor a magángazdaság nehézségekkel küszködött, sok esetben a városok vették át a gazdaságélénkítő és fejlesztő szerepet. Pécsen is az 1920-as években jelentős infrastruktúra-fejlesztés indult meg. Mindez persze nem volt egyszerű, hiszen a települések már régóta eladósodtak, adóbevételeik korlátozottak voltak, kölcsönökhöz alig jutottak. Ugyanakkor a városi építkezések a szegényeknek munkaalkalmakat teremtettek, a helyi iparosok megrendelésekhez jutottak, amivel jelentősen csökkent a háború utáni munkanélküliség.

A városi fejlesztések egyik fontos területe az áramszolgáltatás bővítése volt. Az 1890-es években létrehozott városi villanytermelő telep 1918-ban befejezte működését, szerepét a DGT újhegyi villamos erőműve vette át.⁸¹ A korábbi villanytelepet már az új erőmű látta el egy 15 KV-os vezetéken árammal. Az 1920-as években az áramellátás bővült, ami a közületi és a magánfogyasztásban is látszik. Mivel a város időközben tulajdonba vette a gázgyárat, így lehetőség nyílt a gázmonopólium megszűnésével az elektromos világítás kiterjesztésére. A városi villanylámpák először 1924-ben gyulladtak fel, ebben az évben a belvárosban már 45 közvilágítási lámpát

⁷⁹ A takarékpénztárhoz: Gál 2002: 37–41. Lásd még: Siptár 1996. adatait.

⁸⁰ Az Est Hármaskönyve 1928: 398.

⁸¹ Csávolszky 1996: 254.

kapcsoltak be a rendszerbe.⁸² Az 1920-as években az egyfázisú rendszeről áttértek a háromfázis használatára, az egyfázisú vezetékek csak a város külső területein maradtak meg. A Pécs Város Villamos Művek látta el a tortyogói vízművet is árammal. Speciális volt a város villanyárammal való ellátása abból a szempontból, hogy tulajdonán kívüli volt az áramtermelő, így nem kellett a környéket ellátni, a város maga volt egy önálló nagy fogyasztó egység.⁸³ Pécs villamosáram-elosztását végző üzeme a korszakban nyereséges cég volt.

A vízszolgáltatás terén a korábbi időkre is jellemző nehézkesen működő ellátást figyelhetjük meg. A város folyamatosan fejlesztette a vízellátást, ami sok ipari beruházást igényelt. A tortyogói vízkiemelést kibővítették; 1925 után 8 új kutat is fúrtak. Kiépítették a vízkiemeléshez szükséges elektromos vezetéket, amely egy 20 km hosszú rendszeren keresztül biztosította a szükséges áramot.⁸⁴ 1927-ben sikerült a Speyer-kölcsonból befejezni a vízműfejlesztést, a csatornarendszert és a szivattyútelepet.⁸⁵ Az engedélyezett kölcsön 887.040 dollár, a kézhez kapott összeg 4.024.163 pengő volt.⁸⁶ Nagyon fontos szempont volt a pécsi iparosságnak, hogy lehetőleg a helyi iparosok kapják meg a kivitelezés lehetőségét. Sokat hívatkoztak a 3591/1925. évi B.M. rendeletre, amely arra adott lehetőséget, hogy amennyiben a helyi vállalkozók ajánlata 6%-kal nem haladja meg a máshonnan jöttékét, akkor a helyieknek kell a lehetőséget biztosítani; jelen esetben 3,8% volt a differencia.⁸⁷ A kibővített vízmű 1928-tól önállóvá válhatott, ugyanakkor létrehozták a Pécsi Vízvezeteki és Csatornaművet, amely a víszállítás, elosztás stb. foglalkozott. Pénzügyi előnye is volt a vállalat létrehozásának, hiszen 3800 olyan fogyasztóhely volt már a város területén, ahol havonként olvasták le a fogyasztást és számláztak.⁸⁸ Kísérletet tettek a tettyei víztermelés bővítésére is, valamint a tortyogói víznek a hegyre vitelére, amihez tározót építettek, ezzel mintegy 2000 ember ivóvízellátását tudták biztosítani. Azt azonban látni kell, hogy a város gyorsan terjeszkedett, ám sem a vízmennyiség növelése, sem a csatornarendszer bővítése ezzel nem tartott lépést. A csatornarendszer hossza az 1930-as évek közepe felé már 43 km volt, ehhez egy 6000 m³/nap teljesítőképességű szennyvíztisztító telep kapcsolódott.

⁸² 100 éves 1994: 40–41.

⁸³ Ugyanott, illetve Szabó 1996: 483.

⁸⁴ Kraft 1996: 526.

⁸⁵ Pécs Lexikon 2010. I.: 143–144.

⁸⁶ Inántsý-Pap 1938: 499. A tj. városok közül Győr után Pécs vette fel a legtöbbet.

⁸⁷ *Dunántúl*, 1925. január 29. 5.

⁸⁸ Ugyanott.

Az 1920-as években a közúti közlekedés szerepe látványosan megnőtt. A technikai haladás lehetővé tette a benzinmotoros közlekedés fejlődését. Szükség is volt arra, hogy a város és övezetében bekövetkező népességmozgások és áruforgalom biztonságossá váljon. Ehhez persze az utakat kellett létrehozni, illetve a régiakat feljavítani, s alkalmassá tenni nagyobb tengelyterhelésre. A város szabályrendeletet alkotott a városon belüli utak megóvásáról, a burkolatok védelméről.⁸⁹ A helyközi jellegű Pécs–Szigetvár, a Pécs–Mohács és a Pécs–Siklós út mindig is fontos kapcsolat volt, hiszen ezeken jelentős élelmiszerbeszállítás történhetett a növekvő városba. Új kapcsolat volt a Pécs–Sásd–Kaposvár vonal, amely a somogyi megyeszékhelyen keresztül kapcsolódott a Kaposvár–Nagykanizsa–Letenye vonalhoz; illetve a Bonyhádon keresztül Szekszárd felé vezető utat kell még kiemelnünk, hiszen a völgyégi–hegyháti élelmiszerek is fontos terméknek számítottak a pécsi piacon.

A javított utakon új közlekedési formák valósulhattak meg. Egyrészt a városon belül is elkezdődött az autóbuszokkal történő személyszállítás: 1925-ben adott engedélyt a város a Köztemetőig közlekedő autóbusz megindítására, ám azt hamarosan visszavonták. Egy évvel később, 1926-ban a Pécsi Villamos Vasúti Rt.-nek adták meg a jogot egy járat fenntartására, a társaság két Renault típusú busszal a Széchenyi tér és a Köztemető között bonyolított le forgalmat. (Budapesten, Debrecenben és más városokban is használtak Renault buszokat.)⁹⁰ A forgalom folyamatosan nőtt, a jegyárak olcsóbbak lettek, ugyanakkor már bérletet is lehetett váltani a járatra. Az autóbusz-forgalom másik vonása a városon kívüli közlekedés megszervezése volt. 1926-ban egy magánvállalkozó által megszervezve jött létre a Pécs–Szederkény autóbusz-közlekedés, amely a virágzó mezőgazdasági termeléssel rendelkező falut tette elérhetővé, majd pedig ezt a vonalat Mohácsig meghosszabbították. 1928-ban megnyílt a Sásd–Kaposvár autóbuszvonal. A MÁV is felismerte a vasúti rendszer kiegészítéseképpen az autóbuszban rejlő lehetőséget: a megszervezett MÁVAUT-járatok Pécsről elérhetővé tették a harkányi fürdőt, Siklóst, Mohácsot, Kaposvárt stb.⁹¹

A háború előtt átadott városi villamosközlekedésnek a két háború közötti korszak volt a fénykora. A kocsipark ugyan előregedett, de nagyobb probléma volt, hogy bár a népesség gyorsan nőtt, ám a villamos olyan hosszúságú maradt, mint korábban. 1930-ban a pécsi villamosvasúti társaságnál 79-en dolgoztak a rendszer működtetésén.⁹² A korabeli újságokból az

⁸⁹ MNL BaML IV. 1418. Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye. 62. sz. 1927.

⁹⁰ Lásd: *Világ*, 1926. április 4. 27.

⁹¹ Majdán 2005: 78–80.

⁹² Népszámlálás 1930. 3.: 104.

is kiderül, hogy a villamos a maga lassúságával, de relatíve megbízhatóságával belopta magát a városiak szívébe: hozzátartozott a városképhez.⁹³ A villamos üzem nagyon megsínylette a szerb megszállás pusztítását, de az évtized közepe felé már tudtak egy keveset fejleszteni is. A forgalom ugyanakkor erősen nőtt: 1924-ben 2.220.022, 1925-ben már 2.916.000 személy utazott a pécsi villamoson, amivel még nem érték el a háború előtti forgalmat, de már megközelítették.⁹⁴ Továbbra is megmaradtak a bérkocsik, a fiákerek, a szekerező módszerek, ugyanakkor kontrasztként ott voltak már a szaporodó robbanómotoros gépjárművek. Mutatja a fejlődést, hogy 1930-ban Pécssett géperezű közúti személyszállítással már 14 kereső foglalkozott 21 másik dolgozónak munkát adva, ugyanakkor állati erővel vontatott szállítással 230-an keresték kenyerüket, míg a géperezű közúti teherszállítás 74 embernek biztosított munkahelyet.⁹⁵

A város közlekedési rendszere kapcsán még egy újdonságot kell röviden megemlítenünk, mégpedig a légi közlekedés megindulását. Sok érdek, köztük katonai-hadászati szempontok is szerepet játszottak abban, hogy a déli határ mentén Pécssett repülővel le lehessen szállni. A város nyugati végén, a villamos végállomásától nem messze alakították ki a füves repteret, ami azt jelentette, hogy villamossal a jövevények könnyen elérhették a belvárost. 1930 szeptemberében nyitották meg az utasszállító gépek forgalma előtt a repülőteret. A reptér hangárral is rendelkezett, ahol a repülőgépek szerelését is el tudták végezni. A repülőforgalom főleg polgári érdekeket szolgált, bár néha katonai egységek is leszálltak itt.⁹⁶

Az infrastrukturális fejlődés fontos eleme volt a pécsi egyetem létrejötte. A pozsonyi egyetem visszaköltöztetése után az 1921: XXV. tc. alapján hozták létre a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet, amely a szerb megszállás elhúzódása és más okok miatt is csak 1923-ban kezdte meg működését. A város telket ajánlott föl az egyetem létesítéséhez.⁹⁷ A gyenge lábakon álló pécsi gazdaságnak kifejezetten jól jött az egyetem. Gondoskodni kellett mintegy ezer egyetemista elhelyezéséről, a városba érkező professzoroknak és családtagjaiknak lakást kellett biztosítani, az egyes karok szervezeti egységeit el kellett helyezni, a klinikákat létrehozni, a könyvtárat felállítani. Az első két évben új beruházásokra még nem került sor, de az 1920-as évek második felében már számos fejlesztés ment végbe.

⁹³ A városról készült korabeli képeslapok egyik „kedvenc” témája volt a villamos ábrázolása.

⁹⁴ *Dunántúl*, 1926. március 24. 3.

⁹⁵ Népszámlálás 1930. 3.: 104.

⁹⁶ Majdán 2005: 81.

⁹⁷ MNL BaML IV. 1402. Pécs város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Kgy. jkv. 154/1922.

A Szent Mór Kollégium megépítése, a professzori lakások létrehozása már a helyi építőiparnak is lehetőségeket biztosított. Komoly multiplikátorhatás volt a pécsi vendéglátók számára a helyi hallgatók nagy száma, nem is beszélve Pécs város élelmiszerbeszállítóiról.⁹⁸ S végül említsük meg, hogy az egyetemmel jelentős értelmiségi erősödés következett be, amely ugyan a karok egyoldalúságából következően csak néhány szakmacsoportot érintett, de hosszú távon emelte a város szellemi színvonalát, kisugárzását.

Az infrastrukturális fejlesztések révén az 1920-as évek második felében Pécssett, legalábbis a belső területeken, sokat javult a város komfortossága. A villamosenergia-hálózat, a gázellátás, a szennyvízelvezetés, a villamos, a helyközi buszközlekedés érdemi változást hozott az életminőségben, a lakhatási körülményekben. A város 1925-ben egy öntözőautót vásárolt, 1928-ban megjelent az első automobilos seprőgép is az utcákon.⁹⁹ Ha ehhez még hozzávesszük a lassan újraéledő egyesületi életet, a szórakozási formák változásait, akkor egyértelműen a javulás jegyeit láthatjuk. A város polgárai sok munkát fektettek a Mecsek turistaútjainak, pihenőinek fejlesztésébe. 1928-ban Istenkúton elkészült a város első munkás-turistaháza.¹⁰⁰ A fürdőélet is sokat változott. 1926-ban átadták a Maléter uszodát a mellette lévő stranddal együtt, ami a lakosság nyári túlélési esélyeit növelte. Tegyük hozzá: szinte nincs olyan forrásunk, amely ne említene, hogy nyaranta a nagyrészt kőből épített városban szinte elviselhetetlen volt a hőség, sokan menekültek ki – ha tehették – a városból a hegyoldalban lévő szőlőkbe. Az uszodában 1929-ben már országos úszóversenyt is rendeztek.¹⁰¹ A városban volt két gőzfürdő is.¹⁰² A pécsi futballmérkőzéseket is tömegek látogatták: 1919 után egy-egy mérkőzésen sokezen szurkolhattak a Pécsi Munkás Sport Club (PMSC) csapatának;¹⁰³ de több labdarúgó egyesület is létrejött: a PMSC-ből vált ki a PBTC (Pécsi Bőrgyári Torna Club), amelynek 1920-ban már volt saját pályája;¹⁰⁴ de ott volt a vasutas klub (PVSK) is, amely a PSC vásártéri pályáján játszotta mérkőzéseit.¹⁰⁵ A gyorsan bővülő, jelentősebb tőkét nem követelő sportélet persze nemcsak labdarúgásból állt: sikeres

⁹⁸ Pécs Lexikon 2010. II.: 109.

⁹⁹ Radnóti 1999: 15. 17.

¹⁰⁰ Csernus 1987: 352.

¹⁰¹ Wéber 2021.

¹⁰² Az Est Hármaskönyve 1928: 405.

¹⁰³ 1921-ben törölték a Munkás kifejezést, s helyette a korábbi PSC lett a klub neve. Pécs Lexikon 2010. II.: 136.

¹⁰⁴ Pécs Lexikon 2010. II.: 81.

¹⁰⁵ Pécs Lexikon 2010. II.: 155.

atlétikai, vívó, úszó és más sportági klubok és szakosztályok is dinamikusan fejlődtek az 1920-as években.¹⁰⁶

Összegzés: Pécs gazdasága a világgazdasági válság hajnalán

Áttekintésünkéből látható, hogy Pécs gazdasági rendszere sokat változott a világháború utáni időkben. A háború megpróbáltatásai, a trianoni határok meghúzása miatti piacvesztés, valamint a szerb megszállás alatti pusztítások rányomták bélyegüket a gazdaság működésére. Az 1920-as évek második felében a stabilizálódott gazdaságban ugyan mutatkoztak az élénkülés jegyei, de továbbra is gyenge lábakon állt a helyi magángazdaság. Érdekes, s egybe esik a hazai városok gyakorlatával, hogy az 1920-as években az ipar növekedése mellett maga a város vette át a gazdaságélénkítő funkciókat, amely intézmény a helyi gázszolgáltatás, a víz- és csatornarendszer működtetése, a helyi közlekedés megszervezésében egyre nagyobb szerepet játszott. A vizsgált évtizedben jelentősen nőtt még a kereskedelem, a hiteléletben és az értelmiségi pályákon működők száma és aránya is.

Pécsett az évtized vége felé egyre több feszültségforrás jelentkezett. Az egyik ilyen a munkanélküliek szaporodása volt: 1927 október végén a városházán lévő munkaközvetítő még csak 78, három hónappal később már 455, míg 1930. január elején már 1549 munkanélkülit regisztrált.¹⁰⁷ Utóbbiak 45%-át az építőipari szakmával rendelkezők tették ki. A munkanélküliek számának növekedésében szerepet játszott az is, hogy megindultak a gyári és a kereskedelmi szektor elbocsátásai.¹⁰⁸ A mezőgazdaságból való megélhetés lehetősége is csökkent: az agrárárak felére, harmadára estek vissza, a régi híres pécsi szőlőkből egyre inkább gyümölcsösök lettek. A pár éve még sikeres Pannonia-sörgyárat a csőd szele is megérintette: olyanmilyira eladhatatlanná váltak a termékei, hogy 6000 hl termelése mellett a jéggyártás vált a legfontosabb üzemágává.¹⁰⁹ Hasonló folyamatot figyelhetünk meg a Zsolnay-gyár esetében is: 1920-ban még 404-en dolgoztak a gyárban, de 1930-ban már csak 246-an.¹¹⁰ Az építőipar még rosszabbul járt: Pécsett az Ipartestület adatai alapján 1921-ben 945 építőipari segédet tartottak nyilván, ám ez a szám 1931-re 73 főre csökkent.¹¹¹ A válság érzékenyen érintette a kisiparosokat is: szinte mindegyik szakmacsoportban

¹⁰⁶ Lásd: Csernus 1987: 260–359.

¹⁰⁷ Vargha 1988: 315., 318.

¹⁰⁸ Ugyanott.

¹⁰⁹ Garadnainé Donát 1996: 276.

¹¹⁰ Rúzsás 1954: 202.

¹¹¹ T. Mérey 1985: 182.

érzékelhetjük a tevékenység szüneteltetését, a segédek és a tanoncok számának csökkenését, a munkanélküliek szaporodását stb.¹¹²

A probléma a sajtóban is nagy teret kapott: cikkek jelentek meg a munkanélküliség növekedéséről, illetve a közmunkák szükségességéről.¹¹³ A város saját bevételeiből, központi támogatásokból, illetve hitelekbeől megpróbált építkezések és közmunkák révén munkaalkalmakat teremteni, valamint a rászorultaknak segélyeket juttatni. Erre utalt Nendtvich Andor polgármester 1929-ben a székfoglaló beszédében: „*A közpénzek fontos szereppel bírnak a közgazdasági élet táplálása körül. Nem volna ésszerű megbénítani a közpénzek amaz egészséges körforgását, amely az adófilléreket produktív közberuházások eszközlése útján eljuttatja az iparoshoz, a kereskedőhöz és a munkások ezreihez, hogy onnan – miután megtermékenyítő hatását a közgazdasági életre elvégezte, – ismét visszaáradjon és pedig megnövekedve a közpénztárba.*”¹¹⁴ A helyzetet enyhítendő különösen fontos volt a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Intézet, az egyetemi tanárok bérháza, valamint a Vegyakisérleti Állomás összesen mintegy 1 millió pengős építkezése.¹¹⁵ 1929-ben a repülőtér kiépítése céljából földmunkákra 60.000 pengőt, 1930-ban földmunkákra, gyalogjáró-burkolásra, utépítésre 83.000 pengőt fordítottak.¹¹⁶ Szerepelt a tervek között a mecseki tudószanatórium tereprendezési munkálata, kislakásépítési akció, utépítések, terek karbantartása, csatornázás, magasépítés stb., ami a foglalkoztatás megteremtésén keresztül a város infrastruktúráját is javította.¹¹⁷ Nagyon nagy jelentősége volt a Megyeri-Kertváros kiépítésének, ahol már állt néhány ház, de a tényleges beépítés csak ezután indult meg. A telep létrehozása nagy lehetőség volt a helyi építőiparnak, a téglagyáraknak, a földmunkával foglalkozó cégeknek.¹¹⁸ A Megyeri-Kertváros területén lévő telkekhez a belvárosinál sokkal szolidabb áron lehetett hozzájutni, így igen nagy volt az érdeklődés irántuk. Ezek a – más városokban és országokban is megjelent – gazdasági problémák nem a hazai vagy a pécsi rendszer működéséből fakadtak, viszont a szegényebb közép-európai területeken nagyon súlyos következményekhez vezettek.

¹¹² Egyre többen adták vissza az iparigazolványt. Lásd: *Dunántúl*, 1931. január 17. 5.

¹¹³ Lásd például: *Dunántúl*, 1929. október 27. 2.

¹¹⁴ MNL BaML IV. 1402. Kgy. jkv. 349/1929.

¹¹⁵ Vargha 1983: 343.

¹¹⁶ Vargha 1983: 353.

¹¹⁷ A tervekre lásd pl.: *Dunántúl*, 1930. június 19. 1.; *Dunántúl*, 1930. október 4. 1.

¹¹⁸ Vuics 1999: 32.

Források

Arató é.n.: Életem II. (1916–1938). Vitéz Arató Jenő naplója. <http://www.csongor6.fw.hu/Neus12/pdf/1/4naplo1916-1938.pdf>

Compass 1924: Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass az 1923–1924. évre. II. kötet. Vidék. Budapest.

Földbirtokviszonyok 1935: Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évre. Budapest, 1937. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

Gazdacímtár 1925: Magyarország földbirtokosai és földbérlei (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. évi adatok alapján. (Összeállította: a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal). Budapest.

Népszámlálás 1910. 1.: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. Rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912.

Népszámlálás 1910. 3.: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest, 1914.

Népszámlálás 1920. 1.: Az 1920. évi népszámlálás. I. Rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1923.

Népszámlálás 1920. 3.: Az 1920. évi népszámlálás. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest, 1926.

Népszámlálás 1930. 1.: Az 1930. évi népszámlálás I. Rész. Demográfiai adatok. Budapest, 1932.

Népszámlálás 1930. 3.: Az 1930. évi népszámlálás. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest, 1935.

Pécs ezer éve 1996: Márfi Attila (főszerk.): Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből 1009–1962. Pécs.

Pécs Lexikon 2010: Romváry Ferenc (főszerk.): Pécs Lexikon I–II. Pécs.

Dunántúl, 1920–1930.

Magyarság, 1929.

8 Órai Ujság, 1921.

Pécsi Lapok, 1922–1923.

Pécsi Napló, 1920–1930.

Szózat, 1922.

Világ, 1921, 1926.

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Baranya Vármegyei Levéltára (BaML)
MNL BaML IV. 1402. Pécs város Törvényhatósági Bizottságának iratai.
MNL BaML IV. 1406. Pécs szerb megszállásának iratai (1918–1921).
MNL BaML IV. 1406. Pécs város „C” ügyosztályának iratai.
MNL BaML IV. 1418. Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye. 62. sz.

Hivatkozott irodalom

- Ágh Timót 1894: *Emléklapok Pécs sz. kir. város múltjából és jelenéből*. Pécs.
- Andrássy Antal 1975: A város az ellenforradalmi rendszer idején. In: Kanyar József (szerk.): *Kaposvár. Vároštörténeti tanulmányok*. Kaposvár, 357–456.
- Angster József 1993: *Angster. A pécsi orgonagyár és a család története*. Pécs.
- Az Est Hármaskönyve 1928: *Az Est Hármaskönyve*. Budapest. 387–409.
- Babics András 1952: *A pécsvidéki kőszénbányászat története*. Budapest.
- Berend T. Iván – Szuhay Miklós 1975: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Budapest.
- B. Horváth Csilla 1977: Mozaikok a pécsi kisipar történetéből az 1930-as években. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (19.) 149–167.
- Csávolszky Jenő 1996: Energiafejlesztés-, termelés. In: Kassai Miklós (szerk.): *Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996*. Pécs, 250–260.
- Csernus Kálmán 1987: A sportágak fejlődése 1921–1944 között. In: Bezeredy Győző (szerk.): *Baranya megye testnevelés- és sporttörténete 1867–1945*. Pécs, 260–359.
- Deák Bertalan – Szita László 1970: *A pécsi légszeszgyár 1870–1970*. Pécs.
- Déri János 1977: A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli kesztyűgyár államosításáig. In: Déri János (szerk.): *A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976*. Pécs, 9–101.
- Fischer Ferenc 1996: A Pécsi Takarékpénztár Részvénytársaság 50 éves múltjának rövid ismertetése. In: Siptár László (szerk.): *A Pécsi Takarékpénztár Rt. története*. Pécs, 9–39.
- Gál Zoltán 2002: A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In: Szirtes

Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok*. Pécs, 7–61.

Gál Zoltán 2005: A pécsi magánbankárok felemelkedése és bukása a XIX. század derekától az 1930-as évekig. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből*. Pécs, 31–55.

Garadnainé Donát Ágnes 1996: Pécsi sörgyár. In: Kassai Miklós (szerk.): *Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996*. Pécs, 274–284.

Gulyás József – Tóth Géza 1962: A kapitalista börgyártás. In: Gulyás József et al.: *A kétszáz éves Pécsi Börgyár*. Pécs, 74–95.

Harcos Ottó 1973: *A pécsi Pannónia Sörgyár története*. Pécs.

Hegedűs László 1991: Pécs európai hírű kollégiumának történetéhez. *Baranya* (4) 1–2. 217–232.

Hoóz István 1995: Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. In: Vonyó József (szerk.): *Pécs népessége 1543–1900*. Pécs, 95–115.

Huszár Zoltán: A szénbányászat szerepe Pécs város fejlődésében a 19. század végétől a második világháború kitöréséig. In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből*. Pécs, 186–206.

Huszár Zoltán 2013: *A Duna vonzásában. Fejezetek a Dunagőzhajózási Társaság történetéből*. Pécs.

Ináncsy-Pap Elemér 1938: Városok pénzügyei. A magyar városok Speyer-kölcsonei. In: Mártonffy Károly (szerk.): *A mai magyar város*. Budapest, 485–490.

Jakab Antal 1999: A Pécsi Börgyár történetéből (1889–1989). In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok*. Pécs, 108–128.

Jakab Antal 2014: *A Pécsi Börgyár 250 éves története (1762–2012)*. Pécs.

Kaposi Zoltán 2006: *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000*. Pécs.

Kaposi Zoltán 2011a: Iparszerkezet és városfejlődés Pécsen a 19–20. század fordulóján. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (6) 51–76.

Kaposi Zoltán 2011b: Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). *Pécsi Szemle*, (14) 2. (nyár) 66–77.

Kaposi Zoltán 2014: Nagykanizsa gazdasági fejlődése 1850–1945. In: Kaposi Zoltán (szerk.): *Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945)*. Nagykanizsa, 99–249.

- Kaposi Zoltán 2022: Entrepreneurs, Enterprises and Innovation in Pécs (1850–1914). In: Zoltán Kaposi – Virág Rab (eds): *Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results*. (Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia II.) Pécs, 21–34. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/33844>
- Katus László 1995: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből* 1. Pécs, 37–93.
- Kopasz Gábor 1965: Hamerli József Gépgyár és Vasöntöde Részvénytársaság (1918–1944). In: Kopasz Gábor (szerk.): *A pécsi Sopiana Gépgyár 1865–1965*. Pécs, 56–62.
- Kopasz Gábor 1970: A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara (1880–1948). In: Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából 1970. Levéltári Évkönyv* 1. Kaposvár, 159–195.
- Kopasz Gábor 1988: A baranyai kisipar és a kézműiparosok helyzete a szerb megszállás alatt. In: Szita László – Vonyó József (szerk.): *Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából* I. Pécs, 131–139.
- Kovács Alajos 1928: Pécs lakosságának összetétele. *Statisztikai Szemle* (6) 4. 349–374.
- Kraft János 1996: Pécsi Vízmű. In: Kassai Miklós (szerk.): *Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996*. Pécs, 522–534.
- Laky Dezső 1923: *Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai*. Budapest.
- Lenkei Lajos 1922: *Negyven év Pécs életében*. Pécs.
- Majdán János 2005: Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946). In: Szirtes Gábor – Vargha Dezső (szerk.): *Mozzaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből*. Pécs, 55–86.
- Nagy Imre Gábor 1996: Fejezetek a pécsi szőlő- és borkultúra történetéhez (1890–1914). In: Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből* 2–3. Pécs, 81–91.
- Nagy Imre Gábor 2022: Le rôle des pâturages communaux dans l'agriculture de Pécs à l'époque du dualisme. In: Zoltán Kaposi, Virág Rab (eds): *Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results*. Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia II. Pécs, 67–76. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/33844>
- Pap László 1928: A pécsvidéki szénmedence termelése. *Statisztikai Szemle* (6) 4. 411–418.; lásd még szerzői helyesbítés: (6) 5. 492.

- Pilkhoffer Mónika 2004: *Pécs építésze a századfordulón (1888–1907)*. Pécs.
- Pilkhoffer Mónika 2008: *Bányászat és építészet Pécsen a 19–20. században*. Pécs.
- Pilkhoffer Mónika 2014: *Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei*. Per Aspera ad Astra (1) 2. 37–61.
- Radnóti Ilona 1999: *A pécsi köztisztaság múltja és jelene*. Pécs.
- Rayman János 2008: *Pécs szükségpénzei (1919–1921)*. Pécs.
- Rúzsás Lajos 1954: *A Pécsi Zsolnay-gyár története*. Budapest.
- Siptár Lajos 1996: A Pécsi Takarékpénztár második 50 évének története. In: Siptár László (szerk.): *A Pécsi Takarékpénztár Rt. története*. Pécs, 40–90.
- Szabó Antal 1996: Villamosenergia-ellátás. In: Kassai Miklós (szerk.): *Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996*. Pécs, 481–502.
- Szabó Antal 1994 (szerk.): *100 éves az áramszolgáltatás Dél-Dunántúlon 1894–1994*. Pécs, 1994.
- Szita László 1985: A munkásmozgalom újjászervezése a szerb megszállás után. In: Szita László – Szűts Emil (szerk.): *A pécs-baranyai munkásmozgalom története II*. Pécs, 11–70.
- T. Mérey Klára 1985: *Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején*. Budapest.
- T. Mérey Klára 1997: *A pécsi dohánygyár története 1912–1948*. Pécs.
- T. Mérey Klára 2001: Kaposvár iparának története a török kiűzésétől a második világháború végéig. In: T. Mérey Klára – Kaposi Zoltán: *Kaposvár ipartörténete*. Kaposvár, 13–203.
- Trebbin Ágost 2003: A pécsi Pannónia Grand Hotel. *Pécsi Szemle* (6) 2. (nyár) 30–41.
- Vargha Dezső 1983: Pécs thj. város szociálpolitikai tevékenysége 1929–1935. In: Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1982*. Pécs, 341–363.
- Vargha Dezső 1986: Vizsgálatok Pécs thj. város gazdálkodásáról és tisztviselőinek, alkalmazottainak helyzetéről 1920–1944. In: Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1985–1986*. Pécs, 323–354.
- Vargha Dezső 1988: A pécsi munkaerőhelyzet és a városi inségmunka-rendszer 1929–1940. In: Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1987–1988*. Pécs, 315–339.

Vuics Tibor 1999: A megyeri Kertváros kialakulása és funkcionális változásai. In: Font Márta – Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből* 5–6. Pécs, 27–32.

Wéber Adrienn 2021: A „tengeri fürdőzés teljes illúziója” Pécssett – 86 éves a pécsi Hullámfürdő. In: *Baranya múltja és jelene*. 2021.06.10. <https://blog.csgyk.hu/2021/06/10/a-tengeri-furdozes-teljes-illuzioja-pecsett-86-eves-a-pecsi-hullamfurdo/>

1. kép – Pécs, Széchenyi tér (1920) Fortepan / Erky-Nagy Tibor

2. kép – Villamosági központ a DDSG pécsújhegyi szénélőkészítőkészítő telephelyén (1931) Fortepan / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Történeti Fényképek Gyűjteménye / Óbudai Hajógyár gyűjteménye

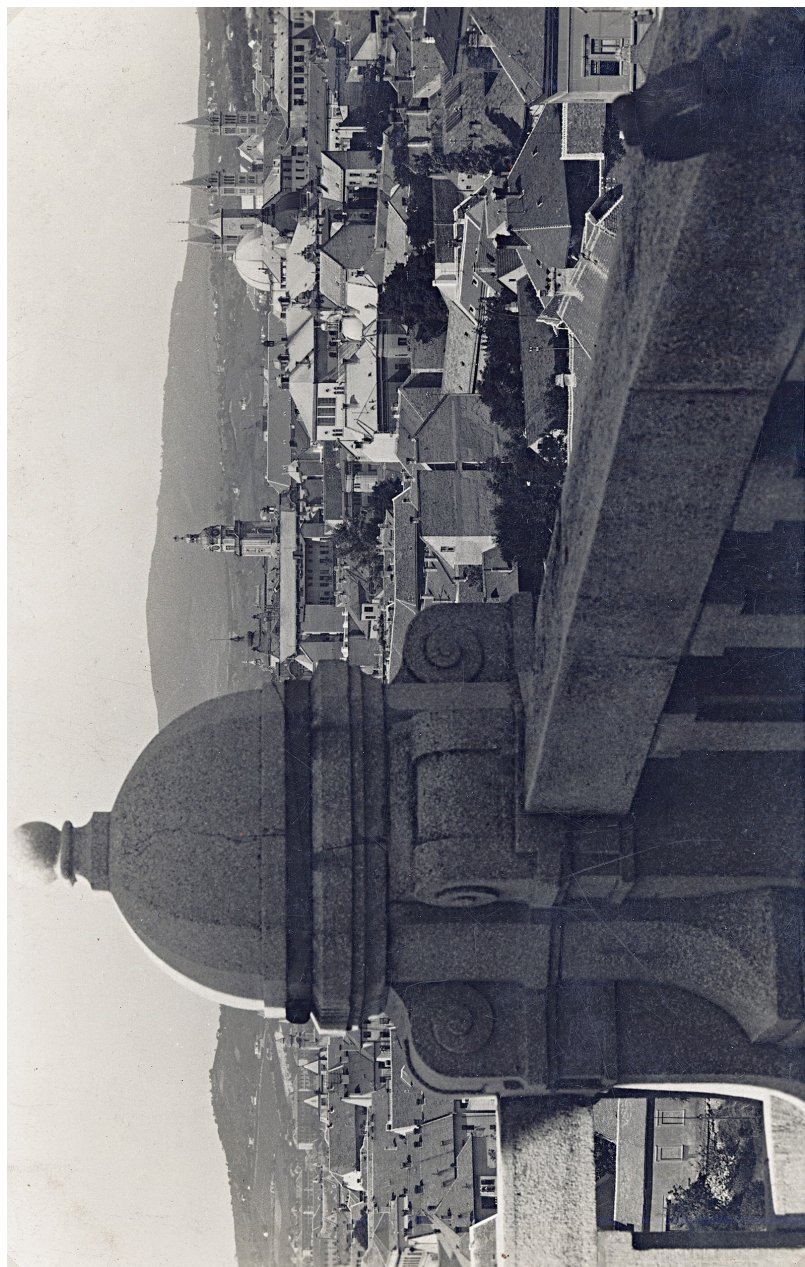
3. kép – Hauser és Társai Rt. Fűszer és gyarmatárú boltja (1924) Fortepan / Vincent Till Baumgartner

4. kép – Donátusi szőlők (1914) Fortepan / Margitta Nóra

5. kép – A pécsi Varga Gyula Autókarosszéria- és Kocsigyár kisteherautója az Indóház téren (1928)
Fortepan / Varga Csaba dr.

6. kép – Kilátás a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem központi épületének (Rákóczi út 80.) tornyából a Városháza és a Székesegyház felé (1935) Fortepan / Erky-Nagy Tibor

7. kép – Rakóczi út 2., a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Szemklinikájának és Belklinikájának épületromja (1928) Fortepan / POTE

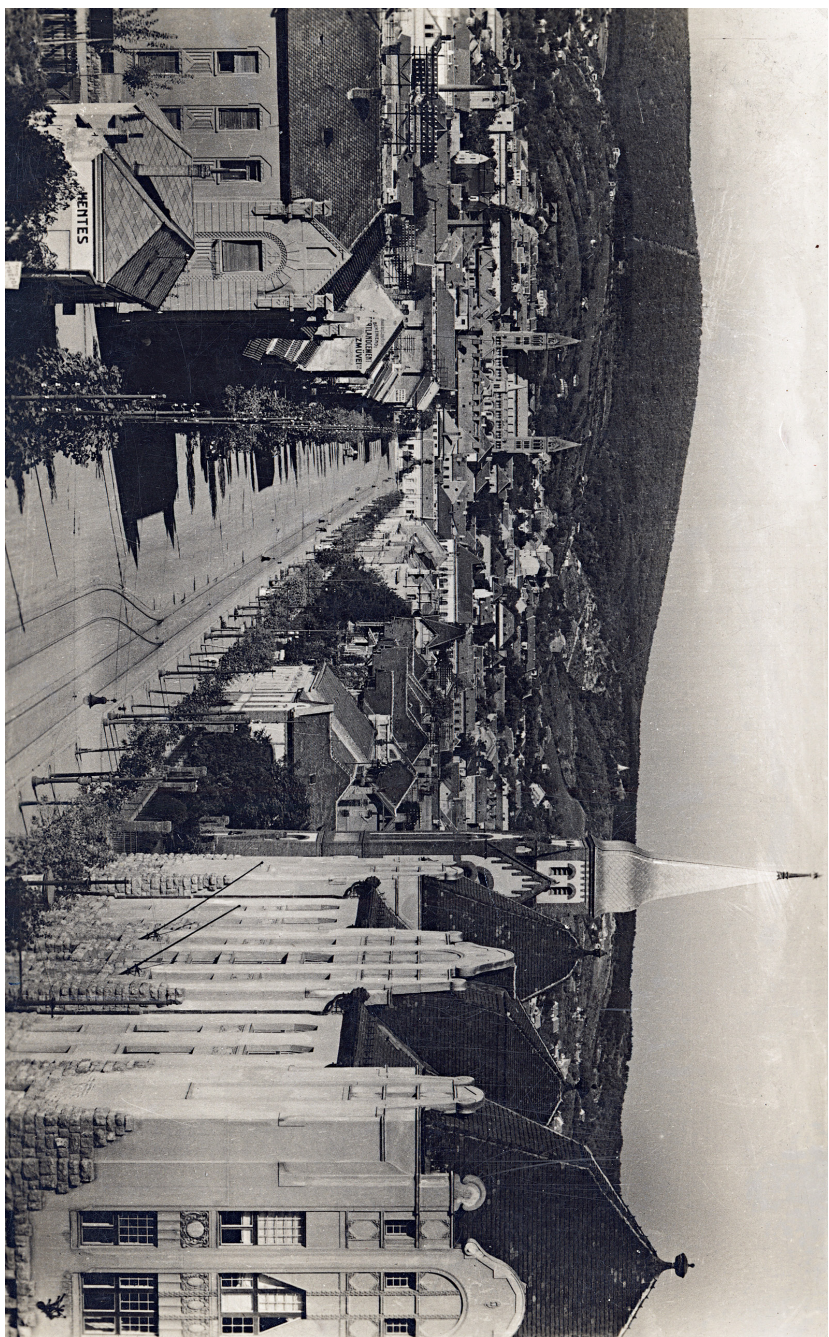
8. kép – Rákóczi út 2., a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Szemklinikájának és Belklinikájának bejárata (1928) Fortepan / POTE

9. kép – Rákóczi út 2., a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Klinikájának kórtérme, nagyvizit
 dr. Angyán János belgyógyász, egyetemi tanárral (bal szélén) (1928) Fortepan / POTE

10. kép – Rákóczi út 2., a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Klinikájának laboratóriuma (1928)
Fortepan / POTE

11. kép – Szabadság utca az Indóház tér felől nézve (1935) Fortepan / Erőy-Nagy Tibor

Száműzöttként a fővárosban. Három orvoskar együttes ülése 1920 végén (forrásismertetés)

Közismert, hogy a cseh és román csapatok bevonulásakor Pozsony és Kolozsvár egyetemei a fővárosban kerestek, és hosszabb ideig találtak menedéket. Bár a tanári karok között folyamatosan zajlott egyeztetés, a budapesti orvoskari ülési jegyzőkönyvekben mégis csak egyetlen, közösen tartott ülés jegyzőkönyve található, melyre 1920. december 23-án került sor.¹ A pozsonyi tanári karból Pekár Mihály dékán (élettan), Fenyvessy Béla (közegészségtan), Entz Béla (kórbonctan), Mansfeld Géza (gyógyszertan), Reuter Camilló (elmeorvos- és kórtan) és Heim Pál (gyermekgyógyászat) vettek részt. A kolozsváriakat Davida Leó prodékán (kórbonctan), Imre József (szemészet), Rigler Gusztáv (közegészségtan) és Issekutz Béla (gyógyszertan) képviselték. A vendéglátók szinte teljes létszámban felvonultak. Érdekes, a kialakult rendkívüli helyzetet megvilágító lehet, ha részleteiben is megismerjük az ülésen elhangzottakat. Bár a napirendet, a szokástól eltérően, nem kötötték be a jegyzőkönyvbe, a következő főbb témákat érintették. A hallgatók igazolási eljárását, a numerus clausus rendelkezést, a pozsonyi orvoskar Debrecenbe helyezését, a külföldi félévek beszámítását, a párhuzamos anatómiai előadásokat, a női hallgatók kérdését és az orvosképzés reformját.

Napirend előtt Hoór Károly, a II. sz. Szemészeti Klinika tanára vetette fel a hallgatók igazolásának kérdését, amely eljárásnál a három kart azonos elvek kellene vezessék. Számos hallgató ugyanis, akiket a budapesti karra nem vettek fel, mert nemzethűség és megbízhatóság szempontjából nem találták őket alkalmasnak, a társkarokra bekerültek. Az igazolási eljárásoknál a kommunizmus alatti magatartást és a katonai szolgálat alóli kibúvást vizsgálták: *„akik kivonva magukat a haza és a nemzet önvédelmi szolgálatából, idehaza kórházak és egészségügyi főnökök árnyékában húzták meg magukat és az összes háborús tanulmányi kedvezmények igénybevételével félévet félév után szereztek meg maguknak, mialatt bátor-lelkű társaik a harcokban életüket kockáztatva éveket veszítettek tanulmányi idejükből.”*

Kétségtelen, hogy a háború utolsó éveiben sokan kerestek menedéket a behívó elől az egyetem padsoraiban. A harctéri szolgálatot nyilván így is csak összeköttetések segítségével lehetett elkerülni, ami azonban sokaknak nem volt megoldhatatlan feladat. A tanári kar pontosan érzékelte a visszás helyzetet és elsődleges céljának tekintette, hogy ezen szolgálatelkerülők

1 SEKL 1/a 47. 303–314. Kari tanácsülési jegyzőkönyv. 1920. december 23.

és a női hallgatók időleges távoltartásával helyet biztosítson a hadsereg-
ből leszerelő férfi hallgatóknak. Legalábbis arra az időre, amíg a lesze-
relők okozta hullám levonul, ami kb. 2–3 évet jelentett. Más kari tanácsi
jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a leszerelők esetében nem tettek felekeze-
ti különbséget, pontosabban a numerus clausus által megszabott kvótát
elsősorban a zsidó származású leszerelőknek tartották fenn. Az 1920/21.
tanévben 1600 felsőbb éves hallgatót utasított vissza a budapesti kar, akik
értelemszerűen fordultak a két száműzetésben lévő orvoskar felé. Közülük
170-en nyújtottak be felülvizsgálati (super revisio) kérelmet. Válaszában
Pekár Mihály azzal védekezett, hogy az elutasítottak kérvényein csak any-
nyi állt, hogy nem vétettek fel, indoklás nem. Ugyanakkor *„ha a budapesti
kar súlyt akart helyezni arra, hogy az illetők a testvér-karokon se vétessenek fel,
értesítette volna azokat.”* Munkatársai sokszor még telefonon is érdeklődtek
a budapesti kar dékáni hivatalában, majd a kapott információk alapján ők
is sokat elutasítottak, de a nagyszámú jelentkező miatt ez nem minden
esetben volt lehetséges.

Bársony János, az I. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika professzo-
ra kifejtette, mekkora munkát végzett az igazoló bizottság, melynek fel-
jegyzéseit megőrizték és szívesen bocsátják a testvér-karok rendelkezésére.
*„Eleinte a felső évesek közé mintegy 11% zsidó hallgatót vett fel a bizottság. Ez
ellen azonban a fiatalság lázadozni kezdett, a beiratkozás és oktatás megkezdés-
ét lehetetlenné tette s mivel attól lehetett tartani, hogy a felvett keresztény és
a háborúban derekasán viselkedett ifjak tanulmánya is kockázatos lesz, ezt a
százalékot a bizottság fokozott szigorral 9%-ra szorította le. – Híre menvén a
szigorúságnak, a folyamodók tömegesen kérték vissza indexeiket és mentek át
a testvér-karokra, ahol mintegy 100.000 koronájába kerül egy zsidó hallgató
a keresztény magyar államnak. Ne engedjük az orvosi pályát a nagy magyar
kézből kifacsarni! Ebben mind kell, hogy egyetértsünk.”*

Pekár válaszában kifejtette, hogy a numerus clausus értelmében 6%
zsidó hallgatót vettek fel az első évre. A miniszteri értekezleten maga
szorgalmazta, hogy ennek tervezetét egyeztessék Dáni tábornokkal (Dáni
Balázs altábornagyról, a Nemzeti Hadsereg vezérkara tagjáról van szó),
és a keresztény magyar katona ifúság küldöttjeivel, hogy elejét lehessen
venni a későbbi zavargásoknak. Összesen 170 elsőévest és 230 felsőévest
vettek fel. *„Igaz, hogy a 230 felsőéves között 30% a zsidó, de ennek fő oka az,
hogy a budapesti egyetem úgyszólván minden keresztény folyamodót felvett és ő
őszintén megmondotta, hogy ilyen eljárás mellett ők lesznek a budapesti egyetem
szemetes ládája. A féléveket nyert katonai bujkálókért viselje a felelőséget a pesti
facultás. A testvér facultások nem tehetnek arról, hogy valósággal bojkottálták
őket a keresztény hallgatók.”* Ettől függetlenül jelezte, hogy ők sem zárko-
znak el a felülvizsgálatról. Ezután még egy rövid pengeváltásra került sor

Pekár dékán és Bársony professzor között a zsidó hallgatók engedélyezett számaránya körül. Bársony a nagy-magyarországi 5%-os arányt vette irányadónak, míg Pekár Mihály a törvény végrehajtási utasításában közzétett 6%-ra hivatkozott. Annyit elismert Bársony János, hogy hiba volt a sok kedvezmény biztosítása, de a kar *„nagy szabad-elvű nyomás alatt állott és a protectionnak is befolyása volt”*. Végül Kenyeres Balázs dékán diplomatikus fordulattal lezárta a témát és áttért a pozsonyi orvoskar debreceni áttelepülésének kérdésére. Maga az ötlet Debrecenből eredt, miután hírért vették, hogy a VKM be kívánja szüntetni a debreceni orvoskari épületek további építését, nyilván forráshiány miatt. A náluk feltehetően befolyásosabb budapesti kollégáikat hívták segítségül, hogy az építkezéseket ne állítsa le a minisztérium. Akár olyan áron is, hogy átmenetileg ők fogadják be a pozsonyi kollégákat, akiknek Pécsre költözése még teljesen bizonytalan volt. Ismervén a budapesti túlsúfoltságot és az ebből adódó óhatatlan sűrűlódásokat, bizton számíthattak a budapestiek támogatására, akik részéről háromtagú küldöttség látogatott Debrecenbe, majd jelentésük nyomán a kar memorandumot fogalmazott meg a pénzügy (Hegedüs Lóránt), a népjóléti (Benárd Ágost) és a kultuszminiszterek (Vass József) számára. Ezt Kuzmik Pál (feltehetően a küldöttség egyik tagja) ismertette az értekezlettel (sajnos nincs bekötve a jegyzőkönyvbe).

Pekár ismertette a pozsonyi egyetem elhelyezésének kérdését, beleértve azt is, hogy már a Dunántúl több városát is megvizsgálták ebből a szempontból. A debreceniek meghívásának eleget téve megvizsgálták az ottani épületek készültségi fokát is, megállapítva, hogy 1921 őszére már legalább az átmeneti elhelyezés biztosítható lenne. Találkozót szorgalmazott az új kultuszminiszterrel (dec. 16. óta), Vass Józseffel, a pénzügyminiszterrel, illetve a két érintett kar képviselőivel. Némileg zavaró új fejleményként említette, hogy a debreceni egyetemi tanács legutóbbi ülésén mindkét menekült egyetem összes karát meghívta, ami nyilvánvalóan hasonló lehetetlen állapotokat eredményezne, mint ami a jelenlegi. Végül Pekár megköszönte a budapesti kollégák buzgólkodását a pozsonyi orvoskar debreceni elhelyezése tárgyában.

Davida Leó, kolozsvári prodeán még nem tudott állást foglalni a kérdésben, mert a kar egyik fele Szegedet, másik pedig Debrecent preferálta. Végül az elnöklő Kenyeres Balázs *„azon reményének ad kifejezést, hogy a hontalan kolozsvári orvosi facultás is mielőbb méltó helyet fog találni – adja Isten, hogy csak ideiglenesen – áldásos működésének kifejtésére.*

A soron következő napirend a külföldi félévek beszámításának egysegiesítését célozta. A budapestiek részéről Lenhossék Mihály referált, miszerint ők senkinek semmilyen körülmények között nem számították be az 1919/20. tanév első félévét. *„A többi félévekre nézve a kar úgy hatá-*

rozott, hogy azok beszámítása iránti folyamodványok előbb egy bizottságnak adassanak ki tanulmányok szempontjából való elbírálás céljából, és ha ennek véleménye kedvező, akkor még minden egyes folyamodó a felvételi bizottságok ítétele alá kerüljön, hogy nemzethűség és megbízhatóság szempontjából éppen oly szigorú megítélésbe kerülhessen, mint a többi már felvett hallgatók.” Ezek után Mansfeld Géza kérte az értekezletet, hogy néhány pozsonyi hallgatóval tegyenek kivételt, akiket az egyetem bezárásakor maga a kar kért arra, hogy a prágai német egyetemen folytassák tanulmányaikat, amit a résztvevők mind el is fogadtak.

A párhuzamos anatómiai előadások kérdésében ismét a zsidó és a nőhallgatók ügye köszönt vissza. A menekült egyetemek (a forrásban testvér-egyetemek) hallgatói ugyanis a budapestiekkel közös anatómiai előadásokat hallgattak, ami értelemszerűen túlsúlyfolttséghez vezetett. Az ő soraikban azonban nagy számban voltak nők és zsidók, ami pedig a budapestiek tiltakozását váltotta ki, és ez végső soron zavargásokhoz vezetett. A helyzetet Kuzmik Pál, a zavargások kivizsgálásának referense ismertette a hallgatóság megfogalmazott igényeivel együtt. Eszerint az lehetne a megoldás, ha a testvér-egyetemek hallgatóságát elkülönítenék és számukra párhuzamos anatómiai előadásokat tartanának, ami annál inkább kivihető, mivel két tanterem és három tanár áll rendelkezésre. Pekár diplomatikusan csomagolt válasza valójában ellenvélemény volt a budapestiek gyakorlatával szemben: (Pekár) „*hálás, hogy Kuzmik tanár a nők kérdését felhozta. A budapesti orvosi facultás a múlt katonai pótévben fait accompli² elé állította a ministert és ideiglenesen utólag kapott engedélyt arra, hogy speciálisan arra a pótévre nőhallgatókat ne vegyen fel. A mostani évre azonban ez nem terjeszthető ki. A fennálló törvényes rendelkezés ellen pedig, mely a nők beiratkozási jogát megengedi, nem lehet cselekedni. Maga részéről sohasem volt barátja a nők orvosi pályára bocsájtásának, de a törvények ellen mégsem volt hajlandó önhatalmú lépéseket tenni. Visszamenőleg pedig, a már pályájukat megkezdett nőkre nézve az egyetemet a nők előtt brüsk³ módon bezárni nemcsak törvénytelen, de méltánytalan is: ha már éveket töltött egy leány az orvosi egyetemi pályán, minden esetre joga is van e pályát befejezni. Ők törvényen kívül nem helyezhették magukat, az ifúság tetszésétől pedig nem terrorizálthatja magát. Különösen elsőéves golyák valóban nem dirigálhatnak az egyetemen.*” Végül leszögezte, hogy szerinte ebben a kérdésben a pozsonyi és a kolozsvári egyetemek állnak törvényes alapon.

A budapestiek álláspontját Bársony János ismertette, illetve vette védelmébe. Véleménye szerint a lányok nem váltak be, ám a háború alatt mégis előzönlöttek az orvoskart. Felháborító példának tartja, hogy az 1919/20.

2 Kész helyzet (francia).

3 Hirtelen, goromba (a francia brusque magyaros átírása).

nyári tanfolyamra, melyre csak a karhatalmi szolgálatban állók iratkozhattak volna, úgy nyertek felvételt, hogy sebtében maguk is karhatalmi szolgálatba álltak. Hangsúlyozta, hogy ők a fennálló helyzethez, nem pedig a törvény betűjéhez igazodva cselekedtek, *„amidőn kimondotta szigorúan (mármint a kar), hogy nőket ebben az évben sem vesz fel, és mindaddig nem is fog felvenni, amíg 3000 körül jár az orvostanhallgató ifjak száma. [...] mert nem lehet célja az egyetemnek, hogy proletár, nem boldoguló orvosnőket neveljen, akikből aztán csak agitátorok lesznek, amint számos szomorú példa bizonyítja.”* Végül abban maradtak, hogy a budapesti kar írásban értesíti álláspontjáról a testvér-karokat és azokat csatlakozásra szólítja fel. A párhuzamos előadások szervezéséhez a két érintett pesti tanár teljesen eltérően viszonyult. Lenhossék elzárkózott, tantermének állandó foglaltságára hivatkozva, Tellyesniczky Kálmán viszont megígérte a szükséges hely biztosítását. Álláspontjához Grósz Emil is csatlakozott, szintén kivihetőnek látva a párhuzamos előadások szervezését.

Az orvosképzés reformját nem tűzték ki tárgyalásra, mert a kolozsváriaknak még nem volt alkalmuk a megtárgyalására. Végül karközi bizottság kiküldésében állapodtak meg. Az elnöklő Kenyeres Balázs zárszavával fejezem be az előadást, aki *„örömeinek ad kifejezést, hogy a három facultás közös értekezlete sok széthúzó felfogást oszlatott el és kényes, de mindnyájunkra fontos kérdésekben megértésre vezetett. Kéri, hogy a testvér-facultások a jövőben is tekintsek bizalommal a budapesti orvosi kar minden lépését, mert e testületnek legőbb óhajta, hogy mindent nem ellenükre, hanem velük közös megértésben oldhasson meg.”*

Az udvarias szavak ellenére ilyenfajta közös tanácskozásra sem ebben, sem a további tanévekben nem került sor. A budapesti orvoskari jegyzőkönyvekben legalábbis nincs nyoma hasonlóknak. Az egyes kérdésekben megmutatkozott véleménykülönbségek a későbbiekben is fennmaradtak, amely a később Szegedre, illetve Pécsre költözött egyetemek gyakorlatában is tapintható maradt.

Forrás

Semmelweis Egyetem Központi Levéltára (SEKL)

1/a Orvostudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyvei 1793–1951.

„A mi értékeink.” A szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája sajtókapcsolatai (1923–1928)

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem „*ősi otthonát, Kolozsvárt elhagyni kényszerült s 1921-ben Szegeden telepedett meg*”.¹ A tudományegyetem hagyományaihoz híven, már ekkor is törekedett az egyetemi ifjúság erkölcsi és anyagi érdekeiről gondoskodni. „*Egyetemünk tanácsa a tehetséges, de szegénysorsú ifjak anyagi gondoktól mennél nagyobb mértékben való függetleníttése, de különösen az egész egyetemi ifjúság erkölcsi állandó gondozása és támogatása feladatainak intézményes szolgálatára ez év április havában Diákjóléti és diákvédő irodát szervezett s ennek vezetésére az ifjúság érdekeinek fáradoztatlan, lelkes istápolóját Dr. Szandtner Pál ny. r. tanárt nyerte meg.*” – számol be két évvel később dr. Pfeiffer Péter² prorektor, a magyar univerzitások közül elsőként a Ferenc József Tudományegyetemen felállított Diákjóléti és Diákvédő Iroda létrehozásáról.³

Az egyetemi hallgatóknak nyújtandó anyagi és erkölcsi védelmen túl az Iroda célja és feladata lett „*a hathatós diákvédelem és támogatás intézményes megszervezése, a segítség állandó megteremtése és az adott segélyek ellenőrzése*” is.

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája mind az egyetem vezetése, mind a megélhetés gondjaitól minél nagyobb mértékben történő függetleníttetésére vágyó tehetséges, de szegénysorsú ifjak vele szemben támasztott elvárásaiknak jó eredménnyel felelhetett meg. Legalábbis ez tűnik ki a Magyar városok monográfiája

¹ Szandtner 1924: 1.

² Pfeiffer Péter (1862–1947) fizikus, egyetemi tanár. Tanulmányait a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem végezte, és itt kapta meg doktori oklevelét 1884-ben. A kolozsvári tudományegyetemen 1902-ben az elektromágnesesség és a mágnesség kísérleti tana tárgykörből egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1904-ben Kolozsváron nyilvános rendkívüli tanár, 1917-ben egyetemi nyilvános rendes tanár lett. 1921-től a Kolozsvárról Szegedre menekült egyetemen tanított. Az 1922/23. tanévben a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem rektora. Az 1925/26. tanévben a matematikai és természettudományi kar dékánja, 1921–22-ben és 1926–27-ben prodékánja volt. 1932-ben nyugalomba vonult. Tudományos kutatásai során főként az elektromos hullámok mozgásával és elektrotechnikával foglalkozott.

³ Pfeiffer 1923: 171.

Szegedet bemutató kötetében olvasható következő idézetből: „*Áldást jelent Szegeden az egyetem kebelében szervezett diákjóléti és diákvédő iroda, amely negyedik éve alakult meg, hogy azóta száz meg száz szem könnyét törölje le.*”⁴

Ahhoz, hogy a szegedi egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda ilyen különösen áldásos és mintaszerű intézménnyé fejlődhessen, nemcsak tervszerűség, mintaszerű és példaértékű szervezettség és egy, a diákságot és annak társadalmi kapcsolatait, szociális viszonyait alaposan ismerő, önzetlen professzor szükségeltetett, hanem az is, hogy az Iroda az általa nyújtani tudott anyagi és erkölcsi védelem eszközeiről, a segítség módjairól és a Ferenc József Tudományegyetemen működő diákjóléti intézményekről folyamatosan tájékoztassa egyrészt a már felvett és segítségre szoruló hallgatókat, másrészt a leendő egyetemistákat.

Ezt a védelemre és jóléti segítségre szorulókkal való személyes kapcsolattartás lehetőségének biztosítása mellett a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája a korabeli sajtóban való rendszeres és széleskörű jelenléttel érhetette csak el. Ez a sajtón keresztüli kapcsolattartás és figyelemfelhívás adta, amint azt alább látni fogjuk, a szegedi egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda sajtókapcsolatainak fő irányát.

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda azonban nemcsak a hallgatóknak szóló hirdetések révén jelent meg a korabeli napilapokban, egy esetben pedig egy hetilapban is, hanem a Ferenc József Tudományegyetem diákvédő és diákjóléti tevékenységét bemutató tudósítások révén is. Az Iroda éves működési beszámolóiban több példát találunk az előbbieken túli más jellegű sajtókapcsolatokra is.

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája mellett, annak szervezője egyben első elnöke is gyakori szereplője volt ciklusa (1921–1928) között a szegedi és más helyi lapok, vagy épp a fővárosi újságok tudósításainak. Több sajtóközlemény világít rá arra, hogy Szandtner professzor, egyetemi oktatóként és mint a szegedi egyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája elnöke, tudatosan törekedett jó viszonyt kialakítani nemcsak a hazai sajtóéletet irányító vállalatokkal és azok vezéregyéniségeivel, de a világsajtó Szegedet és a város univerzitását felkereső munkatársaival.

Mielőtt azonban vizsgálat alá vennénk, miképp jelent meg a Diákjóléti és Diákvédő Iroda és annak elnöke a sajtóban, szükségesnek tartom magának az Irodának, valamint Szandtner Pál életútjának összefoglaló bemutatását.

⁴ Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy 1927: 374.

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája

Fentebb már idéztem a Diákjóléti és Diákvédő Iroda első beszámoló jelentéséből, hogy a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Tanácsa már 1921-ben feladatának tekintette „az egyetemi ifjúság erkölcsi és anyagi érdekeiről” történő gondoskodást. Ekkor még csak közvetett kapcsolat állt fenn az egyetem és a szegedi diákvédelem között. Ez azt jelentette, hogy a rászoruló egyetemisták jólétéről való gondoskodást egy állami szerv, az Országos Menekültügyi Hivatal Szegedi Diákvédelmi Kirendeltsége, és egy társadalmi egyesület, a Népies Irodalmi Társaság vállalta fel. A Társaság nevéhez fűződik Szeged első diákjóléti intézményének, a Bocskay Internátusnak a létrehozása.

A kapcsolat a Diákvédelmi Kirendeltség, a Bocskay Internátus és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem között nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a Kirendeltség ügyfelei, illetve az Internátus lakói az egyetem hallgatói voltak, hanem abban a tényben is, hogy az Országos Menekültügyi Hivatal Szegedi Diákvédelmi Kirendeltségének és a Népies Irodalmi Társaság Bocskay Internátusának élén ugyanaz a személy, a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára, a már említett Szandtner Pál állt.⁵ Szandtner professzor e hármas megbízatása mellett ekkor kormánybiztosként a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Budapestről Szegedre történő átköltöztetésének és itt való elhelyezésének legfőbb operatív irányítója is volt.⁶

Az Internátus mellett a Népies Irodalmi Társaság, a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesületet (DMKE) és más szegedi társadalmi egyesület és magánszemélyek adományából, a szegedi egyetem hallgatóinak megsegítésére – az egyetem kezdeményezésére és szervezeti keretei közt – Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) is létesült.⁷

⁵ Ehhez lásd: *Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről*. 357. és ELTE EKL 427. fond Szandtner Pál iratai.

⁶ Az Országos Menekültügyi Hivatal kifejezetten azért helyezte Szandtner Pált Szegedre, hogy „a Szegedre áthelyezett Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem mellett felállítandó” diákvédelmi osztályt létrehozza és vezesse. Az idézetben, amelyet Szandtner Pál kinevező okiratából (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár [ELTE EKL] 427. fond Szandtner Pál iratai) vettem, a „*Ferenc József Tudományegyetem mellett felállítandó*” kifejezés egyértelműen bizonyítja, hogy bár nem volt az egyetem szervezeti egysége, de szorosan kapcsolódott a Ferenc József Tudományegyetemhez.

⁷ Erről lásd: Szandtner 1923: 1.

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Tanácsa, amit ugyancsak említettem már, „*a hathatós diákvédelem és támogatás intézményes*” megszervezését célul tűzve „*az egyetem kebelében külön Diákjóléti és Diákvédő Irodát szervezett.*”⁸ Az Iroda működési kereteit meghatározó szervezeti szabályzat (a továbbiakban: Szabályzat) kidolgozását a Tanács „*az iroda vezetésére közfelkiáltással*” megválasztott Szandtner professzorra bízta.⁹

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda feladata: „*egyrészt az egyetem kebelébe tartozó ifjúság erkölcsi gondozása és védelme, másrészt a tehetséges és szorgalmas, de szegénysorsú egyetemi ifjaknak, közöttük a megszállott területekről jövőőknek különösen is: anyagi támogatása*” – rendelkezik a Szabályzat 2. pontja.¹⁰

Az „*iroda, mint diákvédő intézmény: az egyetem összes hallgatóit erkölcsi és tanulmányi szempontokból nyilvántartja, őket e végből alkalmasan kiválasztott társadalmi szervei útján, főleg amikor az egyetem székhelyétől távol élő szülők gyermekeiről van szó, gondozásba veszi, az egyetem hallgatóinak erkölcsi védelmet vagy támogatást igénylő ügyekben rendelkezésükre áll, nekik tanulmányaik és netáni tanulmányi kedvezményeik tekintetében célszerű felvilágosításokat és tanácsokat ad*” – olvasható a Szabályzat 3. pontjában.¹¹

Az „*iroda, mint diákjóléti intézmény, az egyetem hallgatóit és az egyetemre jövő ifjakat anyagi helyzetük szempontjából nyilvántartásba veszi, számon tartja a már meglevő diákjóléti intézményeket s ezek anyagi teljesítőképességét, a különféle diákjóléti intézmények révén nyerhető kedvezmények felől az egyetemi ifjúságot rendszeresen és állandóan tájékoztatja, a diákjóléti intézmények vezetőségének a szegény sorsú ifjak támogatására s az intézmény anyagi teljesítőképességének fokozására javaslatokat tesz, a lehetőséghez képest s az eddigi diákjóléti intézmények anyagi forrásainak érintése nélkül új diákjóléti intézményeket létesít, illetőleg a szegénysorsú egyetemi ifjak segélyezésére újabb forrásokat megnyitni, újabb eszközöket összehozni törekszik s a közvetítésével összehozott vagy egyébként intézkedése alá utalandó anyagi segélyeszközök igazságos, méltányos és célszerű felhasználásáról határoz.*” – szól a Szabályzat 4. pontja.¹²

Az Iroda szervezetéről a következőképp rendelkezik a Szabályzat: „*szervei részben kebelbeliek s hivataliak, részben külsők s társadalmiak. Kebelbeli szervei: az iroda elnöke és titkára, társadalmi szervei: az arra felkérendő és vál-*

⁸ Laký 1926: 161.

⁹ Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1922–1923. 1923. március 20. VII. rendes ülés 128.

¹⁰ Laký 1926: 161.

¹¹ Laký 1926: 161–162.

¹² Laký 1926: 162–163.

*lalkozó urak és hölgyek sorából alakítandó egyes bizottságok s az egyetemi ifjúsági egyesületek képviselteinek bevonásával alakítandó ifjúsági bizottságok.”*¹³

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda élén álló elnök megbízásának módjáról a Szabályzat az alábbiakat írja elő: *„Az iroda elnökét az egyetem nyilvános rendes tanárai sorából az egyetem Tanácsa választja és bízta meg. Az iroda titkárát az egyetem irodai személyzetének létszámából az elnök javaslatára az egyetem Rectora rendeli ki.”*¹⁴

Természetesen az elnök feladatait is meghatározza a Szabályzat. *„Az elnök vezeti az irodát, kezeli ennek anyagi ügyeit s határoz a döntést igénylő ügyekben. Működésében az egyetemi Tanács ellenőrzése alatt áll s működéséért az egyetem Tanácsának felel.”*¹⁵ Emellett az *„elnök, az egyetemi Tanácshoz való viszonylatánál fogva, köteles minden félévben legalább egyszer az iroda működéséről a Tanácsnak részletes jelentést tenni, továbbá minden oly tanácsi tárgyban, mely az iroda ügykörét érinti, köteles és jogosult az egyetemi Tanács ülésein, a határozathozatalban való részvétel joga nélkül megjelenni, ott az ügykörébe tartozó javaslatokat előterjeszteni s a Tanács által bekívánt felvilágosításokat megadni.”*

Az elnököt több jelentős jogkörrel is felruházta, például: *„Az elnök, mint diákvédelmi és diákjóléti ügyekben az egyetem Tanácsának megbízottja, ily ügyekben legalább is egyik megbízottként mindenkor képviseli az egyetemet, illetve annak Tanácsát.”*¹⁶ Szintén jogában állt az elnöknek *„az iroda ügykörét illetőleg az egyetem fölöttes hatóságaival az egyetem Tanácsa útján, másokkal mint az egyetemi Tanács megbízottja közvetlenül is”* levelezni.¹⁷

Bár kimondta a Szabályzat, hogy az *„egyetemmel kapcsolatos s már fennálló diákjóléti intézményeknek szervezetét s jogkörét s ezek vezetőinek eddigi hatáskörét az iroda nem érinti”*,¹⁸ ugyanakkor azt is előírta, hogy: *„új diákjóléti intézmények szervezése akár az egyetemen, akár az egyetemi ifjúság tanácsilag elismert szervezetei részéről, csak az iroda közbejöttével eszközölhető, az egyetem kebelében már fennálló diákjóléti intézmények vezetői pedig utasíttatnak, hogy a diákjóléti és diákvédelmi irodának az iroda részéről igénylendő felvilágosításokat s adatokat mindenkor adják meg s hogy működésüket az irodával összhangban és azt mindenben támogatva fejtsék ki.”*¹⁹

13 Laký 1926: 163.

14 Laký 1926: 163.

15 Laký 1926: 164.

16 Laký 1926: 164.

17 Laký 1926: 164.

18 Laký 1926: 166.

19 Laký 1926: 166–167.

A rektor jogkörébe tartozott a Szabályzat rendelkezése folytán az iroda altisztjének és az irodaszolgájának, az egyetem altisztjeinek létszámából történő kirendelése is. A nevezettek a Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöke tehetett javaslatot.²⁰

A személyzetet illetően még a következőket rendeli el a Szabályzat: „Az iroda elnöki tisztével megbízott s azt elfogadó tanár, elnöki tisztét mindaddig, míg mint tanár az egyetemen működik, illetőleg önkéntes lemondásáig, megtarthatja. Az iroda titkárát és altisztjét, szükség esetén, az elnök előterjesztésére, illetőleg meghallgatásával az egyetem Rectora hívja vissza és osztja be egyéb szolgálatra.” Ezzel együtt ugyanakkor: „Az iroda szerveiül működni hivatott urakat és hölgyeket, valamint az egyetemi ifjúsági egyesületek képviselőit, az egyetemi Tanácsnak teendő jelentés után, az iroda elnöke kéri fel és szervezi be működésre.”²¹

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda ügyfélkörét a tehetséges, de szegénysorsú ifjak adták, a Szabályzat ezen a körön belül megnevez egy szűkebb csoportot, akikre tevékenykedése során kiemelt figyelmet kíván fordítani. Ezt a szűkebb társaságot a „megszállott területekről hozzánk jövőők”²² alkoták.

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája működését legteljesebben bemutató forrásanyagot, a már hivatkozott, az Iroda elnöke által – tanévenként – összeállított és nyomtatott formában is kiadott jelentés adja.²³

A jelentés mindenkor számot adott arról, hogy mit végzett az Iroda, mit tett mint diákjóléti és mit, mint diákvédő intézmény, kinek és milyen formában és mennyi támogatást nyújtott, mennyi bevétele volt és azt mire adta ki (ideértve saját dologi kiadásait is). Számot adott éves jelentésében az elnök arról is, hogy hányan és hányszor fordultak az Irodához és arról is, hogy naponta hány órányi munkaidőt igényelt a kérések megoldása.

Azoknak a nevét is minden tanév során számba vette a jelentéstevő, akik (természetes- illetve jogi személyek) anyagi (pénzbeni vagy természetbeni juttatás) segítséget adtak az Irodának ahhoz, hogy eredményesen láthassa el diákjóléti és diákvédő munkáját. A jelentésnek részét képezte a felajánlott pénzbeni vagy természetbeni juttatás mennyiségének megadása is.

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda tanévenkénti jelentéseiből egy igen fontos adat is kiderül: az Iroda nem az egyetlen ilyen feladatkörű szerve-

²⁰ Laký 1926: 163.

²¹ Laký 1926: 163.

²² Laký 1926: 161.

²³ Laký 1926: 164.

zeti egységeként, hanem egy diákjóléti és diákvédelmi intézményi hálózat felelős „kvázi csúcsszerveként” végezte tevékenységét.

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda felállításával vált teljessé a Szegeden tovább működő m. kir. Ferenc József Tudományegyetem diákjóléti és diákvédő intézményi hálózata. Az 1923/24. tanévben e hálózat részét alkották: „az Országos Menekültügyi Hivatal Szegedi Diákvédelmi Kirendeltsége”²⁴, az Egyetemi Diákasztal (*Mensa Academica*), az Egyetemi Horthy Miklós Internátus²⁵, a Keletmagyarországi Főiskolai Hallgatók Bocskay Internátusa²⁶, az Egyetemi Szent Imre Kollégium, a Keresztény Főiskolai Hallgatók „Centrum” Fogyasztási Szövetkezete s az egyetemi ifjúság különféle bajtársi egyesületei.”²⁷ Szintén közvetve tartozott a szegedi tudományegyetem diákjóléti és diákvédő intézményi hálózatához az előbbieket mellett még két intézmény, a női egyetemisták számára 1924-ben a Szegedi Katolikus Nővédőegylet által létesített és általa fenntartott Szent Erzsébet Leányotthon, és a Magyar Izraelita Egyetemi Hallgatók Országos Egyesülete Diákasztalának szegedi csoportja. „A menza a szegedi zsidó hitközség kezelésében van. 1921-ben létesült” – írja Magyary Zoltán.²⁸

²⁴ Az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) Szegedi Diákvédelmi Kirendeltsége 1921 szeptemberétől az 1923/24. tanév végéig működött. Ekkor – a hivatal megszüntetésével egyidejűleg – a Kirendeltség is megszűnt. Az OMH Szegedi Diákvédelmi Kirendeltségét/Diákvédelmi Osztályát fennállása teljes időszakában Szandtner Pál vezette. (Erről lásd.: *Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről*. Szeged, 1929. 357.)

²⁵ Az Internátust 1928 szeptemberétől a budapesti tudományegyetem ny. r. tanárává történő kinevezéséig (1928. december 11.) Szandtner Pál igazgatta.

²⁶ Az internátus teljes hivatalos neve: Keletmagyarországi Főiskolai Hallgatók Bocskay Internátusa. Ennek az élén is – 1921. októberi szervezésétől kezdődően egészen 1928. augusztus végén történt lemondásáig – Szandtner professzor állt. A kollégiumot a Népies Irodalmi Társaság (NIT) működtette. A NIT Budapest román megszállása idején Bocskai Szövetség néven alakított titkos szervezet, amelyet 1920-ban Népies Irodalmi Társaság néven jegyeztettek be. Erdélyi fiatalok számára 1920–1944 között diákotthonokat tartott fenn. Magánadományokból támogatta a fővárosban és a vidéki felsőoktatási központokban tanuló egyetemi és főiskola hallgatókat. Töredékes iratanyagát (1920–1943) a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi. Az iratokról részletes jegyzék készült: Izsák é.n.

²⁷ Szandtner 1924: 9.; Devich 1986: 226–227.

²⁸ Magyary 1929: 90.

Szandtner Pál, a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája első elnöke

Amikor Szandtner Pál²⁹ elfoglalja a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája elnöki posztját még épp csak középkorú (39 éves), de már egyrészt egyetemének tekintélyes professzora és tapasztalt egyetemi vezető, aki széles körű áttekintéssel bír a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem helyzetét illetően, továbbá komoly, az államigazgatás terén szerzett vezetői gyakorlattal is rendelkezik. Mindezek felül a diákjóléti és diákvédelmi kérdések elismert szakértője. Ez magától értetődően nagy súllyal esik latba, amikor felkérlik az elnöki tisztség betöltésére. Nagy munkabírású, kiváló szervező, remek tárgyalókészséggel rendelkező, elkötelezettséggel és hivatástudattal bíró ember. Keresztény (hívó római katolikus) értelmiségiként a diákvédelem számára egyszerre tudatosan vállalt karitatív kötelesség és nemzete érdekében végzett szolgálát.

A sajtómegjelenések formai jellemzői

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája fennállása első öt évében – ebben az időszakban mindvégig a már említett Szandtner professzor állt az Iroda élén – ismereteim szerint összesen 124 esetben szerepelt az újságok hasábjain. Ez a 124 sajtómegjelenés összesen 20 sajtótermékben (18 napilap és 2 folyóirat)³⁰ látott napvilágot. Az újságok között egyaránt megtalálhatóak szegedi, más vidéki városi és fővárosi kiadási helyű lapok is. A 20 sajtótermék nevét, kiadási helyét és az egyes lapokban napvilágot látott sajtómegjelenések számát az alábbi táblázatban teszem közzé:

²⁹ Szandtner Pál életjáról: Kiss–Szögi–Varga 1999: 321. 1951-ben készített önéletrajzát közli Csiffáry 2003: 224–228.

³⁰ Az egyik folyóirat az 1908 és 1948 között megjelent *Városi Szemle* címet viselő várostudományi folyóirat, a másik a két világháború közti Magyarország leg-rangosabb reformkonzervativista és szellemtörténeti irányultságú kulturális, világnézeti és politikai folyóirata, a *Magyar Szemle* volt.

Sorszám	Az újság neve	Kiadás helye	Sajtó megjelenések száma
1.	Az Est	Budapest	1
2.	Az Ujság/Ujság	Budapest	1
3.	Budapesti Hírlap	Budapest	10
4.	Békés Megyei Közlöny	Békéscsaba	1
5.	Délmagyarország	Szeged	17
6.	Kecskeméti Lapok	Kecskemét	1
7.	Magyarság	Budapest	6
8.	Magyarország	Budapest	2
9.	Magyar Szemle	Budapest	1
10.	MTI Napi Hírek	Budapest	1
11.	Nemzeti Ujság	Budapest	5
12.	Pesti Hírlap	Budapest	2
13.	Pesti Napló	Budapest	4
14.	Pécsi Lapok	Budapest	2
15.	Szegedi Friss Ujság	Szeged	1
16.	Szegedi Uj Nemzedék	Szeged	13
17.	Uj Nemzedék	Budapest	10
18.	Városi Szemle	Budapest	1
19.	Világ	Budapest	3
20.	8 Órai Ujság	Budapest	5

A sajtómegjelenések tartalmi jellemzői

A sajtómegjelenések tartalmi jellemzőinek vizsgálatakor megállapítható, hogy a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájához köthető sajtómegjelenések mintegy 66%-a (88 közlemény), ahogy erre utaltam, sajtó útján közzétett figyelemfelkeltő tájékoztatónak, azaz hirdetésnek tekinthető. Az Irodának a szegedi egyetemen elérhető diákjóléti kedvezményeket számba vevő tájékoztatói laptól függetlenül a következő szöveggel jelentek meg: *„Felvétel a szegedi egyetemre. A szegedi Ferenc József Tudomány Egyetem közli, hogy a jogi, orvosi, bölcsészeti vagy természettudományi karára felvételért augusztus folyamán lehet folyamodni.*

A felvétel iránti kérést abhoz a karhoz kell intézni, amelyre beiratkozni óhajt s a kérvényhez születési és érettségi bizonyítvány, valamint nemzethűséget is tanúsító erkölcsi bizonyítvány csatolandó.

Az egyetem jelenlegi hallgatói a felvételért nem kötelesek újból folyamodni. Szegénysorsú és jó előmenetelű diákok, vagyontalan köztisztviselők gyermekei, vagyontalan árvák és menekültek szeptember hó 12-ig benyújtandó kérésükre jeltétkeny tandíjkedvezményben részesülhetnek.

Az egyetemi hallgatóknak Szegeden a következő diákjóléti intézmények állanak rendelkezésükre: 1. az egyetemi menza, melyen napi 10.000 koronáért teljes ételmezés (reggelivel) kapható; 2. az egyetemi Horthy Miklós Internátus, melyben 180 férfi és 40 nőhallgató kaphat havi 75.000 koronáért lakást, fűtést, világítást; 3. az egyetemi Bocskay Internátus, mely 50—60 menekült magyar ifjút fogad be jutányosan teljes ellátásra; 4. az egyetemi Szent Imre Kollégium, mely 50—60 hallgatót vesz fel méltányosan teljes ellátásra; 5. az egyetemi Szent Erzsébet Leányotthon, mely 20—30 egyetemi hallgatónőt részesít mérsékelt áron ellátásban; 6. az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda, mely a szegénysorsú és jó előmenetelű egyetemi hallgatók erkölcsi és anyagi támogatásával intézményesen foglalkozik.

Úgy az egyes diákjóléti intézményekre, mint az egyetemi tanulmányokra és a helyi viszonyokra vonatkozó kérdésekben mindenkinek készséggel ad írásban is felvilágosítást az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda (Szeged, Központi Egyetem).³¹

Az ilyen tájékoztatók közzétételével a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának, az egyetemi tanács által jóváhagyott szervezeti szabályzatában előírtaknak tett eleget.³² Az is egyértelműen kiolvasható a felvételi tájékoztatóból, hogy a hagyományosan támogatott társadalmi csoportok (szegénysorsú és jó előmenetelű diákok, árvák) mellett két társadalmi rétegbe tartozókról – a vagyontalan köztisztviselők gyermekei és a menekültek – fokozott figyelemmel szándékozott gondot viselni az Iroda. Közülük a menekültek, azaz az egykori történelmi Magyarországon, de a trianoni Magyarországon kívül születettek anyagi terheinek csökkentése volt a Diákjóléti és Diákvédő Iroda szervezésének alapeszméje. Szintén kirajzolódik a tájékoztatókból a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem már fentebb említett diákjóléti hálózatát alkotó intézmények sora is.

Arra is találunk példát, amikor az Iroda a napilapok hasábjain alábbi szövegű kérelemmel fordult az iskolások szüleihöz: *„Kérelem a szülőkhöz! Az Egyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája felkéri azokat a szülőket, kiknek*

³¹ *Szegedi Friss Ujság*, 1926. július 3. 1.

³² *Laky* 1926: 162.

gyermekük mellé a vakáció tartalmára akár helyben akár vidéken valamely okból házitanítóra vagy nevelőre lenne szükségük, hogy eziránti keresletükkel, szóval vagy írásban az Egyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodához (Központi Egyetem, Dugonics-tér 13. II. em. 67–69 sz. a.) fordulni szíveskedjenek. A nehéz gazdasági helyzet, valamint egyéb, önhibán kívül fekvő okok következtében sok szegénysorsú s főleg menekült egyetemi hallgató a vakáció folyamára is Szegeden maradni kénytelen s a tisztelt szülők nagy emberi jót gyakorolnak, ha ezeknek a derék egyetemi hallgatóknak alkalmazást nyújtva, saját érdekeiket is előmozdítják s azok súlyos anyagi gondjait is enyhítik. Az Egyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája a tisztelt szülők kívánságainak megfelelő erők közvetítését készséggel vállalja.”³³

Ugyanígy a sajtó útján igyekezett kapcsolatot felvenni azokkal a szegedi ház- illetve lakástulajdonosokkal, akik egyetemisták részére szerettek volna szobát kiadni. A feléjük irányuló kérés így hangzott: „A diákvédő iroda kérelme. Az Egyetem Diákvédő Irodája felkéri mindazokat, kik egyetemi hallgatók, illetve hallgatónők részére bútorozott szobát ellátással vagy anélkül kiadni óhajtanak, hogy ebbeli szándékukat a házszámnak, a szoba udvari vagy utcai fekvésének s árának közlése mellett a Diákvédő Irodához szóban vagy írásban jelentsék be. Szóbeli bejelentéseket az Egyetemi Diákvédő Iroda a központi egyetem I. emeletén levő helyiségében, hétköznapokon délelőtt 10–12 óra között vesz át.”³⁴

Mindkét itt közölt kérelem jól jelképezi, hogy az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda diákvédő szerepkörében igen sokszínű feladatot látott el. Mutatja azt is, hogy az Iroda a rászorulóknak, nemcsak a saját pénzeszközeiből és a kapott természetbeni adományokból kívánt segítséget adni, hanem munkaközvetítőként igyekezett saját pénzkeresethez juttatva támogatni az anyagi nehézséggel küzdőket. A házitanítóság lehetőségének biztosításával az Iroda, mint diákvédő intézmény az egyetemisták erkölcsi nevelését is szolgálni kívánta.

A fennmaradó 36 sajtóközlemény vagy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda és Szandtner Pál, vagy az egyetem diákvédő munkájáról szóló tudósítás.

A híres angol liberális politikus, William Ewart Gladstone³⁵, akit négy ízben választottak meg az Egyesült Királyság miniszterelnökévé, szellemes mondása: „*hirdetés nélkül más, mint a pénzverde, nem tud pénzt csinálni.*”³⁶ A modern újságok esetében a hirdetés a lap nyereséges üzleti vállalkozásként való létének alapját teremtette meg. A sze-

³³ *Szegedi Új Nemzedék*, 1925. július 2. 4.

³⁴ *Szegedi Új Nemzedék*, 1927. szeptember 3. 5.

³⁵ William Ewart Gladstone (1809–1898) angol liberális politikus, az Egyesült Királyság miniszterelnöke (1868–1874, 1880–1885, 1886, 1892–1894).

³⁶ Buzinkay 1993: 44.

gedi egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Irodáról tudósító sajtóhirdetésekből azonban nem az azt megjelentető napi- vagy hetilap, hanem az Iroda „csinált pénzt”. Erről Szandtner Pál a következőképp számol be a Diákjóléti és Diákvédő Iroda második évi működési jelentésében: „*bálás köszönettel kell megemlékeznünk az országos s a helyi sajtó támogatásáról is. Milotay István³⁷ úr a Magyarország³⁸ szerkesztője, Baranyay Lajos³⁹ úr a Központi Sajtóvállalat⁴⁰ vezérigazgatója, dr. Tóth László⁴¹ úr,*

37 Milotay István (1883–1963) publicista, politikus. A kolozsvári egyetemen szerzett jogi doktorátust. A diploma megszerzése után rövid ideig közigazgatási gyakornok, szolgabíró Szabolcs vármegyében, majd újságírói pályára lépett. 1907-től a Rákosi Jenő szerkesztette *Budapesti Hírlap* munkatársa, 1913 decemberétől az *Új Nemzedék* szerkesztője. A Tanácsköztársaság bukása után követeli a zsidó egyetemi hallgatók számának radikális korlátozását (numerus clausus). 1920 októberétől Andrassy Gyula lapja, a legitimista *Magyarország* szerkesztője. Jobbról támadta a bethleni konszolidációt. 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselő a Keresztény Nemzeti Egységpárt programjával. Gömbös Gyula miniszterelnökkel megegyezve 1934 augusztusában új kormánylapot indított *Új Magyarország* címmel. 1933-tól keresztény párti, párton kívüli, majd kormánypárti országgyűlési képviselő. Az 1930-as évek második felétől Imrédy Béla egyik legközelebbi híve, s annak bukása után is – noha az *Új Magyarország* továbbra is kormánylap – az imrédyisták egyik vezéralakja. Az 1944. október 15-i nyilaspuccs után tagja maradt a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének. 1944 végén a szovjet csapatok elől Ausztriába, majd Németországba, innen Dél-Amerikába menekült. Az 1950-es években Svájcban telepedett le.

38 Politikai napilap, amely 1920–1944 között jelent meg. A magyar keresztény értelmiség egyik vezető orgánuma, a szélsőséges magyar nacionalizmus egyik fóruma volt.

39 A „*Magyarország sajtóapostolaként*” ismert jezsuita szerzetes, teológus, Bangha Béla kezdeményezésére, közadakozásból 1918 januárjában létrejött Központi Sajtóvállalat Részvénytársaság (KSV) egyik alapítója és vezetője.

40 A cég profiljába a két világháború közti, többnyire katolikus szellemű tudományos, kulturális és közéleti sajtóorgánumok kiadása tartozott. Főrészenyesei ismert katolikus és legitimista közéleti személyiségek és politikusok, gróf Károlyi József, gróf Zichy János és elvarátaik voltak. A KSV adta ki a Szandtner Pál elnöki beszámolójában említett *Nemzeti Újságot* és az *Új Nemzedéket*.

41 Tóth László (1889–1951) író, publicista. Tóth Imre színművész, a Nemzeti Színház igazgatójának fia. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Jénában és Párizsban végezte. A pesti tudományegyetemen avatták jogi doktorrá. 1913-tól a *Budapesti Hírlap* párizsi levelezője, majd több lap munkatársa. 1922-től 1944-ig a klerikális-legitimista *Nemzeti Újság* felelős szerkesztője és vezércikkírója. Publicisztikájában kora hivatalos katolikus egyházpolitikája tükröződik. A Magyar Újságírók Egyesületének elnöke, a Katolikus Újságírók Pázmány Egyesületének főtktára, később alelnöke. 1945 után nem jutott újságírói al-

*a Nemzeti Ujság*⁴² szerkesztője, Cavallier József⁴³ úr az *Uj Nemzedék*⁴⁴ szerkesztője, Csajthay Ferenc⁴⁵ úr, a *Budapesti Hírlap* szerkesztője, dr. Nadányi Emil⁴⁶ úr, a *8 Órai Ujság*⁴⁷ szerkesztője, Lenkey Gusztáv⁴⁸ úr, a *Pesti Hírlap*⁴⁹ szerkesztő-

kalmazáshoz. A Mindszenty-per hetedrangú vádlottjaként 1949-ben hűtlenség (kémkedés) címén tízévi fegyházbüntetésre ítélték.

- 42 1919 és 1944 között megjelenő keresztény politikai napilap.
- 43 Cavallier József (1891–1970) újságíró. Tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte, a pécsi tudományegyetemen bölcsészdoktorrá avatták (1932), majd magántanárrá képesítették. 1911-től az *Uj Lap*, az *Alkotmány* (1912–1915) s a *Budapesti Hírlap* (1915–1919) újságírója, majd az *Uj Nemzedék* belső munkatársa (1919–1921), felelős szerkesztője (1921–1932) volt. A *Búvár* című természettudományi lap szerkesztője és kiadója volt (1936–1944). A magyar püspöki kar alapította Szent Kereszt Egyesület (1939–1944) védőirodájának vezetőjeként az üldözött zsidók elhelyezését, jogvédelmét irányította. A nyilasok többször bántalmazták, s meg is sebesítették. 1946-tól követi rangban a külügyminisztérium tisztségviselője, az Országos Szociálpolitikai Intézet tanára és főtáskára volt. 1948-ban munkahelyéről elbocsátották, s hamarosan nyugdíját is megvonták.
- 44 1913 és 1944 között megjelenő politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilap, 1919-től napilap.
- 45 Csajthay Ferenc (1862–1940) újságíró. Jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte. 1881-től a *Budapest* és a *Függetlenség* munkatársa, 1887-ben lépett át a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségébe, s e lapnak 1891-től felelős szerkesztője, 1917-től helyettes-, 1925-től 1932-ig tényleges főszerkesztője. Eleinte színházi és országgyűlési tudósításokat, később főként vezércikkeket írt.
- 46 Nadányi Emil (1881–1933) újságíró. Jogi tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte. Már egyetemistaként a kolozsvári *Ellenzék* munkatársa. 1903-ban a fővárosba költözött, a *Budapesti Napló*, a *Pesti Hírlap*, a *Magyar Szó*, az *Országos Hírlap* munkatársa. 1908-tól Kolozsvárott szerkesztette a Tisza István politikáját támogató *Kolozsvári Hírlapot*, 1915-ben ismét Budapestre költözött és megalapította félhivatalos kormánylapként a *8 Órai Ujságot*, ennek főszerkesztője haláláig. 1927-től egyúttal a Budapesti Hírlap Rt. vezérigazgatója.
- 47 *Az Est* versenytársaként induló délutáni bulvárlap, 1915. december 1. és 1944. január 1. között jelent meg.
- 48 Lenkey Gusztáv (1870–1936) újságíró. Először a *Hírcsarnok* c. nyomatos munkatársa. Dolgozott több függetlenségi lapba, majd a *Friss Ujságba* és a *Neues Pester Journalba*. 1896-tól a *Magyar Hírlap* munkatársa, országgyűlési tudósítója és politikai rovatvezetője, majd felelős szerkesztője. A függetlenségi-párt vezetőinek, Justh Gyulának, Polonyi Géának, id. Ugron Gábornak bizalmasa. 1914-től a *Pesti Hírlap* szerkesztője, 1915-től felelős szerkesztője. Titkára, később elnöke a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének és elnöke a magyar országgyűlési hírlapírók szindikátusának.
- 49 1881-ben a *Pesti Hírlap*ból kivált a szerkesztőség egy része által alapított, 1938-ig megjelenő konzervatív sajtóorgánium.

je, Miklós Andor⁵⁰ úr, az *Est* szerkesztője, Pillich András és Tamás Károly urak, a Magyar Távirati Iroda Szegedi Fiókjának vezetői, dr. Dobay Gyula úr⁵¹, a Szegedi Új Nemzedék⁵² főszerkesztője, Wenner Sándor úr, a Szegedi Friss Ujság szerkesztője, dr. Kontor Lajos úr, a Friss Hírek⁵³ szerkesztője s Kun Béla⁵⁴ úr

50 Miklós Andor (1880–1933) újságíró, Az Est-lapok kiadója és tulajdonosa. Újságírói pályáját 1901-ben a *Magyar Szónál* kezdte. 1902-ben a *Pesti Napló* közgazdasági rovatának szerkesztésével bízták meg. 1910-ben megalapította *Az Est* c. politikai napilapot, melyet a 1920-as, 1930-as években a közép- és népszerű és rendkívül elterjedt napilapjává fejlesztett. Legnagyobb gondja azonban a külföldi tudósítók révén jóformán az egész világra kiterjedő, a telefon, táviró- és rádió-szolgálat teljes kihasználásával az eseményeket nyomon követő, amerikai jellegű hírszolgálat megszervezése volt. Főként friss, szenzációkat kereső hírszolgálatával tűnt ki, emellett igyekezett a függetlenség látszatát megőrizni anélkül, hogy valóban ellenzéki szerepre vállalkozott volna, aki lényegében a liberális nagypolgárság álláspontját és Bethlen István miniszterelnök célkitűzéseit képviselte a sajtóban. Később vállalata érdekkörébe vonta a *Pesti Napló* és a *Magyarország* c. lapokat. Az Athenaeum nyomdai és irodalmi intézet vezetője és irányítója. 1927-ben támogatta trianoni béke revízióját sürgető Rothermere-akciót. 1928-ban Londonban meg is látogatta Lord Rothermere-t, akivel az akció továbbfejlesztéséről és kiszélesítéséről tárgyalt. Sikerét annak is köszönhetette, hogy a kor íróinak nagy részét, akik anyagilag rászorultak, napilapjainál rendszeresen foglalkoztatta. Tulajdonosa és irányítója volt emellett az Athenaeum Nyomdai és Irodalmi Intézetnek, a korszak legnagyobb könyv- és lapkiadójának.

51 Dobay Gyula (1870–1937) ügyvéd, Szeged forradalmak utáni kormánybiztos-főispánja.

52 Szegeden 1919–1944 között kiadott jobboldali-szélsőjobboldali politikai napilap.

53 Hódmezővásárhelyen 1910–1928 között megjelenő független politikai napilap.

54 Kun (Kún) Béla (1878–1954) újságíró, ügyvéd, politikus. A debreceni jogakadémia hallgatója (1898–1902). Az akadémiai ifjúsági egyesület elnöke (1900–1902). 1900-ban az első országos diákkongresszus szervezője és elnöke. Már akadémistaként Debrecenben újságíró. A *Debreceni Főiskolai Lapok* felelős szerkesztője (1897–1898). Tanulmányait befejezve Hódmezővásárhelyen létrehozta ügyvédi irodáját. 1906-ban a szegvári választókerületben, függetlenségi párti programmal, országgyűlési képviselő jelölt. 1903. október 1. és 1905. augusztus 27. között a *Hódmezővásárhely* c. hetilap alapító felelős szerkesztője. 1905 és 1944 között a *Vásárhelyi Reggeli Ujság* szerkesztője és tulajdonosa. 1910-ben Justh-párti programmal Hódmezővásárhely képviselőjeként bejutott a parlamentbe. 1918-ban a város főispánja, később kormánybiztos főispánja. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtt kilépett hivatalából. A kommunizmus bukása után ismét a törvényhozásban tevékenykedett, először pártunkívüliként (1922–1926), 1926-tól a 48-as Kossuth Párt színeiben jutott be a nemzetgyűlésbe. 1930-ban belépett az újonnan létrejövő Független Kisgazdapártba, és a párt tagjaként 1931-ben ismétlen Hódmezővásárhely országgyűlési képviselője.

a Vásárhelyi Reggeli Ujság⁵⁵ szerkesztője közérdekű tájékoztató sajtóközleményeinek⁵⁶ szíves és díjmentes közrebocsátásával, nagy munkánkat sokban megkönnyítették”.⁵⁷

Ezen a Szandtner Pál elnöki jelentésében felsorolt nyolc napilapon keresztül, mint láthatjuk lényegében a kor Magyarországnak sajtópia-cát uráló három vállalatcsoport a beszámolóban is megnevezett Központi Sajtóvállalat, az 1921–1945 között részvénytársaságként működő Magyar Távirati Iroda és harmadikként Az Est-lapok⁵⁸ segítette a szegedi egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Irodát.

Bár az 1923–1928 közötti évekből több ehhez hasonló – a Diákjóléti és Diákvédő Irodát támogató – sajtómozgásról ugyan nem tudósítanak az Iroda éves beszámolói az idézetben említett nyolc újság közül, azonban a megjelent sajtóközlemények alapján öt lap és az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda többéves rendszeres kapcsolatban álltak egymással.⁵⁹

A fentiekén kívül még egy napilap – Szeged ma is megjelenő legpatinásabb sajtóorgánuma – a *Délmagyarország* tartott fent évi rendszerességű együttműködést Szandtner elnöksége idején a Diákjóléti és Diákvédő Irodával. A *Délmagyarország* nemcsak az Iroda tájékoztatóit közölte,⁶⁰

selője lett. Pártjának választójoggal kapcsolatos törvénytervezete miatt elhagyta a pártot, 1939-ben újból függetlenként jutott mandátumhoz.

⁵⁵ 1905–1944 között Hódmezővásárhelyen megjelenő független politikai napilap.

⁵⁶ Amíg Szandtner Pál töltötte be a Diákjóléti és Diákvédő Irodája elnöki tisztét a professzor-elnök által számba vetteken túl a *Békes Megyei Közlöny*, a *Kecskeméti Lapok*, a *Magyarország*, és a *Világ* is tett közzé hasábjain egy-egy ilyen, közérdekű és tájékoztató jellegűnek minősített sajtóközleményt. Arra vonatkozóan, hogy az Iroda fizetett-e a hirdetések megjelentetésért vagy sem, forrásadatok nem ismertek.

⁵⁷ Az MTI élén elnök-vezérigazgatóként 1921 és 1941 között a közismert politikus, vitéz leveldi Kozma Miklós (1884–1941) állt. Az ő érdeme az MTI részvénytársasággá szervezése. Kozma irányítása alatt a hírügynökség lett a Telefon Hírmondó többségi részvényese. Kozma Miklós alapította meg az MTI leányvállalataiként a Magyar Hirdető Iroda Rt.-t, a Magyar Filmiroda Rt.-t és a Magyar Országos Tudósító Rt.-t.

⁵⁸ Az Est-lapok vállalat fő részvényese és *Az Est* tulajdonos-főszerkesztője, Miklós Andor nevét említi Szandtner professzor, de a jelentésében felsorolt lapok közül a *Magyarország* szintén Miklós cégének tulajdonában állt. Ugyancsak az ő kezében volt az elnöki beszámolóban nem említett, a szegedi Diákjóléti és Diákvédő Iroda felhívást két ízben is (1925, 1927) közre adó *Magyarország* című napilap is.

⁵⁹ Erről lásd a „Tartalmi Megjelenések” című fejezetben közölt táblázatot.

⁶⁰ Források hiányában ebben az esetben sem válaszolható meg az a kérdés, hogy a *Délmagyarország* is ingyenesen tette-e közzé az Iroda felvételizőknek szóló, illetve egyéb hirdetéseit.

de hasonlóan a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája fentebb idézett működési beszámolójában megnevezett újságok egy némelyikéhez⁶¹ a szegedi tudományegyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda és az egyetem diákjóléti munkájáról is többször tudósított.

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájáról megjelent sajtóbeszámolók/tudósítások

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájáról a sajtóban, mint fentebb említettem, 14 beszámoló jellegű tudósítás látott napvilágot. Természetesen nemcsak a tudósítások terjedelme volt változó. Eltértek abban is, hogy a közlemények egészében az Irodáról szóltak-e vagy csak utaltak rá.

Jelképes értékű, hogy az első ilyen jellegű írás épp a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem ősi székhelyeként emlegetett Kolozsvár városában, a magyar nyelven kiadott *Ellenzék* című napilapban jelent meg 1923-ban. A Kolozsvárról előzőtt és Szegeden új otthonra találó tudományegyetemen, hallgatói érdekében végzett diákjóléti és diákvédő ténykedéséről hírt adó írás azonban nemcsak szimbolikus jelentőséggel bírt. Hiszen 1923-ban még a szegedi egyetem hallgatóinak jelentős hányada maga is az egyetemmel menekült.⁶² Családjuk a trianoni békediktátum következményeként a Magyarországtól elcsatolt területeken élt. Így – egy erdélyi napilapon keresztül – ezeknek a családoknak (is) szólt az üzenet: az egyetem egyfelől figyel hallgatói szociális helyzetére, másfelől elkötelezett az egyetemisták szociális helyzetének javítására is.

Az *Ellenzék* 44. évfolyamában (az alapítás utáni 295. lapszámában) megjelent írás azon fentebb említett sajtóbeszámolók sorát gyarapítja, amelyben csak utalás történik a Diákjóléti és Diákvédő Irodára. A tudósítás címe „Beszélgetés a szegedi egyetem rektorával”.⁶³ A riportban az 1923 karácsonyán Kolozsvárott vendégeskedő Veszprémy Dezső⁶⁴ rektor, maga is repatriált kolozsvári professzor, a diákok szociális helyzetéről szólva említi,

⁶¹ *Délmagyarország*, 1925. október 18. 4.; 1926. szeptember 19. 3.

⁶² *Ellenzék*, 1923. január 20. Az *Ellenzék* Melléklete.

⁶³ *Ellenzék*, 1923. december 30. 8.

⁶⁴ Veszprémy Dezső (1871–1924) orvos, kórboncnok, egyetemi tanár. Orvosi oklevelét a kolozsvári tudományegyetemen szerezte. 1895-ben ugyanitt a belklinikán gyakornok, 1897-ben a kórbonctani intézetben tanársegéd, 1903-ban egyetemi magántanár, 1911-ben c. rk. tanár, 1914-től előbb a kolozsvári, majd a Szegedre került egykori kolozsvári tudományegyetemen a kórbonctan ny. r. tanára és az egyetem kórbonctani és kórszövettani intézetének igazgatója. Az egyetem 1923/24. tanévi rektora.

hogy „Kolosváry Bálint⁶⁵ és Szandtner Pál professzorok vezetésével az egyetem kebelében megalakult a Diákjóléti és Diákvédő Iroda, amely a hallgatók minden ügyes-bajos dolgát sürgősen és eredményesen intézi”.⁶⁶

Veszprémy rektorhoz kötődik egy másik, a szegedi tudományegyetemi Diákjóléti és Diákvédő Irodáról szóló, a *Szegedi Új Nemzedék*ben közölt rövid hír.⁶⁷ Veszprémy professzor temetésekor Czigler Arnold, a Szegedi Építőipari Rt. vezérigazgatója útján a Baross Szövetség⁶⁸, amelynek szegedi csoportjának elnöke ekkor Czigler volt – koszorúmegváltás címén – 1 millió koronát juttatott a Diákjóléti és Diákvédő Iroda vezetőjének diákjóléti célra.⁶⁹

Azt, hogy a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája – már nem sokkal létrejöttét követően – országos hírű diákjóléti intézménnyé vált és ezáltal a hazánkba irányuló nemzetközi ifjúsági segélyakciókba is bekapcsolódott, jelzi a *Budapesti Hírlap*ban dr. Fodor Oszkár m. kir. egészségügyi főtanácsos az Amerikába kivándorolt és ott vagyonossá lett magyarok óhazájuk gyermekeinek jólétét segíteni szándékozó akcióiról hírt adó, „Amerikai utam” címen közzé tett beszámolója.⁷⁰ Ebben Fodor Oszkár leírja, hogy az Egyesült Államokban élő egykori magyarok segélygyűjtésre való buzdítására Magyarországról több irányból indultak kezdeményezések. Közéjük „kollegáltatott a Ferenc József Tudományegyetem diákjóléti és diákvédő irodája Szegedről.” Azt a beszámoló szerzője sajnálatosan nem fejti ki, hogy ez a kollegáltatás ténylegesen mit is jelentett.

Az első olyan tudósítás, amely az Iroda működéséről közölt számadatokat, a *Délmagyarország* 1925. október 18-i számában hozta nyilvánosságra. A tudósítás megemlíti, hogy az egyetemen a Diákjóléti és Diákvédő Irodát Szandtner Pál szervezte meg, a sajtóközlemény publikálása előtt két évvel.

⁶⁵ Kolosváry Bálint (1875–1954) jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja (levelező 1921, rendes 1934–1949). Nem a Diákjóléti és Diákvédő Iroda vezetője volt, hanem az említett egyetemi diákjóléti és diákvédő intézményi hálózat egy másik szervezeti egységének, az ugyancsak említett Egyetemi Diákasztal (Mensa Ademica) Felügyelő Bizottságának elnöki tisztét viselte.

⁶⁶ *Ellenzék*, 1923. december 30. 8.

⁶⁷ *Szegedi Új Nemzedék*, 1924. május 18. 4.

⁶⁸ A Baross Szövetség 1919 és 1945 között működött gazdasági-érdekvédelmi egyesület (teljes nevén: Baross Szövetség Kereskedő, Iparos, Rokonszakmák és Termelők Országos Egyesülete), amelyet a keresztény iparosok, kereskedők, gazdák és vállalkozók érdekeinek képviselőire hívtak életre.

⁶⁹ Mivel a rövid hírt a nemes lelkű adakozónak mondott köszönet zárja, bizonyosan kijelenthető, hogy a híradás megjelentetését a Diákjóléti és Diákvédő Iroda kérte.

⁷⁰ *Budapesti Hírlap*, 1924. június 1. 5.

Kiemeli, hogy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda azóta nagyon szép eredményeket ért el a szegénysorsú egyetemi hallgatók támogatása terén. Közli, hogy az Iroda „376 hallgatót tartott közvetlen védelme alatt és közel másfélszer kölcsöntankönyvet osztott ki. 221 hallgató között 73 és félmillió korona tandíj- és vizsgadíjsegélyt osztott ki, nyolcvanmillió koronát költött 103 szegény diák élelmezéssel és lakással való ellátására, ruhasegéllyel 15 és félmillió korona értékben 30 hallgatót támogatott és a diákjóléti intézményeket, valamint 206 arra szoruló hallgatót kétszázmillió korona értékű kamatmentes kölcsönrel segített ki és az egyetemi diákasztalt közel ötvenmillió koronával támogatta.”

Ezt más lapokban több hasonló jellegű írás követte. Például a *Pécsi Lapok* 1924. február 9-i számában Szandtner professzor egy szegedi újságírónak elmondott adatait közli az Iroda céljairól és elért eredményeiről.⁷¹

Az újságokba nem egy olyan sajtóbeszámoló is megjelent, amely a szegedi tudományegyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda tevékenységét szélesebb (egyetem)politikai összefüggésekbe illesztve mutatja be. Legelőször 1925-ben *Az Újság* című napilapban közölt „Komoly elmélyedéssel tanulnak a diákok a szegedi egyetemen” címet viselő írásában szerepel ilyen szövegösszefüggésben az Iroda.⁷² A tudósítás írójának nevét is ismerjük, Nádor Jenő⁷³ *Az Újság* Szegedre kiküldött munkatársaként jegyzi az írást.

Bevezető soraiban szól Trianon Szegedet sújtó következményeiről, vagyis arról, hogy hogyan juttatja a „tönk szélére [...] az Alföld metropolisát a békeszerződés.” Nem hagyja említés nélkül a szerb megszállóknak a Szeged–Temesvár közötti vasúti közlekedést ellehetetlenítő károkozását sem. Bemutatja a Szegeden második otthonra talált egyetem elhelyezésének nehézségeit és város anyagi áldozathozatalát, azért, hogy „Kolozsvár Ferenc József Egyeteme” Szeged Ferenc József Egyeteme lehessen. Az egyetemről írva hangsúlyozottan kiemeli, hogy: „ezen az egyetemen a numerus clausus törvényét a humanizmusnak megfelelően interpretálják és éppen ezért

⁷¹ *Pécsi Lapok*, 1924. február 9. 3.

⁷² *Az Újság*, 1925. március 22. 4.

⁷³ Nádor (korábban Naschitz) Jenő (1892–1970) hírlapíró. A gimnáziumot Temesvárott végezte el, érettségi után a *Neue Temesvarer Zeitung* munkatársa. A fővárosba hívták a *Nap* c. laphoz. A Nagy Háború alatt a *Nap* és a *Berliner Tageblatt* haditudósítójaként működött. A Horthy-korszakban eleinte a *Nap* és a *Világ* belpolitikai rovatvezetőjének szerződtették, később a *Magyar Hírlap*, *Az Újság* és az *Újság* munkatársa volt, mint parlamenti tudósító. Riportjai, információi és leleplezései gyakran keltettek feltűnést. Egy időben szerkesztője az *Egyenlőség* és az *Országos Egyetértés* című lapoknak. A második világháború alatt a Zsidó Hitközség kulturális ügyeivel foglalkozott. 1945 után a *Fővárosi Napló* főszerkesztője és a *Népszava* munkatársa volt. Élete utolsó éveiben az *Új Élet* című lapnál dolgozott. Sokat tett a nyugdíjas újságírók és az újságíróözvegyek szociális segítéséért.

kellott az egyetemnek a budapesti professzorok által vezetett támadásoknak per-gőtüzét állania.”

A tudósításnak a hallgatók létszámáról írt részében ír Nádor Jenő a Diákjóléti és Diákvédő Irodáról, a következőképpen: *„Az ezernél több hallgató között rengeteg azok száma, akik képtelenek tandíjukat fizetni és magukat eltartani. Az egyetem professzorai nem haladhattak el közömbösen diákjaik nyomorúsága felett, megszervezték az egyetem kebelében a diákjóléti és diákvédő irodát, amelyet páratlan körültekintéssel, messzemenő jóakarattal és alapos szociális érzékkel Szandtner Pál dr., jogkari nyilvános rendes tanár vezet. A diákjóléti intézkedésekre annál nagyobb szükség volt ezen az egyetemen, mert a hallgatók sorában jelentős számmal vannak a megszállott területekről érkezettek, akiket magyar iskola utáni vágyakozásuk hajt a Kolozsvárról elmenekült egyetem után. Ez a diákjóléti iroda tekintettel van a hallgatóság minden szükségletére. Tankönyveket ad használatra a diákoknak, hozzájárul a Mensa Academica fenntartásához, segélyeket oszt és kamatmentes kölcsönökhöz juttatja a diákokat. A mostani tanév első szemeszterében a diákjóléti iroda 117 millió koronát gyűjtött össze és osztott ki az ifjúság között.”*⁷⁴

Az izraelita vallású hírlapíró kritikusan jegyzi meg, hogy: *„Csak az izraelita ifjúság felől nem történt gondoskodás.”* Ez a megjegyzése téves, ugyanis az 1924/25. tanévben összesen 115 izraelita vallású hallgató (az összes segélyezett egyetemista 1536 fő, 7,48%) részesült támogatásban az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Irodától.⁷⁵ Ha az ebben a tanévben segélyben részesülő összes szegedi egyetemi hallgató vallásfelekezeti megoszlását tekintjük, akkor a támogatott izraelita ifjúság a katolikusok (összevonva a római és görög rítusú katolikusokat) és a reformátusok után a harmadik legnagyobb létszámú felekezet volt.⁷⁶

A *Pécsi Lapok* 1925. március 25-i számában *„A szegedi egyetemi rektor a vidéki egyetemekről”* címen közli Nádor írását a következő bevezetéssel: *„Az Ujság leküldötte tudósítóját Szegedre, hogy tegyen lapjának jelentést a kolozsvári egyetem ottani elhelyezéséről, mely távolról sem közelíti meg a pécsi egyetem minden kritikával szemben is helytálló nagyszerű elhelyezését. Pedig Szeged városa súlyosabb anyagi áldozatokat hoz egyeteméért, mint tehetette azt Pécs városa.”*⁷⁷ A pécsi napilapban közöltek – ideértve a szegedi Diákjóléti és Diákvédő Irodáról írtakat és az izraelita ifjúság felőli gondoskodás hiányáról leírt vádlanságokat – tartalmilag azonosak Nádor Jenő beszámolójával.

Dr. Kürthy Sándor az *Uj Nemzedék* kiküldött tudósítója *„Szeged küldöttséggel tiszteleg a kormányzónál az egyetem ügyében”* címet viselő tudósi-

⁷⁴ *Az Ujság*, 1925. március 22. 4.

⁷⁵ *Az Ujság*, 1925. március 22. 4.

⁷⁶ *Az Ujság*, 1925. március 22. 4.

⁷⁷ *Pécsi Lapok*, 1925. március 25. 1.

tásában a szegedi tudományegyetem jelenét, elért eredményeit és közeljövőbeni fejlesztési elképzeléseit számba véve tesz említést az Irodáról: „Az egyetem 1100 hallgatója közül 742 kap állandóan támogatást a Szandtner professzor elnöksége alatt álló diákjóléti irodától. A segítségben részesülő hallgatók általában mind szorgalmas tanulók és a legutóbbi évben közülük nyolcvannál többen kitüntetéssel tették le vizsgáikat, illetve szigorlataikat.”⁷⁸

Tanulmányomnak ezt a fejezetét egy olyan intézményről szóló tudósítással zárom, amelynek létrejöttében ugyancsak Szandtner professzor játszott a főszerepet, ez pedig a Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Tájékoztató Intézet. „Az intézet kettős hivatást óhajt szolgálni. Egyrészt gyakorlati felvilágosítást és tanácsadást nyújt az érdeklődőknek, másrészt tudományos és általános érdekű adatokat gyűjt és azokat szakszerűen feldolgozza.” – írja róla a Városi Szemle SZ. L. monogramot használó tudósítója. „Az intézetnek [...] a részletekbe menő, szakszerű tevékenysége a középiskolát végzett magyar fiatalságot hozzá fogja segíteni abhoz, hogy a hajlamainak és képességeinek, valamint anyagi erejének leginkább megfelelő életpályát minél könnyebben találhassa meg.” – olvasható a tudósításban. „Az intézetnek székhelye, további intézkedésig, Szeged, ahol az intézet a tudományegyetem diákjóléti és diákvédő irodájával kapcsolatban működik.”⁷⁹

Egyéb sajtókapcsolatok

Már tanulmányom bevezetőjében tettem említést arról, hogy a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája működéséről kiadott elnöki jelentésekben találhatunk példát arra, hogy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda a hirdetéseken és az irodáról szóló publikációkon túl is tartott kapcsolatot a sajtóval.

Egyes újságok szerkesztői magánemberként is igyekeztek segíteni az Iroda szolgálatát. Az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda első működési évéről szóló elnöki beszámolóban Szandtner Pál a támogatók között sorolja fel a korábban már említett Venner⁸⁰ Sándort, a Szegedi Friss Ujság szerkesztőjét és Hoffmann Ferencet egy másik lap szerkesztőjét:⁸¹ „kik elhelyezkedést kereső ifjaink kéréseinek felkarolásával, illetve az ifjúság egyéb ja-

⁷⁸ *Uj Nemzedék*, 1926. április 20. 6.

⁷⁹ *Városi Szemle*, 1928. 528–529.

⁸⁰ Ezen az idézett helyen az újságíró nevét nem Venner, hanem Wenner névalakban írja Szandtner Pál.

⁸¹ Azt, hogy Hoffmann melyik lap szerkesztője volt, nem közli a Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöke.

vát célzó javaslataink, és akcióink támogatásával voltak szívesek segítségünkre lenni.”⁸²

Ugyancsak ebben az elnöki beszámolóban – Venner és Hoffmann segítségével említését közvetlen követve – olvasható, hogy „*Molnár Mihály amerikai magyar vállalkozó úr az Amerikai Magyar Hírlap szerkesztősege útján (5–5 dollár)*”⁸³ adománnyal támogatta a Diákjóléti és Diákvédő Irodát. Ebben az esetben tehát egy sajtóorgánium közvetítői szerepet vállalt.

A sajtóval való kapcsolattartás keretébe tartozott, amikor mint az Iroda elnöke, Szandtner professzor a Szegedre látogató külföldi újságírókat fogadta és bemutatta nekik az Iroda tevékenységét. N. Arrowsmith amerikai és M. B. Thornton angol újságírók 1927 áprilisában keresték fel a szegedi egyetemet. A vendégeskedésről többek közt így számolt be a korabeli sajtó: „*a Diákjóléti Irodában Szandtner Pál dr. professzort látogatták meg, hogy tájékozódjanak az egyetemi hallgatóság helyzete felől. Ezután Szandtner professzor kalauzsolása mellett megtekintették az aulát, majd a leszámoló palotában a bölcsészeti kar intézeteit tekintették meg.*”⁸⁴

Sajtókapcsolatnak tekintendő a magyar revízió egyik fő támogatója, Lord Rothermere⁸⁵ és fia Esmond Cecil Harmsworth⁸⁶ részéről a szegedi tudományegyetemnek diákjóléti célokra ajándékozott 10.000 pengős adomány is,⁸⁷ hiszen a Harmsworth/Rothermere család vagyona az általuk birtokolt sajtóbirodalomból származó bevételből eredt.⁸⁸

A diákvédő Szandtner Pál sajtója

Szandtner professzor, mint a szegedi egyetem számtalan tisztséget betöltő, befolyásos és ennélfogva nagytekintélyű oktatója és a város római katolikus közéletének ismert személyisége, gyakran szerepelt a különböző sajtóorgániumok hasábjain. Nem egyszer előfordult, hogy olyan írás látott napvi-

⁸² Szandtner 1924: 7.

⁸³ Szandtner 1924: 7.

⁸⁴ *Szegedi Új Nemzedék*, 1927. április 30. 4.; *Szegedi Friss Újság*, 1927. április 30. 2.

⁸⁵ Harold Sidney Harmsworth (1868–1940) Rothermere első vikomtja, brit sajtómágnás és politikus, az Associated Newspapers Limited tulajdonosa.

⁸⁶ Esmond Cecil Harmsworth (1898–1978) Rothermere második vikomtja, brit konzervatív politikus és sajtómágnás. Rothermere első vikomtja, Harold Sidney Harmsworth harmadik fia.

⁸⁷ Szandtner 1928: 6.

⁸⁸ Az 1920-as években Lord Rothermere 25 millió fontos vagyonával becslések szerint Anglia harmadik leggazdagabb emberének számított.

lágot egy napilapban, ami nem a szegedi tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája, hanem diákvédő professzora tevékenységére fókuszált.

A diákvédő professzorról 1923 és 1928 között, vagyis amikor az Iroda elnöki posztján állt, összesen 18 írást közöltek a különböző újságok. Ezen sajtóorgánumok nevét, kiadási helyét, a professzorról szóló tudósítások számát az alábbi táblázatban összegzem:

Sorszám	Az újság neve	Kiadás helye	Sajtó megjelenések száma
1.	Ellenzék	Kolozsvár	2
2.	Előörs/Szabadság	Budapest	1
3.	Friss Hírek	Hódmezővásárhely	1
4.	Keleti Ujság	Kolozsvár	1
5.	Magyarság	Budapest	1
6.	Nemzeti Ujság	Budapest	2
8.	Szegedi Új Nemzedék	Szeged	4
9.	Új Élet	Szeged	2
10.	Új Nemzedék	Budapest	1
11.	Ujság	Budapest	1
12.	8 Órai Ujság	Budapest	1

Utaltam már fentebb arra, hogy Szandtner Pál számára nem a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája elnöki tisztsége jelentette az első diákvédelmi megbízatást. Jelen tanulmányomban arról is írtam már, hogy az OMH Diákvédelmi Osztályának, majd ennek jogutódaként felálló Szegedi Diákvédelmi Kirendeltség vezetőjeként és a NIT Bocskay Internátusának igazgatójaként válhatott diákvédelmi szaktekintéllyé. Mind a Kirendeltség, mind pedig az Internátus létrehozását a szegedi egyetemisták jólétének biztosítása hívta életre, így meglátásom szerint ez a két intézmény a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája tulajdonképpeni elődintézményének (a Bocskay Internátus társintézményének is) tekinthetők. Ezekre tekintettel nem meglepő, hogy a diákvédő Szandtner Pál már azelőtt felkeltette a sajtó figyelmét, mielőtt 1923-ban hozzáfogott szegedi egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Irodája megszervezéséhez és megválasztották annak első elnökévé.

Szandtner Pált, mint diákvédőt bemutató első sajtóközlemény még a Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnökévé választása előtt látott napvilágot. A *Szegedi Új Nemzedék* című napilapban közölt írás egy igen egyedi darabja

ennek a zsurnalisztikai műfajnak.⁸⁹ Szerzői „A SZÉKELY FIÚK”, írásuk pedig egy meghatározó és érzelmdús köszönet professzoruknak és vezetőjüknek. *„Mennyi gyermeked van jó méltóságos uram, szeretett professzorunk s hogy szeretünk téged. Felkaroltad Erdély minden fiát, fiaddá fogadtad, fájdalmodat te fájdalmod, éhezésünk téged gyötör és kínozt s rongyos ruhátlanágát apai szívvel te érzed s segíteni akarsz ezen. Évek óta dolgozol rajta, mint az Országos Menekült Hivatal Diákjóléti Osztályának vezetője s soha egy szó el nem hangzott, amit – meg ne hallgattál volna.”* – írják a hálás fiúk.⁹⁰ Ugyanakkor nem csak az áldozat- és segítőkész diákvédő arcképét rajzolják meg írásukban, de a jószágos humorú professzorét is. Akinek mosolygós, kedves, fiatalos arca nemes vonásain fáradtság ül ugyan, de akkor is együtt érez gyermekeivel és így szól hozzájuk: *„De gyerekek, még borotválkozni sem hagytok! S mosolyogva simítod végig arcodat.”* Némi irredentizmus és sok szeretet csendül ki szavaikból, amikor arra kéri a *„székelyek hatalmas Istenét,”*⁹¹ ne engedje a tollat kiesni abból a kézbe, mely érettük harcol, s ne törje össze Szandtner professzort ez a rettenetes munka, mely a gyermekeiért folyik.

A *Nép* című budapesti napilap szintén 1921-ben „Diákélet Szegeden” című tudósításában Szandtner igaz kevésbé költőien, mint előbb „A SZÉKELY FIÚK”, de olyan egyetemi vezetőként mutatja be, aki a diákjóléti intézmények megteremtésén éjt nappallá téve fáradozik.⁹² A fővárosi újság kiküldött tudósítója idézi őt az Internátusban körbe vezető székely egyetemistának a professzoráról mondott szavait: *„Dr. Szandtner Pál professzor úr második atyánk s mi csak a legnagyobb hálával gondolunk rá.”*⁹³

Nemcsak az Internátus székely lakói beszéltek szeretetteljes tisztelettel professzorukról, hanem Szandtner is az elismerés hangján nyilatkozott „fiáról”. A már említett kolozsvári napilap, az *Ellenzék* tudósítójának mondja: *„Büszke vagyok a fiaimra – bele írhatja a riportba, hadd olvassák az otthonvalók is.”*⁹⁴

A Diákjóléti és Diákvédő Irodát támogató *Magyarság* című napilap 1926 júliusában „Erdélyiek az Alföldön. A Ferenc József Tudományegyetem új otthona” címet viselő helyszíni tudósítójától származó publicisztikában olvashatók az alábbiak: *„Külön kell kiemelniünk, Szandtner Pál professzor alkotását: az egyetem diákjóléti és diákvédő irodájának immár milliárdos költség-*

⁸⁹ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. október 2. 3.

⁹⁰ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. október 2. 3.

⁹¹ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. október 2. 3.

⁹² *A Nép*, 1921. november 19. 5.

⁹³ *A Nép*, 1921. november 19. 5.

⁹⁴ *Ellenzék*, 1923. január 21. 9.

vetéssel dolgozó intézményét, amelyért hálás Szeged társadalma, hálás az egyetem tanári kollégiuma, a leghálásabb azonban maga az egyetem polgársága.”⁹⁵

Tényszerűen tárgyalagosak a lapnak a Diákjóléti és Diákvédő Iroda működésének lényegét megértetni kívánó sorai: „Csak akkor tudjuk megérteni ennek a Szandtner professzor odaadó irányítása mellett működő irodának az igazi jelentőségét, ha statisztikai adatai tömkelegéből kibámozzuk azt a tényt, hogy a segélyezett diákok közül 362 Csonkamagyarország szülötte, 312 azonban erdélyi illetőségű, 68 délmagyarországi, 39 pedig felvidéki. A közel kétmilliárdos segélyből végösszegben 647 millió jutott a csonkamagyarországi, 91 millió a felvidéki, 140 millió a délmagyarországi és 954 millió az erdélyi illetőségű diákokra. Ez a számadat is meggyőzően igazolja, mennyire ragaszkodik Erdély elszegényedett középosztálya egykori szemefényéhez, a kolozsvári egyetemhez.”⁹⁶

Ha „megemlítjük, hogy a most lezárt tanév adatai ezeket is felülmúlják, mindenki meg fogja érteni, miért beszél Szeged minden diákja és hallgatója a legnagyobb hála hangján Szandtner Pálról, ennek a mintaszerű diákjóléti intézménynek lelkéről.” – hangsúlyozza Szandtner érdemeit a tudósítás írója.⁹⁷

Ugyancsak a Magyarországon és szintén 1926-ban (az október 31-i számban) jelent meg „A mi értékeink” címmel Szandtner a diákvédő professzort magasztaló, a professzor portrégrafikájával illusztrált publicisztika.⁹⁸ (1. kép) „Soha olyan nehéz sora nem volt a magyar diákságnak, mint az összeomlás óta.” – indítja írását a névtelen szerző. Ezt követően érezhető nosztalgiával idézi fel a boldog békeidőket: „Hol vannak a béke boldog diákevei, amikor még a kevésbé tehetős szülő is meglehetősen gondmentes éveket biztosíthatott minden reménysége, az egyetem fiatal polgára számára. Amikor a diákszoba bérlete, a diákvendéglők menüje, a tankönyvek ára nem milliós tételekkel nehezedett a hallgatóságra. Amikor az ebéd – megszámlálhatlan kenyérkaréjokkal – fillérekkbe, a legdrágább tankönyv is koronákba került csak s amikor az instruktoroskodó diák egyetlen tanítvány mellett derűs boldogsággal látogathatta a tudós professzorok kollégiumát.”

Ha figyelembe vesszük, hogy a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem már alapításával szinte egy időben létrejöttek a kari hallgatói segélyegyletek⁹⁹ és már 1894-ben felmerült Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) létesítése, egyik fő feladatuként vállalva a szegény sor-

⁹⁵ Magyarorság, 1926. július 7. 7.

⁹⁶ Magyarorság, 1926. július 7. 7.

⁹⁷ Magyarorság, 1926. július 7. 7.

⁹⁸ Magyarorság, 1926. október 31. 10.

⁹⁹ A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem hallgatói segélyegyleteinek történetéhez lásd: Osváth 2022: 529–585.

A mi értékeink

1. kép – Szandtner Pál – *Magyarság*, 1926. október 31. 10.

sú egyetemisták kedvezményes étkeztetést¹⁰⁰, akkor a szerző által emlegetett „a béke boldog diákévei” nem mindenki számára voltak „meglehetősen gondmentes évek.”

„A magyar egyetemek professzori kara mindent megtett, hogy a tudomány csarnokaiba igyekvő magyar ifjúság sorsán könnyítsen – de az a nehéz munka talán sehol olyan eredményesen sem sikerült, mint az erdélyi fészektől megfosztott Ferenc József Tudományegyetemen. Ennek egyik tanára ugyanis, Szandtner Pál dr. fiatalos energiájának egész lendületével vetette magát a diákság sorsát intézményesen biztosító szervezet kiépítésére.” – folytatja az újságíró.

A Ferenc József Tudományegyetem és kiemelten Szandtner Pál dicsérete nem tekinthető túlzottnak, ha a bethleni konszolidáció tudomány- és felsőoktatás-politikájának, és így a diákszociális kérdéseknek is egyik első számú szaktekintélye, Magyary Zoltán értékelését is ideidézzük. A diákszociális gondozás szervezete kiépítésének fontosságáról értekezve így ír Magyary: „a feladatot a szegedi Diákvédő és Diákjóléti Irodával dr. Szandtner Pál oly kitűnően oldotta meg, hogy ezt a megoldást lehet mintának venni a többi egyetemeken.”¹⁰¹

A méltató szavakat adatokkal is alátámasztja a zsurnaliszta: „Előttünk fekszik ennek a páratlan diákszociális intézménynek legutóbbi jelentése. Azt olvassuk belőle, hogy az elmúlt tanévben a szegedi egyetemnek 740 hallgatója részesült két milliárdot meghaladó segélyben. Tandíjmentesség, tandíjkezdvezmény, vizsgadíjkezdvezmény, tan- és vizsgadíj-segély, tankönyvsegély, élelmezési, lakáspénz, ruházati, gyógykezelési és utisegély alakjában 2,017.193.900 koronát juttatott ez az iroda 348 csonkamagyarországi, 289 erdélyi, 83 délvidéki és 40 felvidéki illetőségű egyetemi polgárnak.”

Teljesen helytálló a következő észrevétele is: „az iroda személyzete korántsem tart lépést az elintézett ügydarabok számának gyarapodásával, mert a nagy munka oroszlánrészét maga Szandtner Pál végzi – szellemi és manuális munkát egyaránt.”

Elismerően említi Szandtner Pálnak a magyar Békeelőkészítő Iroda munkatársaként végzett szolgálatát, „azonban a legnagyobbnak, egyenesen nemzetmentőnek azt az áldozatos munkáját tartjuk, amelyet a szegedi diákvédő iroda megszervezésével és vezetésével végez. Igazi pater familiarisa ő a szegedi Alma Mater törekvő, hálás és érdemes polgárságának.”¹⁰² – zárja írását a szerző.

Az *Uj Nemzedék* politikai, szépirodalmi és közgazdasági napilap 1926. április 18-i számában Riesz Frigyes rektorral közöl interjút „Szeged természete-

¹⁰⁰ A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Egyetemi Diákasztala (Mensa Academica) kolozsvári korszakáról lásd: Puskás–Puskás 2005: 133–147.; Vincze 2014: 535–540.

¹⁰¹ Magyary 1929: 170.

¹⁰² *Magyarság*, 1926. október 31. 10.

tes kulturális középont” címmel. A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem első embere, noha csak egy mondatot szentel Szandtner kollégájának és az egyetem Diákvédő és Diákjóléti Irodájának, azt az abban látható összefüggés miatt érdemes idézni. „A szegedi egyetem látogatottsága azt mutatja, hogy ez a város természetes kulturális középont. – Ebben az eredményben különben nagy része van Szandtner Pál professzor úrnak, aki az egyetem diákvédő intézményét vezeti.”¹⁰³ – mondja Riesz rektor. Az, hogy az egyetem látogatottsága és hallgatóinak szociális jóléte egymást erősítő kölcsönhatásban van, nemcsak egyetemtörténeti tény, de mai napig is fennálló közgazdasági axióma. Ugyancsak múltban és a jelenben is egyaránt meglévő felsőoktatás-, művelődés-, gazdaság- és nem utolsó sorban, településpolitikai realitás, egy egyetem látogatottsága és a székhelyeül szolgáló város kulturális központi szerepe között létező pozitív egymásra hatás.

A világháborúk közötti korszak egyik leghosszabb életű romániai magyar nyelvű napilapja, a *Keleti Ujság* 1928 májusában tudósítja olvasóit a szegedi tudományegyetem által a magyar országgyűlés felső házába delegált új rendes-, illetve póttag megválasztásáról. Míg rendes taggá Kolosváry Bálint professzort, addig póttaggá Szandtner Pált választotta az egyetemi tanács. Szandtnerről írva a tudósító megjegyzi, hogy: „a szegedi diákjóléti intézmények fejlesztése körül szerzett nagy érdemeket.”¹⁰⁴

Szandtner 1928. december 11-én nevezik ki a budapesti egyetemre a politika ny. r. tanárává, de tanszékét csak az 1928/29. tanév kezdetével foglalja el, a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő és Diákjóléti Irodájának elnöki posztját az 1927/28. tanév végéig tölti be. Ebben a tiszteben végzett egyik utolsó ténykedéséről – ami egyben jól jelzi milyen sokrétű és szerteágazó feladatot jelentett az Iroda vezetése – a lap 1929. január 15-én megjelent számában „Szegedi kisiparosok varrják az egyetemi hallgatók ruháit. Az ipartestület székházában megfestetik a szabók védszentjét.” címen tudósít a *Szegedi Új Nemzedék* munkatársa.¹⁰⁵

Az első sorokból megtudjuk, hogy a szegedi ipartestület szabóipari szakosztálya 1929. január 13-i ülésén, amint írja tudósító „apróbb kifogások és panaszok merültek fel az elnökségnek az egyetemi ruhaszállítások tárgyában lefolytatott eljárása ellen.”¹⁰⁶

Az ezt követő mondatokból megtudhatták az olvasók, hogy „Klebsberg Kuno gróf kultuszminiszter 35.000 pengőt adományozott a szegedi egyetem szegénysorsú hallgatóinak a felruházására. [...] Az összeget Szandtner Pál dr. egyetemi tanár, a diákjóléti intézmény vezetője kapta kézhez és ő gondoskodik

¹⁰³ *Magyarság*, 1926. október 31. 10.

¹⁰⁴ *Keleti Ujság*, 1928. május 27. 7.

¹⁰⁵ *Szegedi Új Nemzedék*, 1929. január 15. 1–2.

¹⁰⁶ *Szegedi Új Nemzedék*, 1929. január 15. 1.

azok kellő elhelyezéséről.” A tudósító arról is írt, hogy „A pénzből Szandtner professzor 150 öltöny ruhát és 20 téli kabátot kíván csináltatni. Ez összesen 170 darabot jelent, amit igen nehéz lenne felosztani a 210 szegedi szabómester között.”¹⁰⁷ E diplomácia bonyodalommal felérő probléma megoldását elősegítendő a professzor tárgyalta a szakosztály vezetőségével. Abban állapodtak meg, hogy az egyetemi hallgatók érdekében a szakosztály egyszerre szerzi be a szükséges ruhaanyagot és a segíyezettek annál a szabónál csináltatják meg ruháikat, akihez a legtöbb bizalmuk van. A szakosztályelnök bejelentette, hogy már meg is rendelték szükséges ruhaanyag-mennyiséget. Méghozzá – számol be róla az újságíró – a kultuszminiszter határozott kívánságának eleget téve, kizárólag magyar gyárak kapták a megrendeléseket.

A tudósítás elején jelzett kifogásoknak Schwartz Andor szakosztályi tag adott hangot felszólalásában. Szóvá tette egyrészt, „hogy az egyetemen a 210 szabó közül csak tizennégynek függesztették ki a nevét”¹⁰⁸. Másrészt kifogásolta, hogy „az elnökség erősen leszállította az egyetemisták ruháinak csináltatási költségét.”¹⁰⁹ Felszólalását azzal zárta – áll a tudósításban – nehezményezi, hogy „ennek ellenére is akadtak olyan szabómesterek, akik titokban utóajánlatot tettek Szandtner professzornak.”

„Többek felszólalása után a szakosztály helybenhagyta az elnökség eljárását, amely a kisiparosság érdekeit védte.” – zárul a Szegedi Új Nemzedék tudósítása. Az egyetem, illetve Szandtner Pál eljárásával szembeni kritikáról nem tudósít a lap.

Szandtner professzornak a m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetemre történt kinevezése után majdnem pontosan két évre, az 1930. december 6-i számában, a Bethlen István „házi bulvárjának” is titulált 8 Órai Ujság rövid hírből számol be a szegedi egyetem diákjóléti irodájának jelentéséről. A pársoros tudósítás első monda így szól: „Hat esztendőn keresztül vezette a szegedi diákjóléti intézményt dr. Szandtner Pál professzor, aki mintás és példaszerű jóléti intézményt teremtett a szegedi ifjúság részére.”¹¹⁰

A magát Tisza István nemzeti és liberális politikáját életre támasztani akaró napilapként meghatározó Ujság ugyancsak 1930-ban „Séta az egyetemen” főcímmel és „Egy diákvezér őszinte kritikája a mai egyetemi ifjúság zöméről” mellékcímmel közöl egy hosszabb terjedelmű publicisztikát a korabeli egyetemi hallgatóság helyzetéről, a tanulmányi színvonalat is befolyásoló szociális problémáról és a kormányzat által szervezett diáknyomor enyhítő akció eredménytelenségéről. Az írást uraló kritikus hangvételű megállapításokat egyetlen pozitív vélemény töri meg: „Szerencsére akadt

¹⁰⁷ Szegedi Új Nemzedék, 1929. január 15. 1.

¹⁰⁸ Szegedi Új Nemzedék, 1929. január 15. 1.

¹⁰⁹ Szegedi Új Nemzedék, 1929. január 15. 1.

¹¹⁰ 8 Órai Ujság, 1930. december 6. 5.

egy egyetemi professzor, aki teljes odaadással vette kezébe a magyar diákjóléti intézmények országos rendezésének az ügyét. Szandtner Pál dr. a neve a derék egyetemi tanárnak, aki terjedelmes emlékiratot szerkesztett és ebben megjelölte mindazt, amit az egyetemi ifúság megmentése céljából tenni kell. Mint mondják, csak az a baj, hogy Szandtner Pál dr. szinte egyedül áll reformtörekvéseivel és ráadásul olyan szerény egyéniség, amilyenből száz is kellene ahhoz, hogy az elgondolásból rövidesen valóság legyen.”¹¹¹

A sok elismerő írás mellett akadt egy Szandtner professzor személyét rossz színben bemutató is. A Nemzeti Radikális Párt politikai hetilapja, az *Előőr*s 1928. december 29-i lapszámában közöl egy Klebelsberg kultuszminisztert bíráló cikket „Szegedi őrszem” aláírással „*Mikor az egyetemi díszszázad kivonul a Kultuszminiszter elé*” cím alatt.¹¹² A pamflet névtelen szerzője azzal vádolja Szandtner Pált, hogy a miniszter előtt tisztelgő egyetemi díszszázadban való részvételre a vezetése alatt álló Horthy Kollégiumból a felügyelőkön keresztüli fenyegetéssel igyekezett hallgatókat toborozni.

„Itt Szandtner Pál (a most Budapestre kinevezett jogi professzor) kollégiumi igazgató segédfelügyelőivel dec. 14-én este minden szobában kihirdette és szigorúan megparancsolta 15-én reggel 1/2 9 órára a kivonulást, egyben szelíd nyomatékképpen hozzáfűzték, hogy annál is inkább ajánlatos a kivonulás mindenki részéről, mert a pénz-, cipő és ruhasegélyezések körül kellemetlen meglepetések lehetnek” – írja a lap.¹¹³

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő és Diákjóléti Irodájának működését az egyetem tanácsának megbízásából évente két nyilvános rendes tanár ellenőrizte, és sem Szandtner, sem utódai elnöki munkájában kifogásolni valót, illetve visszaélésre utaló nyomot soha nem tártak fel az ellenőrök, az *Előőr*s és más sajtóorgánum sem.

Azt, hogy Szandtner Pál fontosnak tartotta a sajtó képviselőivel való rendszeres kapcsolattartást és azt, hogy világnézeti meggyőződése szerint mely sajtócég szellemisége állt hozzá legközelebb, jól szemlélteti részvétele a jelen tanulmányomban már többször említett Központi Sajtóvállalat Szegeden rendezett sajtóünnepén. Ennek szervezői feladatát a világháborúk közötti hazai katolikus neoreneszánsz legjelentősebb újságkiadó részvénytárságának portfóliójába tartozó *Nemzeti Újság* és az *Uj Nemzedék* vállalta. Az eseményről szóló tudósítások¹¹⁴ mindegyikében olvasható a tudósítók által „*Szeged vezető intelligenciája*” vagy a „*város előkelőségei*” néven említett vendégkör tagjai közt Szandtner Pál neve is.

¹¹¹ *Újság*, 1930. november 1. 8.

¹¹² *Előőr*s, 1928. december 29. 12.

¹¹³ *Előőr*s, 1928. december 29. 12.

¹¹⁴ *Nemzeti Újság*, 1927. március 5. 8.; *Uj Nemzedék*, 1927. március 6. 6.; *Uj Nemzedék*, 1927. március 8. 5.

Összegzés

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája és élén Szandtner Pál professzor tevékenysége kivívta a kortársi elismerést, amint ez a korabeli lapokban is olvasható. A Ferenc József Tudományegyetem diákjóléti munkáját máig legteljesebben bemutató Rudai Dezső is elismeréssel ír a Diákjóléti és Diákvédő Irodáról.¹¹⁵ Acsay László, a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének (MEFHOSZ) elnöke¹¹⁶ „*Diákszociális intézményeink*” című esszéjében a vidéki egyetemek diákszociális intézményeiről írva kiemeli a szegedi tudományegyetem ilyen jellegű intézményeinek létrejöttét.¹¹⁷

A szegedi tudományegyetem történetét feldolgozó munkájában Devich Andor¹¹⁸ is hasonló szellemben ír, mint ahogy az egyetlen Szandtner élet-rajz szerzője, Révész Béla, a szegedi egyetem oktatója is.¹¹⁹

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája és első elnöke Szandtner Pál sikerességhez az iroda és az elnök sajtókapcsolatai is hozzájárultak. „*Olyan korban élünk, amikor a sajtó talán a társadalom egyetlen robosztus és erőteljes intézménye*”¹²⁰ – írta a fiatal Winston Churchill. Azt nem tudom, hogy Szandtner professzor ismerte-e Churchill szavait, de a sajtóhoz való viszonyát elemezve úgy gondolom, a korszakos jelentőségű brit politikushoz hasonlóan vélekedhetett.

Források

ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (ELTE EKL)

427. fond Szandtner Pál iratai

¹¹⁵ „*Az Iroda működése alatt beváltotta a hozzá fűzött reményeket s valóban példás támogatásban részesítette az egyetem tehetséges, de mostoha családszociális körülmények között élő diákjait.*”

¹¹⁶ Acsay László (Acsay Leslie) (1905–1992) építészmérnök, politikus, országgyűlési képviselő.

¹¹⁷ „*Külön említést érdemel [...] a szegedi egyetem diákszociális intézményeinek megszervezése.*” – írja. Ezt követően egy bekezdést szán a Diákjóléti és Diákvédő Iroda bemutatásának, említve Szandtner Pál, mint alapító nevét.

¹¹⁸ „*1924-ben a Diákvédő és Diákjóléti Iroda a jó szervezés folytán a hallgatóság támogatása szép eredményeket ért el.*”

¹¹⁹ Révész 2020.

¹²⁰ Lukacs 2015: 55.

Izsák Anikó é.n.: Keleti Akció. A Népies Irodalmi Társaság jelentései. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 1077.) [iratjegyzék] Budapest. https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/NIT_jelentesek.pdf – utolsó letöltés: 2022. május 31.

Kiss József Mihály – Szögi László – Varga Júlia 1999: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. Repertórium 1635–1990, II.* (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 20.) Budapest.

Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1922–1923. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/egyetemi_jegyzokonyvek_szeged/ – utolsó letöltés: 2022. május 31.

Laky Dezső (összegyűjtötte és sajtó alá rendezte) 1926: *A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye.* Szeged.

Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről. Szeged, 1929.

Pfeiffer Péter 1923: Dr. Pfeiffer Péter prorectornak az 1923 okt. 7-én tartott tanévmegnyitó közgyűlésén felolvasott beszámolója az 1922–23. egyetemi évről. In: *Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről.* Szeged, 1929. 157–172.

Szandtner Pál 1924: *Jelentés a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája első évi működéséről* (1923. július 1. – 1924. június 30.).

Szandtner Pál 1928: *Jelentés a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája ötödik évi működéséről* (1927. július 1. – 1928. június 30.).

8 Órai Ujság, 1930.

A Nép, 1921.

Az Ujság/Ujság, 1925, 1930.

Budapesti Hírlap, 1924.

Délmagyarország, 1925, 1926.

Ellenzék, 1923.

Előrs, 1928.

Keleti Ujság, 1928.

Magyarság, 1926.

Nemzeti Ujság, 1927.

Pécsi Lapok, 1924, 1925.

Szegedi Friss Ujság, 1927.

Szegedi Uj Nemzedék, 1921, 1924, 1925, 1927, 1929.

Uj Nemzedék, 1927.

Városi Szemle, 1928.

Felhasznált irodalom

Buzinkay Géza 1993: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest.

Csiffáry Gabriella (szerk.) 2003: *Születtem... Magyar tudósok önéletrajzai*. Budapest.

Devich Andor 1987: *A Szegedi Tudományegyetem története I. 1921–1944*. Szeged.

Kiss Ferenc – Tonelli Sándor – Sz. Szigethy Vilmos (szerk.) 1927: *Magyar városok monográfiája 1. Szeged*. Budapest.

Lukacs, John 2015: *Fél évszázad magyar írásai*. Budapest.

Magyary Zoltán 1929: *Emlékirat az egyetemi ifúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában*. Budapest.

Osváth Zsolt 2022: Diákegyesületek, diákjóléti intézmények a kolozsvári egyetemen. In: Marjanucz László (főszerk.), Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig 1872–1921*. Szeged. 529–585.

Puskás Lajos – Puskás Attila 2005: A kolozsvári Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica alapításának története. *Erdélyi Múzeum*. (67). (1–2.) 133–147.

Révész Béla 2020: Szandtner Pál (1884–1963). *Acta Universitatis Szegediensis. Forum acta juridica et politica* (10.) 687–704.

Vincze Gábor 2014: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban (1899–1919)*. Kolozsvár.

A Turul Szövetség ideológiai irányvonalának változásai (1943–1944)

A Turul Szövetség megalakulása és rövid története

Az 1919 és 1944 közötti történeti korszak szülöttei voltak az egyesületek sajátos fajtái, az úgynevezett bajtársi szövetségek. Ezen egyesületek már nevükben magukon hordoztak valamiféle testületi, elsősorban katonai jelleget. Az egyenruhát viselők vagy viseltek a barátnál szorosabb, harciasabb, militáns jegyeket hordozó összetartozását volt hivatva kifejezni a 19. századi német *Burschenschaft*ok azaz az egyetemi diákegyesületek egyenruhás diákjainak egyesületeit mintának tekintő bajtársi egyesület. A legjellegzetesebb ilyen szervezetek az egyetemeken és főiskolákon alakultak. A bajtársi egyesületekben az összetartozás, a csoporttudat kohéziós ereje a keresztény-nemzeti eszmekör volt, a liberális-demokrata-szocialista ideológiák tagadásának, kizorításának céljával.¹

Az 1919-ben alapított Turul Szövetség az ország egyetemeinek és főiskoláinak ifjúsági szervezete volt. A két világháború közti úgynevezett Horthy-korszak egyetemi nagyvárosainak utcaképéhez tartoztak a hétköznapi napokon tányérsapkás, ünnepnapokon fehér tollas, úgynevezett Bocskaysapkát, turulmadaras címet viselő turulista diákok.² Az egyetemek azonos

¹ Rozs 1989: 172–173.

² A Turul Szövetség 1926-ban kiadott Alapszabályzata szerint a Szövetség címei: „Turul Szövetség”, alcíme: A Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központja. A Szövetség székhelye: Budapest. Színei: arany-karminpiros-sötétkék-ezüst. A Szövetség pecsétje: „Turul Szövetség 1919” és az alcím köriratban: „középen pajzs, benne kardot tartó turulmadár, szárnyai között Szent István koronája, a hármal halmon koronából kiemelkedő kettős kereszt felé szállva”. A címerkép a harminc években némileg módosult: eltűnt a turulmadár fejéről a korona, viszont karmaiba a kard mellé egy kettőskeresztes címerpajzs került. A Szövetség jelvényei: „a négy színű mellszalag, mely körben jobbról balra viselendő, (hétköznapi napokon) fekete lapos sapka arany szalaggal, díszruhája: magyar ruha, fehér tollas Bocskay sapka, négy színű pajzs, valamint díszkard viselendő”. A Szövetség tagegyesületei kezdetben négy kerületbe tartoztak: I. Budapesti, II. Szegedi, III. Debreceni, IV. Pécsi kerület. A Szövetség megalakulása utáni években, a tagegyesületek szaporodásával állították föl az V. Miskolci kerületet. Majd az 1930-as években átszervezték a

1-2. kép – A Turul Szövetség címere a „Turul Szövetség Alapszabályzata” 1926 kezdőlapján, I-II.

3. kép – A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Orvostud. Hallgatóinak Bajtársi Egyesülete, 1921 bélyegzője

4. kép – A Turul Szövetség Pécsi Kerületi Vezérsege bélyegzője (1926)

kerületrendszer: a miskolci kerületet felosztatták, tagegyesületeit a budapesti és debreceni kerületekhez osztották. Létrehoztak két új kerületet: V. Kecskeméti, VI. Győri kerület. A Pécsi kerülethez tartozott a Somogyvármegyei alvezér-ség. Rozs 1989: 177.

karain azonos elnevezésű egyesületeket szerveztek, ahol lehetett, az adott tudományágra jellemző nevet adtak. Így a jogi karokon Werbőczy, az orvosin Csaba, a bölcsészkarokon Árpád, a tanítóképzőkön Bessenyei, a közigazgatásin Széchenyi István, a református teológiákon Bocskay bajtársi egyesületeket szerveztek.³ A Turul Szövetség legfőbb szerve a Fővezérség volt, vezetője, a Fővezér irányította a Szövetség működését, képviselte a Szövetséget idegenekkel szemben.⁴ A Szövetség szellemi irányítója volt még a Nagy Tanács (szénátus). A Szövetség közgyűlése, legfőbb döntéshozó szerve az Országos Követtábor volt, a Szövetség itt „nyilvánítja akaratát”, minden évben kétszer.⁵ A Turul Szövetség szervezetében demokratikus mintákat szándékozott követni, léteztek „törvényhozó”, „végrehajtó” és „bíróági” intézményei, a vezetés gyakorlatában azonban hierarchikus, a felülről irányítottságra utaló tendenciák érvényesültek. A Turul Szövetség céljai között hangsú-

3 A bajtársi egyesületek névválasztásánál általában a magyar történelemnek azokat a személyiségeit nevezték meg, akik valamiképp demonstrálták a fő államelvet, a keresztény és nemzeti ideológiát. Előszeretettel választottak úgynevezett „törzsökös” magyar történelmi neveket: Attila, Csaba, Árpád, Szabolcs vezér, Gyula, Csanád, valamint a kuruc és a 48-as szabadságharcos vezérek, vezetők neveit. Utóbbiak között szerepelt a reformer Széchenyi, de nem volt található Kossuth és Deák, mindketten a magyar nemzeti liberalizmus szimbolikus személyiségei. Szerepelt a nevek között a konzervatív Szabolcska Mihály, de hiányzott Ady Endre. Rozs 1989: 177.

4 A Fővezérség úgynevezett Fővezérségi táborát hívhatott össze. A hat országos vezér hat ügyosztályt vezetett: 1. elnöki, szervezési, jogi, 2. gazdasági és diák-szociális, 3. kulturális, 4. sajtó és propaganda, 5. külügyi, 6. sport és testnevelési. Fegyelmi ügyekben az országos nádor kezdeményezhetett. A különböző kari egyesületek egymással egyenrangúak voltak. Rozs 1989: 177.

5 A Nagy Tanács állt a rendes tagegyesületek fő védő uraiból (magisterek), vezéreiből és védő uraiból (patrónusok), a fővezérből. A fővezér rendkívüli követtábort is összehívhatott. Ezt a tagegyesületek is kérhették. A tagegyesületek tagjaik számárányában küldtek követeket a követtáborba. Működött még Számvizsgáló Bizottság, mely a vagyonkezelést vizsgálta. A Szövetség bíróságának tisztét látta el az Országos Gyulaszék. Az egyesületek tagjai voltak: a daruk (apródok), a karok rendes hallgatói, három félév tartamára, a leventék (a három félévet elvégzett hallgatók), a dominusok (öreg urak, a volt leventék, akik elvégezték az egyetemet), a patrónusok (védőurak, az egyetem rendes, rendkívüli és magántanárai), a pártoló tagok. A nagygyűléseken és törzsfői táborokon szavazati joggal bírtak a leventék, a dominusok és a tb. dominusok. Ők választottak és választhatók voltak a tisztségekre. A teljes jogú rendes tagegyesületeken kívül vegyes törzset (bajtársi törzset) alapíthattak vidéken, olyan nem egyetemi, főiskolai városban, ahol nagy számban laktak egyetemi, főiskolai hallgatók. Rozs 1989: 178–179.

lyozta, hogy a keresztény nemzeti érzés és hazaszeretet jegyében kívánja megszerezni a magyar egyetemi és főiskolai hallgatókat. A Szövetség legfőbb ideológiai-politikai célja: „*A széthúzó magyar társadalomnak, a magyar nemzetnek a bajtársi eszmén keresztül való összeforrasztása*”, valamint „*a magyarral rokon népek kultúrájának ismertetése és a rokonszenv fenntartása.*”⁶

A Turul ideológiája és politikája az 1920-as, 30-as években a liberalizmus- és baloldal-ellenes polgári „*úri középosztály*” gondolkodását tükrözte. A „*széthúzó erők*” (a fogalom Széchenyitől ered) egyrészt a nemzeti élet súlyát korábban vállán viselő réteg, a középbirtokos nemesség, illetve polgári kori utóda, a birtokos dzsentri, valamint a hozzá, mellé lépő, gondolatait, szokásait átvevő, érdekeit átvállaló kvázi-dzsentri, a kisnemesi-kispolgári-értelmiségi eredetű hivatalnokság, a „*középosztály*” voltak, másrészt viszont a nagybirtokos arisztokrácia és a 19. század második felének erőteljes kapitalizálódásával felemelkedő nagy- és középpolgárság. A dzsentri és nyomában a középosztály érdekei szemben álltak mindkét uralkodó osztály, így az arisztokrácia és a nagypolgárság érdekeivel. A hivatalnok-dzsentri egyszerre volt nagybirtok- és nagypolgárellenes, ugyanakkor nem volt képes átvenni, sajátjává alakítani a modern tőkés polgári mentalitást és magatartást. Utóbbiakat az állam- és közhivatalnok el is ítélte, erkölcsstelennek tartotta, egyúttal keresztényietlennek is. Mindenekelőtt idegennek, akiknek mentalitása összeegyeztethetetlen a keresztény, magyar nemzeti jellemmel.⁷ Az idegen liberális szellemet képviselte a haszonelvű, a csaló, az uzsorás, akik megkárosították az erkölcsös magyar keresztényt. Az idegenek közé tartozott a német származású polgár, valamint a kapitalista nagytőkés és bankár, utóbbiak között a zsidóságból származók voltak a leginkább reprezentáltak. Innen a Turul idegenellenessége, német- és zsidóellenessége. A Turulhoz közel álló újságírók, közírók a *Bajtárs* és a *Nemzetvédő* lapokban statisztikákat adtak közre a zsidó egyetemi hallgatók és az orvos-, ügyvéd értelmiségiek számáról, pártolták a numerus clausust, elleneztek a törvény módosítását.⁸ Együttműködtek a római katolikus középosztály egyetemi egyesületével, a Foederatio Emericánával.⁹

„Ellenzék» a Turulban» – Forráselemzés

A Turul Szövetség 1940-es évekbeli működésére vonatkozó forrásokat, iratokat korábban kutattam az egykori Magyar Országos Levéltár (ma

⁶ Rozs 1989: 176–177.

⁷ Rozs 1997: 229–242.

⁸ Rozs 1999: 241–258.

⁹ Rozs 1991: 200–216.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) P szekciójában. Az itt található Turul-iratok között akadt kezembe az „»Ellenzék« a Turulban” című tanulmány-jellegű írás.¹⁰ A Turul két világháború közti, azon belül elsősorban az 1930-as, valamint az 1940-es évek történetét összegző tanulmány több olyan tényt, összefüggést tár fel, melyek a korszak vonatkozó szakirodalmában eddig nem jelentek meg, adatai, ismertetései olyan tartalmakat közölnek, melyek érdekesebb szak- és közvélemény megismerésére. A tanulmány szerzője ismeretlen. Szerzőjének neve sem a címben, sem aláírásként nem szerepel. Forráskritika alapján, a szerző által használt tények és a fogalomhasználat szerint az írásmű datálása 1945-re, vagy 1946-ra tehető. A tanulmány írójáról feltételezem, hogy ő maga is tagja volt a Turul Szövetségnek, méghozzá az egyesület úgynevezett „népi Turul” vagy „baloldali Turul” csoportjához tartozott, vagy annak híve volt.¹¹ A jelentés vagy dolgozat a Turul-ellenzékről ezért nem csak a két világháború közti korszak sajátos krónikája, hanem egyúttal az úgynevezett „népi demokratikus” korszak kezdeti időszakának ideológiájára, gondolkodására is fényt vet. Az írásműben foglaltakat a *kritikai kritika kritikájaként* elemzem.

A dolgozat szerzőjének (a továbbiakban: Szerző) alapgondolata az, hogy a történeti jelenségeket, intézményeket nem lehet sommásan, egyoldalúan megítélni. A népi demokratikus korszakban hírhedtté vált, fasisztának ítélt, és a fasiszta jellegű pártok, egyesületek közé sorolt, ezért már 1945 elején rendeletileg megszüntetett Turul Szövetség, a bajtársi egyesületeivel együtt Szerző szerint korántsem volt olyan egyértelműen elvetemült, szélsőségesen fasiszta intézmény, mint ahogyan akkor, azaz 1945–46-ban a frissen hatalomra került politikai erők, pártok megítélték. Mindenekelőtt azért, mert az 1930-as évek második felétől létezett egy, a Turul szervezethez tartozó, magyar nemzeti törekvéseket követő, népi radikális csoport, mely az 1940-es évek elejére-közepére a Turul új, fiatal nemzedékét már maga mögé állította és közeledett a demokratikus baloldal pártjaihoz. Szerző itt erőteljesen bírálja a Turul régi, begyöpösödött vezetőit, akik a 20-as években foglalták el a Turul vezető pozícióit és féltékenyen őrizték azokat, úgy, hogy csak a „*basonszörűeket*” engedték maguk közé. Ezek a diákvezérek túlnyomórészt idegen származásúak voltak. Idegenek alatt Szerző nem zsidókat ért, hanem német származásúakat, meg is jelölve őket „*sváb vezetőknek*”. „*Róluk mintázta Szabó Dezső¹² a kopaszodó, öreg diákvezér*

¹⁰ „Ellenzék” a Turulban 46–61.

¹¹ A népi Turul, valamint a Foederatio Emericana és a Turul bajtársi egyesületek kapcsolatairól lásd Rozs 1991: 208–209.

¹² Szabó Dezső (1879–1945) író, kritikus, publicista. A két világháború közötti magyar irodalom jelentős, tekintélyes képviselője.

alakját, ezt a komikus figurát, melynek szerepe azonban halálos komoly volt a két háború közötti ifjúsági mozgalmakban. Mert a kispolgár neobarokk, sváb középosztály ifjú titánjai s az ugyancsak innen származó öreg Turul vezeték ráültek az amúgy is egészségtelen összetételű főiskolás ifjúság nyakára, minden igazi radikalizmust elfojtottak, minden németellenes moccanást megtoroltak és megakadályozták, hogy a fiatalság valóban élő kapcsolatokat teremtsen a magyar parasztsággal és szervezett munkássággal.”¹³ Szerző minden jobboldali politikai törekvést igyekszik a „sváb” vezetők, a német származású és németbarát Turul fővezérségi vezetők nyakába varrni. „A Turult és a vele rokon Hungáriát, sőt a klerikális-legitimista Emericánát [...] teljesen a német Burschenschaftok mintájára szervezték, komoly munkát egyáltalán nem végeztek, a diákságot üres, léha gondolkodásra szoktatták”¹⁴ – írja Szerző elfogultan. Az Emericánáról megjegyzi, hogy „a szervezet még ma sincs feloszlatva, zöld tányérsapkás lovagjai még nyugodtan szervezkednek.” Innen tudjuk, hogy az írás 1945-ben, vagy 1946 első felében készülhetett, hiszen az Emericánát Rajk László¹⁵ belügyminiszter 1946 júliusában oszlatta fel.¹⁶ Szerző szerint „Hitler uralomrajutása (sic!) után pedig a bajtársi egyesületek a náciizmus trójai falovai lettek.” Majd így folytatja: „A diákvezetők a fasiszta mételeyt szerte szét szórták az egyetemi ifjúság soraiban, s rajtuk keresztül az egész magyar értelmiségi rétegben, mely bizony amúgy is alig érdemelte meg az »értelmiségi« nevet.”¹⁷ Az a kevés paraszt és munkás származású fiatal, aki bekerült az egyetemekre, Szerző szerint kényszerből lépett be a Turulba, áruló lett. De „azok a parasztfiak, akik nem tagadták meg népünket, távol tartották magukat a bajtársi szervezetektől”, akik beléptek, azok „háttérbeszorultak (sic!), elfáradtak”¹⁸. A „sváb reakciós vezetőség” követőáborain (tisztújító közgyűlésein) választási machinációkkal, csalásokkal elérték, hogy a „lázadó” ifjú Turul-tagok ne juthassanak vezető pozíciókhoz.

Szerző elfogult németellenes kijelentései mögött annyi igazság van, hogy a Turul, valamint a Foederatio Emericana egyetemi bajtársi egyesületeinek

¹³ „Ellenzék” a Turulban 46.

¹⁴ „Ellenzék” a Turulban 46.

¹⁵ Rajk (sz: Reich) László (1909–1949) politikus, az MKP, majd az MDP egyik vezetője. Részt vett a spanyol polgárháborúban. 1945 után belügyminiszter (1946–1948). A rákosista kommunista vezetők koncepciók perben halálra ítélték és 1949-ben kivégezték.

¹⁶ 1946. július 4-én Rajk László belügyminiszter rendeleti úton feloszlatta a Magyar Cserkészszövetséget, a Katolikus Agrárfiúsági Legényegyesületek Országos Testületét, majd a következő két hétben mintegy 1500 társadalmi egyesületet és egyházi ifjúsági szervezetet oszlatozott fel. Kronológia, 1029. 1946 júliusában a Foederatio Emericánát is feloszlatták. Rozs 1991: 212.

¹⁷ „Ellenzék” a Turulban 46.

¹⁸ „Ellenzék” a Turulban 47.

vezetői és tagsága között sok német származású akadt,¹⁹ hiszen a fiatalokat kibocsátó családok a nagyrészt német származású középosztályhoz tartoztak. Ezek az úgynevezett „*svábok*” már jórészt asszimilált polgárok, iparosok, kereskedők voltak, akik magyarnak vallották magukat. Legtöbben közülük nevüket is magyarosították, főként a Gömbös-kormány idején, azért, hogy az állami, önkormányzati, valamint a magánszférához tartozó vállalkozások, cégek hivatalaiban tisztviselők lehessenek. A Turul-vezetők között valóban sok magyarosított nevű volt, de ők sem voltak mind német származásúak, példa erre Szerző által említett, a hatalmát féltékenyen őrző régi Turul vezető, Végvári József eredeti neve Verbovszki volt²⁰, mely szláv név.

Tény, hogy 1933-tól a Turul Szövetségen belül egy ellenzéki front jött létre, melynek bázisa a Bajcsy-Zsilinszky-féle Nemzeti Radikális Párt turulistáiból tevődött össze. Általában vidéki, paraszt származású egyetemi hallgatók képezték a Turul-ellenzék tagjait, akikhez a protestáns, református *Soli Deo Gloria*²¹ diákegyesület tagjai csatlakoztak. Előbb Roboz Zoltán és Jászai Lajos²², majd az ő kiszorításuk után Fitos Vilmos²³ és a nemzeti parasztpárti Kovács Imre²⁴ akarták új utakra terelni a Turult.²⁵ Az évente más-más városban rendezett követtáborokon éles harcot vívtak egymással a „középosztályi ifjoncok” és az „igaz népi politika” hívei.²⁶ Szerző szerint a „*fajvédelmet*” ugyan továbbra is komolyan vették, de a 30-as évek második felétől már nem zsidó-, hanem németellenességet értettek

¹⁹ Rozs 1989; 1991; 1997; 1999.

²⁰ „Ellenzék” a Turulban 49–50.

²¹ „Egyedül Istené a Dicsőség”. A kálvinista teológia egyik alapelve. A *Soli Deo Gloria* Református Diákszövetség a magyarországi református valláshoz kötődő egyesületek egyikeként tevékenykedett. A Diákszövetség fő szervezője volt a balatonszárszói 1942. és 1943. évi írótalálkozóknak.

²² „Ellenzék” a Turulban 48–49.

²³ Fitos Vilmos (1913–2000) a népi mozgalomhoz kötődő tanár, szerkesztő, publicista, közösségi szervező. A Turul Szövetség Árpád Bajtársi Egyesület tagja. A Turul Szövetség népi ellenzéki köréhez tartozott. 1945 után a Szabad Élet Diákmozgalom és a Magyar Diákok Szabadságfrontja ellenállási mozgalom szervezője. A Független Kisgazdapárt politikusa. 1956. november 2-től az MSZMP tagja, 1972-ben kizárták a pártból.

²⁴ Kovács Imre (1913–1980) politikus, a két világháború közti népi mozgalom kiemelkedő alakja, népi író. Fő műve: *Néma forradalom*. Politikus, a Nemzeti Parasztpárt egyik, ún. jobboldali vezetője. Az MKP hatalomátvétele előtt Nyugatra emigrált. A Szabad Európa Bizottságban dolgozott. A *Látóhatár*, majd az *Új Látóhatár* című emigráns lapok munkatársa, New York-ban halt meg.

²⁵ „Ellenzék” a Turulban 48–51.

²⁶ „Ellenzék” a Turulban 48.

alatta, mert „belátták, hogy fajtánkat a némettől kell védeni. Így lett a sovíniszta-nacionalizmusból népi magyarság, az antiszemitizmusból németgyűlölet, a numerus clausus követeléséből paraszttinternátus.”²⁷ A turulisták új nemzedéke megrendezte 1936-ban a Debreceni Diétát, melyen Németh László²⁸ felolvasta híressé vált Debreceni Kátéját.²⁹ A „haladó” turulisták 1937-ben csatlakoztak a Márciusi Front követeléseisehez. Fitos Vilmos nagyszabású kultúrprogramot dolgozott ki.³⁰ Harcot indított a dilettantizmus és a giccs ellen, támogatta a magyar népi és a magas kultúrát. Irodalmi és zenei esteket rendezett, turulista fiatalok szorgalmasan tanulták a magyar népdalokat. Támogatták a népi írók mozgalmát. Fitos Vilmos 1938-ban parasztszármazású Turul-tag fiatalokat irányított Györfy István³¹ néprajztudós szemináriumába. Kodolányi János³² a *Nemzetőr* hasábjain élesen kiállt a németek 1939-es támadásakor a lengyelek mellett. 1941 októberében a népi radikális turulisták is részt vettek Kossuth, Táncsics és Teleki sírjának megkoszorúzásán. A Turul hivatalos fővezérsége támadta a „népfront” és a kommunizmus képviselőjének nevezett Fitos Vilmost és csoportját. Ezért 1941-ben az addig a Turul által irányított Bolyai Kollégium elszakadt a Turultól és felvette a Györfy Kollégium nevet.³³

A Turul-ellenzék összefogott a diákegységet követelő egyesületekkel és létrehozta a Magyar Ifjúság Nagybizottságát, mely „megindította a harcot az egész egyetemi és főiskolai ifjúság új szellemben való egyesítésére”.³⁴ Minden egyetemen megalakultak az egységszervezetek. A fiatalok a Turult minőségi szervezetté akarták alakítani, mely szakít a „hírhedt név” mögötti szélsőjobb tartalommal, de az „elismert jobboldali” nevet álcaként megtartva nevelő munkát folytathat. 1943-ban egy VKM-rendelet eltörölte a korhatárt, s a 26 évnél idősebb vezetőket leválthatták a diákszervezetek. A Turulban is győzött az új szemlélet, 1943 márciusában a lillafüredi követőtáboron egyhangúlag kimondta az öregekkel való teljes szakítást. A régi vezetők ellensúlyként megalapították a Társadalmi Turult, mely Szerző

²⁷ „Ellenzék” a Turulban 48.

²⁸ Németh László (1901–1975) Kossuth-díjas író, esszéista, drámaíró, műfordító.

²⁹ „Ellenzék” a Turulban 50.

³⁰ Uo. 50–51.

³¹ Györfy István (1884–1939) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Táj- és Népkutató Központ vezetője, a Györfy István Kollégium névadója, az MTA tagja.

³² Kodolányi János (1899–1969) Kossuth díjas író, újságíró, kritikus. Iskoláinak egy részét Pécsen végezte. Élt az Ormánságban, Vajszlón. A népi írók kiemelkedő képviselője. Írt cikkeket a Turul Bajtársi Szövetség lapjába, a *Nemzetőr*-be. Szerkesztette a *Válasz* című folyóiratot. Beszédet mondott az 1943-as szárszói írótalálkozón. A Rákosi-korszakban hallgatásra kényszerült.

³³ „Ellenzék” a Turulban 51–52.

³⁴ „Ellenzék” a Turulban 53–54.

szerint „*fasiszta szellemben*” működött. Az ifjúsági Turul Szövetségből ekkorra teljesen száműzték az antiszemitizmust, az egységszervezetekben „*haladó értelmiséget*” igyekeztek nevelni, magyarságismereti, szociológiai, művészeti munkaközösségeket szerveztek, diákszociális intézményeket, szövetkezeteket létesítettek, falujárásokat, munkatáborokat, népfőiskolákat szerveztek, támogatták a népi írók munkáját.

1943-ban a diákegység mozgalom a politika területére lépett. Találkoztak a Kállay-kormány képviselőivel, valamint a kiscgazda Nagy Ferencsel³⁵ és a parasztpárti Veres Péterrel. A két szárszói konferencián a népi írókon kívül találkoztak baloldali írókkal (Balogh Edgár, Jócsik Lajos) és szocialista ifjúsági vezetőkkel. A kor sajátos jellemzője: az 1943-as találkozóra a Szárszóra utazó baloldali íróknak is a Turul Szövetség biztosította a vasúti jegyet.³⁶

1944 márciusában az „*új Turul*” Hódmezővásárhelyen rendezett értekezletet az összes diákmozgalom vezérkarainak, melyen részt vettek a Magyar Ifjúság Nagybizottságába tömörült egyesületek képviselői.³⁷ Bár a jobboldali Társadalmi Turul ellenpropagandát fejtett ki, a „*balra tolódott*” ifjúság demonstrációja volt a vásárhelyi találkozó, melyen részt vett a munkásság és parasztság több száz fős küldöttsége is, közöttük a Viharsarok népe. Az értekezleten a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság szervezeteinek mintegy nyolcvan vezetője megvitatta a magyarság „*nagy sorskérdéseit*”, foglalkoztak az értelmiségi ifjúság feladataival. „*Felekezeti és társadalmi különbség nélkül, teljes egységben*” hoztak határozatokat. A Jónás Pál³⁸ által felolvasott deklarációban foglaltak szerint „*sorközösséget vállalunk a magyarság törzsét alkotó parasztsággal és munkássággal*”, valamint „*a magyarság megmaradását és további fejlődését csak társadalmunk teljes újjáépítése teszi lehetővé.*”

³⁵ Nagy Ferenc (1903–1979) politikus, országgyűlési képviselő, miniszterelnök. A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt főtitkára (1930–1945), a Parasztszövetség elnöke. A Nemzetgyűlés elnöke (1945–1946), majd Magyarország miniszterelnöke (1946–1947). 1947. június 1-jén, svájci tartózkodásának idején lemondott a kormányelnökségről. Az USA-ba emigrált. A Magyar Nemzeti Bizottmány, a Magyar Forradalmi Tanács és a Magyar Bizottság tagja, a Magyar Világszövetség elnöke volt. Az USA-ban hunyt el, Herndonban temették el.

³⁶ „Ellenzék” a Turulban 56.

³⁷ „Ellenzék” a Turulban 56–57.

³⁸ Jónás Pál (1922–1998) közgazdász, a Turul Szövetség tagja, kulturális alvezére. 1944-ben a Magyar Ifjak Szabadságfrontjának alapítója, a Zimányi Tibor vezette akciócsoport tagja. 1945 után a MADISZ egyik alapítója, a MEFESZ elnökségi tagja. Közgazdasági doktorátust szerzett (1948). Recskre internálták. 1956-ban a Petőfi Kör vitáinak résztvevője, később a Kör elnöke. Nyugatra emigrált, a Magyar Bizottság tagja, lapszerkesztő, egyetemi tanár volt.

Fontosnak tartották a magyar népi műveltség, irodalom, művészet, kultúra értékeinek továbbfejlesztését. A kor baloldali narratívájához illeszkedett az a kijelentésük, hogy a „*magyar fajtának saját hazájában olyan életlehetőséget kell biztosítani, mint amilyenben az idegenek itt évszázadok óta élnek.*” Ez a pont Szerző szerint „*későn célzott a svábság előretörésére.*” Szóltak „a kis népek létjogosultságáról”, a rokonnépekkel és a Duna völgyi kis népekkel való kölcsönös megértést és együttműködést tartották szükségesnek. A rokonnépekkel való együttműködést Szerző szerint „*a Szovjetunióval való barátság egyengetése érdekében vették fel a deklarációba.*” A Vásárhelyi Találkozó határozati pontjait százezer példányban kinyomtatták, Tamási Áron³⁹ Kolozsvárott is megjelentette, a deklarációt az 1944. március 15-i ünnepélyeken felolvasták, röpcédulákon terjesztették az országban.⁴⁰

1944. március 19-étől, a német csapatok bevonulásától kezdve a diákegység mozgalom a föld alatt dolgozott, az egyesületi kereteket azonban az illegális munka álcázására megtartották. A németekkel együttműködő kormány az egyetemi és főiskolai ifjúságot nyári munkatáborokba deportálta, ahol azonban az egyre inkább a baloldalhoz közeledő ifjúság szervezkedett. A Magyar Ifjúság Nagybizottsága memorandummal fordult a kormányhoz a németek által lakóhelyük elhagyására kényszerített csángók letelepítését kérve. „*A kormány azonban nem törődött a moldvai csángókkal*” – írja Szerzőnk.⁴¹

A munkatáborokba nem került, itthon maradt ifjúsági vezetők 1944 nyarán megalakították a „*Szabad Élet*” Diákmozgalmat, „*mely az értelmiségi ifjúság földalatti németellenes harcának szerve lett*”.⁴² A szervezet sejt alapon működött. A központi sejt 1944 júliusában Budapesten tartott összejövetelt, melyen részt vett annak vezetője, Fitos Vilmos, mellette Kiss Sándor⁴³, Kristó Nagy István⁴⁴ és dr. Vatai László.⁴⁵ A Központi Sejt felvette a

³⁹ Tamási Áron (1897–1966) Kossuth-díjas székely, a népi írók közé sorolt magyar író.

⁴⁰ „Ellenzék” a Turulban 56–57.

⁴¹ „Ellenzék” a Turulban 57.

⁴² „Ellenzék” a Turulban 57.

⁴³ Kiss Sándor (1918–1982) politikus, a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség országos vezetője, a „bibliás” politikus. A Független Kisgazda Párt nemzetgyűlési képviselője. A Parasztszövetség igazgatója, 1956-os emigráns. A Magyar Diák-ellenállási Mozgalom vezetője, a Magyar Ellenállási Mozgalom kiemelkedő személyisége.

⁴⁴ Kristó Nagy István (1921–2010) irodalomtörténész, az ellenállás szervezője (1944), a *Független Ifjúság* című lap munkatársa. A Magvető Kiadó főszerkesztője.

⁴⁵ Dr. Vatai László (1914–1993) református lelkész, irodalomtörténész, filozófus, egyetemi tanár, politikus, országgyűlési képviselő a Független Kisgazdapárt

kapcsolatot más diákmozgalmakkal, így 1944 augusztusában a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalmával, valamint a Zimányi Tibor⁴⁶ által képviselt Demokrata Diákfronttal és egy ifjú-kommunista csoporttal is. Kiss Sándor és Vatai László 1944 szeptemberében kapcsolatba lépett Tildy Zoltánnal⁴⁷, így a Magyar Fronttal. A Szabad Élet Diákmozgalomnak Budapesten 250, vidéken 100 aktív tagja volt. Szabotálták a bevonulási parancsokat, fedő alakulatokban tevékenykedtek, így a Görgey-csoportban⁴⁸ és az Egyetemi KISKA Zászlóaljban.⁴⁹ Illegális sajtót működtettek, a *Szabad Élet* című lapnak két száma jelent meg. Dr. Vatai Lászlót, a sajtócsoport vezetőjét a politikai rendőrség letartóztatta 1944 októberében. Iratbeszerző csoportot is működtettek a mozgalom vezetőinek és tagjainak iratokkal való ellátására, a katonai behívóval, bevonulási paranccsal fenyegetett egyetemi hallgatók megsegítésére. Együttműködtek a Magyar Fronttal, mely a katonai ellenállást szervezte a Görgey-alakulaton keresztül. A Szabad Élet Diákmozgalom⁵⁰ felvette a kapcsolatot az illegális francia és lengyel mozgalmakkal. 1944 novemberének első felében részt vettek a Magyar Diákok Szabadságfrontjának megalakításában, öt másik diákmozgalommal együtt. Itt a Szabad Élet Diákmozgalmat Kiss Sándor képviselte.⁵¹

A diákmozgalmak akciócsoportot szerveztek, mely fegyveres rajtaütéseket készített elő a nyilas rendszer ellen. Robbanóanyagot és fegyvert gyűjtöttek, robbantást hajtottak végre a műegyetemi aulánál, kézigránátos akciót a Prónay-központ ellen. A Görgey-partizáncsoport illegális

színeiben (1945–1947). A Soli Deo Gloria Református Diákszövetség főtítkára (1936–1940). Részt vett az ellenállási mozgalomban. A nyilasok, majd a kommunisták bebörtönözték. 1950-ben az USA-ban telepedett le. A Szabad Európa Rádióban ígét hirdetett. Emigránsként a népi írók mozgalmához közel álló *Látóhatár*, illetve *Új Látóhatár* című folyóiratok köréhez tartozott. Kanadában hunyt el.

⁴⁶ Zimányi Tibor (1922–2007) közgazdász, 1944-ben a Demokratikus Diákfront és a Magyar Diákok Szabadságfrontja ellenállási csoport szervezője. Az 1950-es években Recskre internálták. Szabadulása után főkönyvelő. A rendszerváltást követően a Recski Szövetség, a POFOSZ elnöke. A Történelmi Igazságtétel Bizottság elnöke. 1989-től az MDF tagja, országgyűlési képviselője.

⁴⁷ Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, politikus, magyar miniszterelnök (1945–1946), majd köztársasági elnök (1946–1948). A Független Kisgazda Párt elnöke. 1956-ban a Nagy Imre kormány államminisztere.

⁴⁸ A magyar katonai ellenállásról és a Görgey-zászlóaljról lásd M. Kiss-Vitányi 1983: 120–122.

⁴⁹ KISKA = Kisegítő Karhatalmi Alakulatok. Az egyetemi KISKA-alakulatok ellenállási tevékenységéről lásd M. Kiss-Vitányi 1983: 124–125.

⁵⁰ A Szabad Élet Diákmozgalmáról, valamint a Magyar Diákok Szabadságfrontja ellenállási tevékenységéről lásd M. Kiss-Vitányi 1983: 50–132.

⁵¹ „Ellenzék” a Turulban 58–59.

tevékenysége sok áldozatot követelt. Többen elesetek, másokat a Gestapo hurcolt el, volt akiket bebörtönöztek és akik súlyos bántalmazásokat szenvedtek. Közöttük volt Kiss Sándor, Kristó Nagy István, Vatai László és Zimányi Tibor is. Utóbbiak Budapest ostromakor megszöktek a Gestapo, illetve a nyilasok fogságából. A diákellenállás vezetői a szovjet hadsereg bevonulása után a Nemzeti Függetlenségi Front pártjaiban politizáltak.⁵²

A Turul Szövetség egyetemi központját a háború végén bombatalálat érte, így nem maradtak meg az iratai. A Debrecenben megalakult Ideiglenes Kormány egyik első intézkedése volt a fasisztának minősített szervezetek, pártok, egyesületek feloszlata.⁵³ A Turul Szövetséget is ezek közé sorolták, így a nagy múltú szervezet 1945 elején megszüntette működését. Szerző szerint sajnálatos volt, hogy az úgynevezett Társadalmi Turult, mely *„a fasiszta hagyományokat továbbvitte (sic!), nem különböztették meg az utóbbi években helyes irányba fordult egyetemi szervezettől.”*⁵⁴ Szerző is helyeselte a feloszlatast, de megjegyezte, hogy a *„Turul Szövetség huszonegynéhány éves története mégis bizonyítja, hogy a magyar ifjúság soha nem hódolt be a fasiszmusnak, hiszen még az ellenforradalmi idők legnagyobb szervezetében is képes volt antifasiszta ellenzék megteremtésére, a német megszállás után pedig tudta, hogy kötelessége a náciizmus elleni harc.”*⁵⁵ Szerző tudta, hogy a Turul példáján nem szabad általánosítani és *„bűnbocsánatot hirdetni”*, de mégis ez a szervezet volt az, ahol a baloldali ellenzék létezhetett, ellentétben az *„ártatlanabbnak”* látszó szervezetekkel.⁵⁶

Az *»Ellenzék«* a Turulban” szerzője tanulmányában differenciáltan kezeli a hagyományos, úgynevezett „jobboldali és baloldali” felosztást a politikai szervezeteket illetően, elsősorban a szocialista-kommunista korszakban kialakult általánosító, egyoldalú megközelítésekkel szemben. A szerző e törekvésével ma is egyetérthetünk. A tanulmányban előforduló „népi demokratikus” frazeológia és a baloldali ideológiának tett engedmények érthetőek a *„hic et nunc”* történelmi helyzetben való részvétel szempontjából. Szerző ideológiai elfogultságait, a német származású középosztály egyoldalú és túlzott megítélését viszont nem tartom elfogulatlan, a korabeli politikai fő iránytól mentes állásfoglalásnak. Ugyanakkor a második világháború végi magyar egyetemi diákmozgalmak, valamint a korai népi

⁵² „Ellenzék” a Turulban 60.

⁵³ 1945. február 26-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány közzétette az 528/1945. számú rendeletét, mellyel feloszlatta a fasiszta pártokat és egyesületeket, valamint a katonai jellegű szervezeteket, közöttük a Turul Szövetséget. Kronológia 1982: 1016.

⁵⁴ „Ellenzék” a Turulban 61.

⁵⁵ „Ellenzék” a Turulban 61.

⁵⁶ „Ellenzék” a Turulban 61.

demokratikus történet jobb megismeréséhez kiváló forrásmunkának bizonyul az ismeretlen szerző munkája, arra készítve a korszak történetíróját, hogy több hasonló forrást keressen a korszak tökéletesebb és hitelesebb feltárásához.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

P Szekció 1364. Turul. 7. tétel. Előadások, kéziratok, versek, feljegyzések. „Ellenzék” a Turulban. 46–61.

Felhasznált irodalom

Kronológia 1982: Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája IV. 1944–1970*. Budapest.

M. Kiss–Vitányi 1983: M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: *A Magyar diákok szabadságfrontja*. Budapest.

Rozs András 1989: A Turul Szövetség szervezete Pécsett 1923–1945. In: Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1989*. Pécs, 171–189.

Rozs András 1991: A Foederatio Emericana Pécsett. (A katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesületének pécsi tevékenysége 1923–1944). *Baranya*. (4.) 1–2. 200–216.

Rozs András 1997: Középosztály-tudat és dzsentroid gondolkodás. A Turul Szövetség szellemisége az 1920–30-as években, különös tekintettel a pécsi bajtársi egyesületekre. *Baranya. Történelmi Közlemények*. 9–10. 229–242.

Rozs András 1999: „Zsidókérdés”, németellenesség, nemzetiségek (Ideológiai vonatkozások a Turul Szövetség pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években). In: Font Márta – Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Az Előadások Pécs történetéből '96 és az Előadások Pécs történetéből '97 című konferenciák válogatott előadásai*. Pécs, 241–258.

Kihívások az egyetem szegedi elhelyezése ügyében. Az ítélőtáblai és bábaképezdei épületek átadásának késlekedése

A megszálló román hatóságok által Kolozsvárról elűldözött egyetem tanárai 1919 novemberétől Budapesten gyülekeztek,¹ s a folytonosság érdekében tárgyalásokat kezdtek a közoktatási kormányzattal és a szegedi városvezetéssel annak érdekében, hogy az intézményt egységes szervezetben fenntartsák, annak átmeneti Szegedre helyezését előkészítsék.² E tárgyalások során több szegedi épület került vizsgálat alá az egyetem igényeinek kielégítése céljából.

Jelen tanulmány célja, hogy az egyetem szegedi elhelyezésében fontos szerepet játszó épületek közül kettő olyannak ismertesse az 1920–1921-es történetét, amelyek az első pillanattól kezdve a kiválasztottak köré tartoztak, az egyetemnek való átadásuk is többszörösen letárgyaltott, 1921 májusa–júliusa során mégis sok bonyodalom alakult ki a tényleges birtokbavétel kapcsán. Így jól érzékelhetővé válnak az 1920–1921 folyamán történt szervezési és egyeztetési munkálatok buktatói, valamint a Szeged városa által teljesített példátlan áldozathozatal.

Szeged szerepvállalása az egyetem elhelyezésében

Az állami kormányzat képviselői kezdettől fogva jelentős szerepvállalást követeltek meg Szeged városától. A 20. század első évtizedében a harmadik tudományegyetemért folytatott politikai versenyfutás alkalmával az állam képviselői valóságos felajánlási háborút generáltak a vidéki városok között annak érdekében, hogy nagyvonalú önrészvállalásuk kedvezőbb helyzetbe hozza riválisaikkal szemben, s némi könnyítést jelentsen az állami költségvetés számára. A Dugonics téri épület és a szegedi ítélőtábla kapcsán azt is érdemes megemlíteni, hogy a tábla 1891-es megszervezése és 1894-ben a Dugonics téri épületbe költöztetése kapcsán egy állami, a központi költségvetésből fenntartandó, a pártatlanságra és függetlenségre olyannyira büszke intézmény létrehozásához, elhelyezéséhez és épületének bebútorozásához is igen jelentős önrész vállalását követelték meg a városától. 1894-ben az államnak az ingatlanon ingyenesen szerzett tulajdonjogának forgalmi értékét 500 ezer Ft-ra becsülték, a bebútorozás további

¹ Vajda 2019: 22.

² Vajda 2021: 129–131.

60 ezer Ft-ot emésztett fel Szeged költségvetéséből.³ Az 1920–1921. évi szegedi események azonban messze-messze felülmúlják a század elején elhangzó ígéretek. A magyar történelemben mindeddig példa nélküli volt, hogy egy központi állami költségvetési szervként működő egyetem elhelyezésének költségei ne az állami költségvetést, hanem egy települési önkormányzatot terheljenek.

1921. május 17-én Vass József közoktatásügyi miniszter (1920. december 16. – 1922. június 16.)⁴ arról értesítette Somogyi Szilveszter polgármestert, hogy a Korb Flóris építész által a szegedi épületeken javasolt átalakítások 7 millió korona erejéig a várost terhelik.⁵ Ez az összeg minden előzetes szegedi elképzelést felülmúlóan, hétszeresen (!) haladta meg a korábban a város által felvállalt 1 millió koronás önrészt, s ilyen arányú kiadásokat a város csak hitelből tudott finanszírozni.⁶

A Dugonics téri épület szerepe az egyetem elhelyezésében

Az egyetem szegedi elhelyezésében kezdettől fogva kitüntetett szerep hártult az ítélőtábla Dugonics téri épületére. A trianoni békediktátum következtében a szegedi ítélőtábla hatásköre a Délvidék elszakadásával olyan szűk keretek közé szorult, hogy az ország megmaradt 5 ítélőtáblája közül az egyik legkisebb körzettel rendelkezett,⁷ s a továbbiakban nem volt szüksége akkora épületre, mint korábban.⁸ Az ítélőtábla épületét a professzorok első szegedi szemleútján, 1920. január 13-án is alaposan szemrevételezték:⁹ „*A hatalmas épület, amelynél talán keresve sem lehetne alkalmasabbat találni, tágas termeivel és célszerű berendezésével különösen lekötötte az egyetemi tanárok figyelmét, akik az épület megismerése közben több ízben kifejezést adtak elismerésüknek, hogy nem várt meglepetéssel szolgált nekik a város, és az egyetem elhelyezésének legfőbb akadálya, az alkalmas és a főiskola céljaira megfelelő épületben nincs hiány Szegeden.*”¹⁰ A professzorok kedvő tapasztalatai alapján mind Somogyi Szilveszter polgármester,¹¹ mind Vasek Ernő főispán, kormánybiztos is optimistán nyilatkozott a Jog- és Államtudományi Kar, valamint a bölcsészkar elhelyezhetőségéről: „ezen

3 Antal 2014: 39.

4 Bölöny-Hubai 2004: 471.

5 Márki 1922: 149.

6 *Szegedi Friss Ujság*, 1921. április 22. 2.

7 Földváriné Kocsis 1994: 303.

8 *8 Órai Ujság*, 1921. május 18. 7.

9 *A Munka*, 1920. január 15. 2.

10 *Szegedi Napló*, 1920. január 14. 2.

11 *Szegedi Új Nemzedék*, 1920. január 16. 2.

*tanszokok befogadására a felsőkereskedelmi iskolát, az állami főgimnáziumot és az ítélőtábla Dugonics téri épületét az egyetemi tanács is alkalmasnak tartja.*¹² Sőt egyes elképzelések szerint a felsoroltakon túlmenően az épület alkalmasnak látszott még a Matematika és Természettudományi Kar befogadására is.¹³ Bár ez a túlzó vélemény nem igazolódott be, az újabb és újabb helyszíni szemlék eredményeképpen 1920 májusára részletes terv készült az épület egyetemi felhasználásáról. E szerint a földszinten az egyetemi hivatalokat (a dékáni, a rektori, a quaestori és a gazdasági hivatalt),¹⁴ az első emeleten a jogi, a második emeleten a bölcsészeti fakultásokat helyeznék el,¹⁵ míg a vegytani, fizikai és természetrajzi előadásokat a városi gimnáziumban tartanák meg.¹⁶

Szintén kedvezően ítélte meg az ítélőtábla épületének egyetemi használhatóságát a gróf Bethlen István által 1921. február 4-én vezetett küldöttség: *„Az épület beosztása és elrendezése teljesen kielégítette a jelenlevő egyetemi tanárokat és megállapították, hogy az egyetem céljaira keresve sem lehetne alkalmasabb épületet találni a szegedi királyi ítélőtáblánál, amely már eredetileg is iskola céljaira épült.*”¹⁷

Az egyetem szegedi elhelyezéséhez szükséges épületek átadása érdekében Somogyi Szilveszter polgármester már 1920. április 17–18-án Budapesten tárgyalt az igazságügyi, közoktatásügyi és kereskedelemügyi minisztériumokban a szükséges épületek átengedése érdekében.¹⁸ Ferdinándy Gyula igazságügy-miniszter (1920. március 15. – július 19.)¹⁹ kijelentése szerint mindent megtesz, hogy az egyetem Szegedre kerüljön.²⁰ Az Igazságügyi Minisztérium részéről Záborszky Gyula helyettes államtitkár Szegedre érkezett,²¹ és szemlét tartott az ítélőtábla ideiglenes elhelyezése számára felajánlott épületekben,²² hogy az egyetem céljaira átadandó épületeket hogyan lehetne pótolni.²³ A helyettes államtitkár szemléjének eredményéről jelentést tett a miniszternek.²⁴ Aki május közepére leiratban tájékoztatta a várost, hogy *„az ítélőtábla egy részét csak abban az*

¹² *Szegedi Napló*, 1920. január 16. 1.

¹³ *Szegedi Friss Ujság*, 1920. január 16. 1.

¹⁴ *Szegedi Napló*, 1921. április 6. 1.

¹⁵ *Szegedi Új Nemzedék*, 1920. május 15. 3.

¹⁶ *Szegedi Friss Ujság*, 1920. május 15. 1.

¹⁷ *Szegedi Napló*, 1921. február 5. 3.

¹⁸ *A Munka*, 1920. április 20. 3.

¹⁹ Bölöny–Hubai 2004: 320.

²⁰ *Szegedi Friss Ujság*, 1920. április 21. 2.

²¹ *Szegedi Napló*, 1920. április 20. 2.

²² *Szegedi Napló*, 1920. április 21. 2.

²³ *Szegedi Friss Ujság*, 1920. április 18. 2.

²⁴ *Szeged és Vidéke*, 1920. április 20. 1.

esetben engedi át az egyetem céljaira, ha viszonzásul a tábla részére megkapja a kereskedelmi iskolát.”²⁵ Vagyis a miniszteri leirat hangsúlyozottan a táblai épületnek csak egy részét kívánta átadni, s azért cserében a kereskedelmi leányiskola épületének egészét szabta feltételül. A kereskedelmi leányiskola épülete „a bírák és más illetékes tényezők véleménye szerint meg is felelne.”²⁶ A város 1920. június elején feliratot intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, s ebben kérte, hogy a nemzetgyűlés határozza el az egyetem Szegedre helyezését. Mindezt az egyetem szegedi elhelyezése érdekében addig elvégzett egyeztetések eredményeire alapozta:

„Az elhelyezés előkészítésére kiküldöttek javaslata alapján méltóztatott már előirányzatot készíteni az elhelyezéshez, amihez képest felterjesztést intéztünk az igazságügyminiszter úrhoz a királyi ítélőtábla, a kereskedelmi miniszter úrhoz a központi leszámoló hivatal, végül Nagyméltóságodhoz külön-külön az egyes állami iskolák épületeinek átengedéséért. Az igazságügyminiszter úr egy régebbi leiratában késznek nyilatkozott az ítélőtábla átengedésére, az állami iskolaépületek felhasználása pedig Nagyméltóságod elhatározásától függ, s véleményünk szerint nagyobb akadályokba nem ütközik a kolozsvári egyetem áthelyezése, tehát máris végrehajtható”.²⁷

A Dugonics téri épület ügye 1920. június 25-én került először a szegedi törvényhatósági bizottság elé,²⁸ amely egyhangúan elfogadta a királyi tábla palotájának átengedését. Ehhez a hivatalban lévő igazságügy-miniszter, Ferdinandy Gyula is hozzájárult „ha a város az ítélőtábla áthelyezéséhez a városi kereskedelmi iskola épületét átengedi és az ítélőtáblai bírókat a dolgozósobák elvonása folytán előállt dologi kiadások többletéért megfelelően kártalanítja”.²⁹ A közgyűlés a városi tanácsot hatalmazta fel az Igazságügyi Minisztériummal való részletes tárgyalásokra és 7 millió korona kölcsön felvételére – fenntartva magának a végleges megállapodás elfogadásának jogát –,³⁰ a kereskedelmi leányiskolát pedig átmenetileg a III. kerületi állami polgári iskola Boldogasszony sugárúti épületében kívánta elhelyezni.

1921. május elejére elkészült az egyetem szegedi elhelyezésének és legszükségesebb épületátalakításoknak a terve és ütemezése. Az építkezéseket és költöztetéseket három ütemben kívánták végrehajtani. Első körben az ipariskola, a királyi táblabíróság, a rókusi elemi iskola és az állami reál gim-

²⁵ *A Munka*, 1920. május 15. 3.

²⁶ *Szegedi Friss Ujság*, 1920. május 15. 1.

²⁷ *Szegedi Új Nemzedék*, 1920. június 6. 2.

²⁸ *A Munka*, 1920. június 26. 1.

²⁹ MNL CSML IV.B. 17.529. tan. számú mappa.

³⁰ Antal 2015: 61.

názium átalakítását tervezték. Ezt megelőzően a kereskedelmi leányiskola épületét kell kiüríteni, ezért ott a tanévet hamarabb kell befejezni.³¹ A második körben a városi kórház, a gyermekkórház, a szemkórház, a bábaképezde és egyéb kórházi célokra szánt épületek átalakítását tűzték ki. A harmadik kört pedig a DMKE és egyéb lakáscélokra használandó épületek alkották.³²

Bonyodalom az ítélőtábla épületének átadása körül

A Dugonics tér 13. szám alatti épület eredetileg az állami reáliskola számára készült 1873-ra.³³ 1894-től működött benne az 1891-ben³⁴ létrehozott szegedi ítélőtábla, amely alá tartozott a nagybecskereki, a nagyikindai, a szabadkai, a szegedi és az újvidéki királyi törvényszék illetékességi területe, azaz egész Torontál, Bács-Bodrog, Csanád és Csongrád vármegyékre, valamint a beléjük ékelt városi törvényhatóságokkal együtt.³⁵

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek (1919. november 24. – 1920. december 16.)³⁶ 1920. december 13-án Aigner Károly főispánhoz érkezett hivatalos levelének megfogalmazása szerint: „*Kérem még a várost, hogy amint a királyi ítélőtábla elhelyezéséről gondoskodott, azonképp a királyi főügyészség elhelyezése iránt sürgősen intézkedni szíveskedjék, hogy 1921. évi június 20-án a táblaépület teljességében az egyetem céljaira átadható legyen.*”³⁷ A minisztertől kapott levél világosan mutatta, hogy az állam a városi önkormányzat áldozatvállalásától várta az egyetem Szegedre telepítése feltételeinek teljesítését. A városnak az ítélőtábla mellett az ügyészség és az állami középiskolák számára is épületet kellett biztosítania.³⁸ Amikor 1921. március elején Gaál Endre városi kultúrtnácsnok összegzést készített a város által az egyetem szegedi elhelyezése érdekében nyújtott szolgáltatásokról, áldozatvállalásokról, abban az ítélőtábla épületéről megnyugtató leírást adott: „*A királyi ítélőtábla új elhelyezését az igazságügyminisztérium már jóváhagyta, az átadás néhány hét alatt végrehajtható, és nagyarányú átalakítás nem szükséges.*”³⁹

³¹ *Szegedi Friss Ujság*, 1921. május 7. 2.

³² *Szeged*, 1921. június 18. 2.

³³ T. Knotik 2000: 389.

³⁴ Antal 2006: 121.

³⁵ Ruszoly 1991: 646.

³⁶ Bölöny–Hubai 2004: 336.

³⁷ *Szeged*, 1920. december 14. 4.

³⁸ Vincze 2006a: 38.

³⁹ *Szegedi Napló*, 1921. március 5. 1.

A város már 1920 tavaszán kérvényezte az akkori igazságügy-minisztertől, Ferdinandy Gyulától az ítélőtábla épületének átengedését. Kezdetben az volt az elképzelés, hogy a főügyészséget és a táblabíróságot a kereskedelmi leányiskola épületébe költöztetik át, azonban 1920 őszén Mennyey László, a tábla elnöke – helyhiányra hivatkozva – azt kérte, hogy a főügyészséget máshová helyezték el.⁴⁰ Ez megoldhatónak látszott azzal, hogy az utóbbit a Kereskedelmi és Hitelbank Vár utca 5-7. szám alatti épületébe fogják átköltöztetni.⁴¹

1921. áprilisában kedvezőnek tűnt a dolgok állása: „*A miniszteri értesítés alapján a városnak most már hivatalos írás van a kezében arról, hogy az egyetemet csakugyan Szegeden helyezik el, és így nyugodtan megkezdheti az átalakítási munkálatokat. Igazságügyminiszteri leirat értelmében rövidesen megkötik az ítélőtáblával azt a szerződést, ami az épület átadására vonatkozik.*”⁴² Május 5-én a városháza tanácstermében Vass József kultuszminister elnökletével értekezlet volt az egyetem ügyében. Ezen megnyugodva vették tudomásul, hogy „*A királyi tábla átadásáról szóló szerződést legközelebb megkötik. Az erre vonatkozó tárgyalások Somogyi Szilveszter dr. polgármester elnökségével folynak le, a tábla tanácselnökének, a városi főmérnöknek, Gaál Endre dr. tanácsnok és Turóczy Mihály dr. főügyész részvételével.*”⁴³ Négy nappal később, május 9-én Somogyi Szilveszter levélben kérte Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-minisztert (1920. július 19. – 1922. június 16.),⁴⁴ Szász Iván főügyészt, Hamza Géza táblaelnököt, valamint Vass József közoktatási minisztert az ítélőtábla épületének mielőbbi átadására.⁴⁵

Amint nemcsak elvben kellett beszélni a tábla épületének átadásáról, hanem cselekedni kellett volna, hirtelen bonyodalom támadt az ítélőtábla Dugonics téri épületének átvétele ügyében.⁴⁶ Az igazságügy-miniszter nem kívánta rendelkezésre bocsátani az ítélőtábla épületét:⁴⁷

„...*a táblaépület átadása ügyében újabb tárgyalások szükségesek, amennyiben a szegedi ítélőtábla hatáskörét több törvényszéki kerülettel kibővítik. Az igazságügyminiszter csak abban az esetben járul hozzá a tábla átadásához, hogyha a város – lehetőleg egy épületben – a kibővített hivatalnak teljesen megfelelő más helyiségeket bocsájt a tábla rendelkezésére. A felajánlott városi kereskedelmi iskola nem elég, mert az összes hivata-*

⁴⁰ MNL OL K 636. 129. doboz VKM 1922-14-26371.

⁴¹ Vincze 2006b: 38.

⁴² *A Munka*, 1921. április 20. 3.

⁴³ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. május 7. 2.

⁴⁴ Bölöny-Hubai 2004: 463.

⁴⁵ MNL OL K 636. 105. doboz VKM 100584/1921.

⁴⁶ *Szegedi Napló*, 1921. május 13. déli kiadás 1.

⁴⁷ *Szegedi Friss Ujság*, 1921. május 14. 1.

*lok nem férnek el benne. Abhoz is ragaszkodik a miniszter, hogy minden bíró külön dolgozószobát kapjon.”*⁴⁸

Hamza Géza, az 1920 novemberében kinevezett⁴⁹ táblaelnök (aki korábban a szegedi, kolozsvári, pozsonyi⁵⁰ és a marosvásárhelyi ítélőtábla elnöke volt) arra hivatkozott, hogy a kecskeméti, kalocsai és gyulai törvényszék területének átcsatolásával megnövekednek a feladatok (szerinte az ügyfélforgalom megközelítően annyi lesz, mint 1918 előtt), s ezáltal a felajánlott helyiségek szűkösek lesznek:

*„A gyulai törvényszék idecsatolásáról az év elején jelent meg a rendelet, a tábla épületének az egyetemhez való odaigérése pedig még a múlt év szeptemberében történt. Akkor még szó sem volt arról, hogy a szegedi ítélőtáblához csatolják a kecskeméti és kalocsai törvényszékeket is. Erről csak néhány hét óta tárgyalnak hivatalosan. Ha megtörténik a két törvényszék idekapcsolása, a már Szegedhez csatolt gyulain kívül, az ítélőtábla személyzeti létszámát föltétlenül szaporítani kell, mert különösen a kecskeméti törvényszék rendkívül sok munkát ad. Ebben az esetben természetesen még több helyiségre van szükség úgy, hogy a kereskedelmi iskola épületéről szó sem lehet.”*⁵¹

Hamza kifogása igen átlátszó, hiszen az igazságszolgáltatás adminisztratív határainak átrajzolása⁵² után is kisebb terület tartozott a táblához, mint addig. A szegedi ítélőtáblához 1918-ig hat törvényszék 87 bírója tartozott, 1921-től már csak 50 bíró tartozott hozzá, vagyis harminchéttel kevesebb, mint korábban.⁵³ A szegedi ítélőtáblának a múlthoz képest nemcsak a területe, de a lélekszáma is jelentősen csökkent: a korábbi 1 892 000 lakossal szemben, 1921-től csak 1 020 500 lakos élt az illetékességi területen, vagyis a korábbinak mindössze 54%-ára csökkent a lélekszám.⁵⁴ Így sem a létszám, sem az épület alapterületének növelésére nem volt szükségük.

Hamza érvelésével szemben a szegedi sajtónak volt igaza, amely a miniszter leiratáról kijelentette:

„E leirat nagyrészt ama követelésnek tulajdonítható, melyet a táblabírák támasztottak, midőn a város e célra a városi felsőkereskedelmi is-

⁴⁸ *A Munka*, 1921. május 14. 3.

⁴⁹ *Szegedi Napló*, 1920. november 11. 3.

⁵⁰ *Szegedi Új Nemzedék*, 1920. november 11. 3.

⁵¹ *Szegedi Napló*, 1921. május 13. déli kiadás 1.

⁵² Antal 2017: 43.

⁵³ Vincze 2006a: 99.

⁵⁴ *Szegedi Napló*, 1921. május 18. 3.

kola épületét jelölte. A táblabírói kar ezt az épületet a táblai hivatalok elhelyezésére ugyanis már régebben szűknek találta, és kijelentette, hogy a tábla jelenlegi épületéhez mindaddig ragaszkodnak, míg a város egy épületet nem biztosít számukra, melyben a bírói kar egy része lakást is nyer. Ezenfelül egyéb követeléseik is voltak. A tábla átengedéséről szóló szerződést éppen a napokban akarta megkötni a város hatósága a tábla tanácselnökével, aki még mielőtt az ezt tárgyaló bizottság összeült volna, már részben ismertette a feltételeket. Ezek szerint a város tartozik nemcsak a hivatali, hanem a bírói lakások elhelyezésével is, s a város tartozik elhelyezni a királyi főgyógyészséget is.”⁵⁵

Vagyis a bírók újabb követelések teljesüléséhez kötötték az épület átadását: ragaszkodtak ahhoz, hogy a város a tábla számára kiszemelt kereskedelmi leányiskola épületénél tágasabbat biztosítson, hogy az ne csak az ítéltábla hivatalát, de a bírói lakások elhelyezését is biztosítsa.⁵⁶ Ezzel a város vezetése kényes helyzetbe került. Gaál Endre tanácsnok így fogalmazott: „a város álláspontja ebben az ügyben nem lehet más, minthogy ragaszkodik az összkormány által már perfektuált elhatározáshoz, vagyis, hogy az ítéltáblát át kell adni az egyetem céljaira. A lényeg ez, és ezen nem változtathat az igazságügyminiszter külön felfogása sem, hiszen a minisztertanács megállapodásait csakis a minisztertanács változtathatja meg.”⁵⁷ Azt is hozzáfűzte, hogy a tábla székháza lévén az állam tulajdona, az egyetem pedig állami intézmény, az átadás-átvételtől nem a városnak, hanem a két érintett minisztériumnak kellene egymással tárgyalnia.⁵⁸

Az épület átadása körüli nehézségekre Szandtner Pál, az egyetem Szegedre költöztetése körüli feladatok koordinálását végző kormánybiztos már május 10-én a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levelében felhívta a figyelmet:

„Minthogy az egyetem leköltöztetésével kapcsolatos előmunkálatok megkezdésének legfőbb akadálya az, hogy az egyetem céljaira kiszemelt királyi táblaépület kiürítésére vonatkozóan a tábla vezetősége és a város között a szerződés még meg nem kötött, felkértem a város vezetőségét, hogy a szerződés megkötésére nézve a maga részéről mindent a legsürgősebben tegyen meg. Ez irányú felkérésemnek eredményéről, valamint a város vezetőségének hajlandóságairól tanúskodik az a város tanácsától 11655/1921. tan. szám alatt Nagyméltóságodhoz külön is jelentett tény, hogy a város vezetősége a táblaépület kiürítése feltételeinek megállapítása

⁵⁵ Szegedi Új Nemzedék, 1921. május 14. 1.

⁵⁶ Szegedi Új Nemzedék, 1921. május 14. 1.

⁵⁷ Szegedi Napló, 1921. május 14. 1.

⁵⁸ Antal 2015: 64.

*végzett a kir. tábla elnökét folyó hó 12-re érdemi tanácskozásra hívta meg és kérte fel.*⁵⁹

A felmerült probléma súlyosságát mutatja, hogy az ügy kipattanása napján, május 14-én Somogyi Szilveszter polgármester azonnal Budapestre utazott,⁶⁰ mert a sajtó megfogalmazása szerint: *„Az egyetem elhelyezése elé újabb akadályok gördültek: a királyi tábla épületét, melyre pedig az egyetemnek elengedhetetlenül szüksége van, az igazságügyminiszter nem engedi át.”*⁶¹

A polgármester *„kijelentette, hogy a táblaépület átadására vonatkozó eredeti megállapodást az igazságügyminiszter és táblaelnök téves információk alapján módosította, és lehetetlen feltételeket tűztek ki, ami által az egyetem elhelyezésének egész terve megghiúsulna.”*⁶² A polgármester budapesti útja után Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter (1920–1922) május 17-én a tárca államtitkáiraival együtt⁶³ Szegedre utazott,⁶⁴ s a helyszínen személyesen tekintette meg a felkínált épületeket.⁶⁵ Napközbeni sajtótájékoztatón kijelentette:

*„Legyenek róla meggyőződve, hogy a szegedi egyetem jelentősége engem is áthat, tudom azt is, hogy Szeged érdemes az egyetemre, kész is vagyok az ügy elvi jelentőségű részét a legmesszebbmenőleg támogatni. De egészen más szempontok is fontosak, és nekem elsősorban ezeket a speciális szempontokat kell tekintenem, amelyek nem kevésbé jelentősek. [...] nem zárkozhatom el a tüzetes információk elől, és személyes jelenlétemmel igyekeztem hozzájárulni a kérdés megoldásához. A mai délelőtt folyamán már egy lépéssel közelebb jutottunk a célhoz, de Szeged közönségének még messzemenő áldozatkészséget kell tanúsítani.”*⁶⁶

A nap folyamán folytatott megbeszéléseken is megerősítette a Dugonics téri épületért kért kártérítési követelést: a bírók számára a város fejenként évente 3000 korona pótdíjat, valamint két öl (felaprított és helyben szálított) kemény tűzifát, a táblai és főügyészségi hivatali szolgáltnak pedig 1000 korona rendkívüli pótdíjat köteles fizetni.⁶⁷ Ez idő szerint a szegedi ítélőtáblán rendszeresített bírói állások száma 24 volt, ehhez kellett meg

59 ELTE EKL 429. fond, 1. doboz, szám nélkül.

60 *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. május 15. 4.

61 *Szegedi Friss Ujság*, 1921. május 15. 1.

62 *A Munka*, 1921. május 15. 1.

63 *Szegedi Napló*, 1921. május 17. déli kiadás 1.

64 *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. május 18. 1

65 *Szegedi Friss Ujság*, 1921. május 18. 1.

66 *Szegedi Napló*, 1921. május 18. 1.

67 *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 5. 2.

számítani a két tanácselnököt és hét tanácsjegyzőt.⁶⁸ Vagyis csak a bírói kar tekintetében évente mintegy 100 ezer korona pótdíjat és 66 öl felaprított tűzifát volt kénytelen magára vállalni a város. A miniszter hangsúlyozta azt is, hogy az ítélőtábla számára kiszemelt épület(ek) célszerű átalakítása is Szeged város költségvetését terheli. Ennek következtében csak a városi kereskedelmi iskola épületének átalakítási munkálatai mintegy 750 ezer korona kiadást jelentettek Szeged számára.⁶⁹ Tomcsányi miniszter Szegeden is kimondta: *„Az igazságszolgáltatás érdeke is van olyan fontos, mint az egyetem elhelyezése. Éppen azért egyik intézményt sem szabad a másik rovására előnyben részesíteni.”* De azt is hozzátette: *„még az egyetem kedvéért sem szabad felforgatni a város egyéb intézményeit. Ez nem megoldás. Tessék építkezni.”*⁷⁰ Szegedi útja során több épületet is megtekintett, melyek a tábla elhelyezésére tekintetbe jöhettek, s felvetette: a leszámítoló palota az egyetem központi épületének céljaira *„berendezésénél és nagyságánál fogva is sokkal alkalmasabb, mint a tábla”*.⁷¹

A fentiekben túlmenően Tomcsányi miniszter az ítélőtábla átmeneti elhelyezését a minisztertanács elé kívánta vinni. Ez tovább lassította az ügyet, s június elő hetéig lényegében semmiféle hivatalos döntés nem született.⁷² Az 1921. május 19-i kormányülés 5. pontjaként valóban előadta, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az egész királyi ítélőtábla épületét szeretné átvenni. Nézete szerint, szem előtt tartva az igazságszolgáltatás nagy érdekét, ehhez aligha járulhatna hozzá, és véleménye szerint csak egy emeletet lehetne az egyetem céljaira átengedni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter kérésére a minisztertanács e kérdésben véglegesen nem dönt, hanem felkéri az igazságügy-miniszter urat, a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat és a kereskedelmügyi miniszter urat, hogy a kérdést együttesen beszéljék meg, és csak azután kerüljön ismét a minisztertanács elé.⁷³ Majd nyolc nappal később a május 27-i ülés 6. napirendi pontjaként újra tárgyalták az ítélőtábla épületének ügyét. Ekkor a vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára a minisztertanács az igazságügy-miniszter úr szavazatával szemben hozzájárult ahhoz, hogy a kolozsvári egyetem a szegedi

⁶⁸ *Szegedi Napló*, 1921. június 7. 1.

⁶⁹ Vincze 2006a: 100.

⁷⁰ *A Munka*, 1921. május 18. 1.

⁷¹ *Szeged*, 1921. május 18. 1.

⁷² *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 4. 2.

⁷³ MNL OL K 27. fond Minisztertanácsai ülések 1921. május 19-i jegyzőkönyv 5. pontja.

királyi tábla épületében Szegeden nyerjen elhelyezést.⁷⁴ Erről a döntésről a szegedi sajtó június 5-én számolt be.⁷⁵

Az ítélőtábla épületének átadásával szabott elképesztő kötelezettségek hatására elterjedt a városi közvéleményben az egyetemellenes szemlélet, de legalábbis egy nagyfokú elbizonytalanodás: „*az egyetem Szegeden való elhelyezésének – amely mindenféleképpen öröndetes lenne – csak úgy van értelme, ha azzal nem zavarnak más intézményt össze, tehát külön épületeket emelnének. Erre azonban a tanács közismert válasza: Drága az anyag és sok a munkabér, így tehát inkább lehetetlen megoldási módokkal kísérleteznek, pedig ilyen körülmények között az operáció esetleg sikerül, de a beteg meghal.*”⁷⁶

Fokozta az ítélőtábla áthelyezésének problémáját, hogy a számára átmeneti tartózkodásra kiszemelt városi kereskedelmi leányiskola épületének birtokbavétele körül is nehézségek merültek fel. Április végén a kereskedelmi leányiskola igazgató tanácsa kérvényezte a városi önkormányzatnál, hogy az ítélőtáblát ne az ő épületükben, hanem a Boldogasszony sugárút 6. szám alatti polgári fiúiskoláiban helyezték el.⁷⁷ Majd május közepén a kereskedelmi leányiskola tanulóinak szülei keresték fel Somogyi Szilveszter polgármestert, s kérvényezték, hogy az állami gimnáziumot átmenetileg se helyezték el a kereskedelmi iskola épületébe.⁷⁸

A szegedi történetekkel egyidejűleg a vallás- és közoktatásügyi miniszter május 19-én kelt 98.289/1921. számú rendelete megállapította a Szegeden elhelyezendő egyetem intézeteinek beosztását. Az igénybe venni óhajtott 9 épület között kitüntetett szerepet töltött be a szegedi ítélőtábla Dugonics téri épülete.⁷⁹ Az épület átengedése körüli kérdésben a miniszter június 1-jén hivatalos levélben fordult Somogyi polgármesterhez. „*A királyi ítélőtábla épületét kizárólag a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek ideiglenes elhelyezése céljára engedem át. Mihelyt tehát az említett egyetem más elhelyezést nyer, az épület ismét az igazságszolgáltatás céljaira használandó. Ehhez képest az épület jogviszonya tekintetében a szóban lévő ideiglenes átengedés semminemű változással nem jár, az továbbra is az igazságügyi igazgatás rendelkezése alatt álló kincstári épület marad.*”⁸⁰ Majd megerősítette a sajtóban már közölt feltételeit, de azokat továbbiakkal is bővítette: „*az épületek további tárgyalások során részletesen is megállapított átalakítása és rendbeho-*

⁷⁴ MNL OL K 27. fond Minisztertanácsi ülések 1921. május 27-i jegyzőkönyv 6. pontja.

⁷⁵ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 5. 2.

⁷⁶ *A Munka*, 1921. május 14. 3.

⁷⁷ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. április 22. 3.

⁷⁸ *Szeged és Vidéke*, 1921. május 18. 2.

⁷⁹ *Szegedi Friss Ujság*, 1921. május 25. 2.

⁸⁰ *Szegedi Napló*, 1921. június 5. 1.

zatala a város feladata. [...] az ítélőtábla épületét nem fokozatosan, hanem csak egyszerre lesz módunkban kiüríteni, és pedig akkor, amikor az új helyiségek már teljesen készen fognak rendelkezésünkre állani. Természetesen az átköltözködésnek, valamint annak idején a kir. ítélőtábla épülete mostani állapotba való visszahelyezésének és a visszaköltözködésnek költségei szintén a város terhére esnek.”⁸¹

Az igazságügy-miniszter és a táblabírók fokozott követelése miatt a szegedi közvéleményben más megoldási lehetőségek is felmerültek az egyetem elhelyezésére, az ítélőtábla épületének kiváltására vonatkozóan:

„Úgy a szakkörök, mint a nagyközönség leginkább a tábla és a fémipariskola helyiségeinek átengedése miatt akadékoskodnak, mely utóbbiban a klinikák volnának elhelyezendők. Ezeknek átadását szerintem mellőzni lehet. Fel kell építeni a kórház sebészi pavilonjának a pandantját a Pozsonyi Ignác utca sarkán, azután pedig lebontani a régi kórházépületet, ennek a téglanyagának, kőlépcsőjének, faanyagjának, fedélszerkezetének stb. felhasználásával ott azon a helyen egy legalább 200 beteg befogadására alkalmas kétemeletes épületet lehet emelni, melynek négy traktusa kihasználható: a szuterénja konyhának és mosókonyhának, a földszintje, első és második emelete kórtermeknek, míg a mostani állapotában egyedül az első emeleten vannak betegek, a földszinte oly nedves, hogy emiatt évek óta ki van lakosítva.

Ha Szeged város erre az építkezésre fordítaná az egyetem céljaira följáró 7 milliónak, mondjuk a nagyobb részét, ez még abban az esetben sem volna elveszett pénz, ha valamikor innen az egyetemet csakugyan elvinnék, mert egy időre legalább meg volna oldva a kórházkérdés. Ha pedig az egyetem végleg itt marad, ott van a kórház közelében a város tulajdonát képező nagy pacsirta telek, melyen az orvosi fakultás céljaira szükséges elméleti tanszékek összes helyiségei elférnének. A központi hivatalok részére és jogi fakultásnak egy emelet ráépítésével át lehetne alakítani a városi kereskedelmi iskola épületét. Igaz, hogy most az építkezés még drága, de máris szállnak lefelé az anyagárak, majd csökkennek a munkabérek is, ha a valutánk javul. Nem lesz abból semmi baj, ha az egyetem egy évvel később nyílik meg, legalább nem sietjük el, alaposabb munkát végezhetünk.”⁸²

A kísérlet azonban erőtlennek bizonyult, sem az igazságügy-minisztert, sem az ítélőbírót nem sikerült vele érdemben befolyásolni, és az irreális követeléseik leszállítására bírni. Az egyetem megnyitása érdekében

⁸¹ ELTE EKL 429. fond, 1. doboz, 25471/921. I. M. X.

⁸² Szegedi Friss Ujság, 1921. június 10. 1.

a városvezetés kénytelen volt elfogadni ezt a felháborító ultimátumot.⁸³ Somogyi Szilveszter kényszeredetten jelentette ki: *„Ha az ítélőbírák és az igazságügyi miniszter igazságosnak tartják ezeket a föltételeket, hát a város teljesíti is azokat. Meg kell hoznunk minden áldozatot az egyetemért, ezt nemzeti érdek követeli, s ha a bírák egy vagon fát kértek volna személyenként, azt is meg kellett volna adnunk.”*⁸⁴

A fenti egyeztetések és huzavonák után végül a június 21-i városi kistanács ülése tárgyalta az egyetem elhelyezésének anyagi kérdését.⁸⁵ Gaál Endre tanácsnok előterjesztésében tudomásul vették az egyetem ideiglenes szegedi elhelyezéséről szóló törvényt, az épületek beosztását. Az igazságügy-miniszternek a hivatali szoba nélkül maradt bírók és tanácselnökök részére követelt pótdíj és tűzifa kapcsán azonban az a döntés született, hogy a város forduljon a miniszterhez, és fejezze ki, hogy ragaszkodik a korábban kötött megállapodáshoz, amiben tűzifáról még szó sem volt. Taschler Endre főjegyző azt indítványozta, hogy a város se a tűzifát, se a 3000 koronás pótdíjat ne vállalja el. Meggyőződése, hogy ha a város a sarkára áll, akkor a miniszter meghajlik Szeged érdekei előtt. Végül Somogyi polgármester azzal vetett véget a vitának, hogy már törvényileg biztosítva az egyetem Szegedre helyezése, ha az anyagi szerepvállalás feletti vitával elhúzzák az ügyet, akkor ősszel nem kezdődik meg a tanév. Ezért azt javasolta, hogy a város fogadja el a feltételeket, de hozza a miniszter tudomására, hogy ezeket a követelések rendkívül sérelmesnek találja.⁸⁶ A tanács a főjegyző kivételével elfogadta a polgármester érvelését.⁸⁷

Másnap, június 22-én a városi közgyűlés szintén Gaál Endre előterjesztésében tárgyalta az egyetem elhelyezésének anyagi és infrastrukturális kérdéseit.⁸⁸ Több hozzászólás sokallta a nép- és szakiskolákra, valamint a városra háruló áldozatot.⁸⁹ Somogyi Szilveszter nagyhatású záróbeszéde után a 20 képviselő által kért név szerinti szavazást visszavonva a képviselők felállva egyhangúlag támogatták az előterjesztés elfogadását.⁹⁰ Ezek után június 23-án érkezett Szegedre Záborszky Gyula államtitkár az Igazságügyi Minisztérium és a város közötti szerződés megkötésére.⁹¹ *„A polgármester kijelentette, hogy a város tiltakozik az igazságtalan föltételek*

⁸³ Vincze 2006a: 100.

⁸⁴ *Szegedi Napló*, 1921. június 5. 2.

⁸⁵ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 22. 2.

⁸⁶ *Szegedi Friss Ujság*, 1921. június 22. 2.

⁸⁷ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 22. 3.

⁸⁸ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 23. 1.

⁸⁹ *Szegedi Friss Ujság*, 1921. június 23. 1.

⁹⁰ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 23. 2.

⁹¹ *Szegedi Napló*, 1921. június 22. 2.

ellen, a szerződést azonban a kényszerhelyzetre való tekintettel mégis aláírja.”⁹² Ezzel elhárult végre az utolsó akadály is az egyetem központi hivatalainak elhelyezése előtt,⁹³ s a hónap végén megindulhattak az egyetem céljára szánt 12 épület⁹⁴ első körének belső átalakítási munkálatai.⁹⁵

Az 1921-es egyezményben hangsúlyozott ideiglenesség azzal a következménnyel járt, hogy amikor 1926-ban megindult a nagyszabású egyetemi építkezés Szegeden, az ítélőtábla azonnal akciót indított a Dugonics téri épülete visszaszerzésére.⁹⁶ Ez a mozgalom ugyan gyorsan megghiúsult, hiszen 1926–1930 között klinikák, valamint orvosi és természettudományi intézetek, továbbá kollégium épült, 1930-ra azonban elkészültek a Dóm téri építkezések további, a tér teljes körbeépítésével számoló tervei is. Mivel ezek a tervek már új központi egyetemi épületet is kilátásba helyeztek, az ítélőtábla ismét akciót indított régi épülete visszaszerzése érdekében.⁹⁷ Lényegi fordulat ebben a kérdésben 1941 tavaszán következett be. Az 1940. augusztus 30-án megszületett második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben Kolozsvárott újraindult a Ferenc József Tudományegyetem, Szegeden pedig jogilag is új egyetem kezdte meg működését. Ez lehetőséget nyújtott arra, hogy az 1921-es megegyezésben említett módon az ítélőtábla visszakapja az egyetemtől a Dugonics téri épületet, hiszen az ítélőtábla illetékességi területe 1941 áprilisában Bácska visszafoglalásával lényegesen kibővült.⁹⁸ A területi növekedés és a háborús állapotok miatt a szegedi ítélőtábla forgalma háromszorosára emelkedett.⁹⁹ A tábla először az épület egészét visszakövetelte,¹⁰⁰ majd hosszú hónapokig halasztódott az ügy.¹⁰¹ Már az is felmerült, hogy az ítélőtáblát Újvidékre telepítik,¹⁰² majd az, hogy az egyetemi központi épület céljára megvásárolják a Tisza Szálló épületét.¹⁰³ Végül azonban csak a II. emeletet kapta vissza a tábla, a földszintet és az első emeletet tovább használhatta az egyetem.¹⁰⁴

⁹² *Szegedi Napló*, 1921. június 25. 1.

⁹³ Vincze 2006a: 101.

⁹⁴ *Szegedi Friss Ujság*, 1921. június 26. 2.

⁹⁵ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 26. 2.

⁹⁶ *Délmagyarország*, 1926. december 3. 3.

⁹⁷ *Délmagyarország*, 1931. január 13. 2.

⁹⁸ *Délmagyarország*, 1941. április 17. 3.

⁹⁹ *Délmagyarország*, 1942. május 1. 3.

¹⁰⁰ *Délmagyarország*, 1941. április 30. 3.

¹⁰¹ *Délmagyarország*, 1941. július 11. 3.

¹⁰² *Délmagyarország*, 1941. augusztus 26. 1.

¹⁰³ *Délmagyarország*, 1941. október 19. 3–4.

¹⁰⁴ *Délmagyarország*, 1942. július 24. 3.

A bábaképezde épületének szemléi és intézmény újjaszervezése

Az ítéletábra épületéhez hasonlóan szintén váratlan bonyodalmak merültek fel a bábaképezde Fodor (ma: Juhász Gyula) utca 9. szám alatti épületének az egyetem céljaira való átengedése körül is. Szegeden 1884 óta működött bábaképezde, amely a Fodor utcai épületbe 1898-ban költözhetett.¹⁰⁵ Ezt az épületet a száműzött kolozsvári professzorok első, 1920. január 14-i szegedi szemleútjától kezdve,¹⁰⁶ vagyis az egyetem szegedi elhelyezésének első konkrét lépésétől fogva számításba vették az egyetem céljaira,¹⁰⁷ s oda a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikát tervezték elhelyezni.¹⁰⁸ Az egyetemi tanács beszámolója az épületet megfelelőnek is találta a klinika céljára,¹⁰⁹ s a továbbiakban csak a kar egyéb intézményeinek elhelyezéséért folytattak újabb és újabb egyeztetéseket.¹¹⁰ Az épület lefoglalása is egyszerűbbnek tűnt a többihez képest, hiszen a bábaképezde számára nem kellett új, átmeneti elhelyezésről gondoskodni, az intézetet egyszerűen be kívánták olvasztani az egyetemi klinikába. A bábaképezde átadásakor azonban igazgatója, dr. Csohány János igazgató-főorvos ellenszegült a döntésnek.

Csohány János mielőtt 1920 májusában¹¹¹ a szegedi bábaképző élére helyezték,¹¹² korábban 14 esztendőn keresztül a budapesti egyetem I. számú női klinikáján működött.¹¹³ Ott volt Bársony János professzor díjazatlan,¹¹⁴ majd díjazott gyakornoka.¹¹⁵ A gyakornoki állás mellé 1912-ben még csak címként kapta meg a tanársegédi titulust,¹¹⁶ a következő tanévtől pedig már ténylegesen is II. számú tanársegéd lett.¹¹⁷ Ezt az állását egészen szegedi kinevezéséig megtartotta, de 1914–1918 között hadi szolgálatot teljesített.¹¹⁸ Majd a szegedi működését követően 1921 őszétől szintén a budapesti klinikára tért vissza tanársegédnek.¹¹⁹

¹⁰⁵ Szabó–Zallár 1992: 43.

¹⁰⁶ *Szeged és Vidéke*, 1920. január 14. 3.; *A Munka*, 1920. január 15. 2.

¹⁰⁷ *Népszava*, 1920. január 15. 4.

¹⁰⁸ *Szeged*, 1920. január 15. 3.

¹⁰⁹ *Szeged*, 1920. január 16. 1.; *A Munka*, 1920. január 16. 3.

¹¹⁰ *Szeged és Vidéke*, 1920. január 15. 2.

¹¹¹ *A Munka*, 1920. május 6. 3.

¹¹² *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. március 31. 2

¹¹³ *Szegedi Napló*, 1920. június 8. 2.

¹¹⁴ *Bp. almanach*, 1907. 75.

¹¹⁵ *Bp. almanach*, 1909. 81.

¹¹⁶ *Bp. almanach*, 1913. 95.

¹¹⁷ *Bp. almanach*, 1914. 99.

¹¹⁸ *Bp. almanach*, 1915. 93.; *Bp. almanach*, 1918. 109.

¹¹⁹ *Bp. almanach*, 1922. 60.

Az orvosi kar szegedi elhelyezése körüli kérdésben fokozta Csohány János elkeseredését, hogy hiába vezette mintegy 10 hónapja a bábaképezdét, hivatalos kinevezést még nem kapott.¹²⁰ Szegedre kerülésekor két aszszisztensét és két bábát hozott magával a budapesti klinikáról, valamint egy vagonnyi felszerelési tárgyat, modern műszereket, fehéreneműt és gyógyszereket. A vezetői állás betöltésével egyidejűleg a kormány nagyobb anyagi támogatást szavazott meg az intézet fejlesztésére, és a renoválási munkálatok rövidesen meg is indultak.¹²¹ Ezt különösen indokoltá tette, hogy a szegedi bábaképezde napi ellátási és kifizetési gondokkal küzdött. Sok panasz merült fel. A kitűnő hírnevű bábaképezdében a belső rend felbomlott, és főleg a higiénia szempontjából nagyon leromlottak a viszonyok.¹²² 1920 februárjában például arról tájékoztatnak a szegedi napilapok, hogy az intézetnek teljesen elfogyott a tűzifája.¹²³ A polgármester a közéleti hírlapoktól 3 tonna rőzsét, a hadbiztosságtól pedig 10 tonna tűzifát szerzett a bábaképezde számára.¹²⁴ A bábaképezde minden állami támogatás nélkül hónapokon keresztül a várostól felvett kölcsönökből tartotta fenn magát. Márciusra a bábaképezdének már 300 ezer korona kiegyenlítettlen számlája halmozódott fel, a város ilyen irányú előlegei pedig 200 ezer koronára szaporodtak fel. A város már több ízben kérte a kormányt az intézet állami fenntartása összegeinek kiutalására, és a város előlegeinek visszafizetésére.¹²⁵ A Népjóléti Minisztérium azonban nem bírt megfelelni a fizetési kötelezettségeknek, és hivatkozott arra, hogy a fővárosban is sok intézetet bezártak a pénzügyi helyzet nehézségei miatt.¹²⁶ A Budapestről kapott válasz szerint, ha állami támogatás nélkül fenntarthatatlan az intézmény, akkor zárják azt be.¹²⁷ Április végén Scultéty Sándor városi főszámvevő arról értesítette a sajtót, hogy a bábaképezde teljesen a város fenntartására szorul.¹²⁸ Ilyen körülmények között különösen nagy jelentősége volt a budapesti amerikai katonai missziótól Wolf Ferenc városi tisztí főorvos közbenjárására¹²⁹ kapott nagyobb mennyiségű gyógy- és kötszer-,

¹²⁰ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. április 10. 3.

¹²¹ *Szegedi Új Nemzedék*, 1920. június 9. 2.

¹²² *Szeged*, 1921. július 10. 2.

¹²³ *A Munka*, 1920. február 25. 3.

¹²⁴ *Szeged*, 1920. február 25. 3.

¹²⁵ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. március 23. 2.

¹²⁶ *Szegedi Napló*, 1920. március 23. 4.

¹²⁷ *A Munka*, 1920. március 23. 2.

¹²⁸ *Szeged*, 1920. április 22. 4.

¹²⁹ *Szeged és Vidéke*, 1920. március 31. 2.

valamint orvosi műszerszállítmánynak,¹³⁰ amelyből a bábaképezde mellett a közkórház és szegedi patikák is kaptak.¹³¹

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a minisztertanács 1920. június 24-i ülésén szóvá tette a szegedi bábaképezde igen sanyarú anyagi helyzetét:

„...előadja, hogy a kommunizmus kitörése óta, tehát több mint egy esztendeje Szeged el volt szakítva Budapeستől, és így a szegedi m. kir. bábaképző intézet nem részesülhetett a költségvetésben megállapított ellátmányában sem az általános árdrágulás következtében a többi intézeteknek megadott többletköltségek megtérítésében, valamint az országos betegápolásai díj megtérítésében sem. A szegedi bábaképző ez idő alatt Szeged város kölcsöneiből és a szállítók hiteleiből tartotta fenn magát. A város visszakerülvén magyar fennhatóság alá, az intézet adósságait rendezni kell. A számadások felülvizsgálatván, megállapított, hogy az adósságok kifizetésére és az intézet üzemére a folyó költségvetési év tartamára 1 millió korona szükséges. A pénzügyminiszter úr hozzájárulása után kéri, hogy a szegedi bábaképző üzemének 1919 évi március havától folyó évi június hó 30-ig terjedő idejére eső költségek fedezésére egy millió korona hiteltúllépést méltóztassék engedélyezni a bábaképző intézetek hitelének terhére. Megjegyzi, hogy tekintettel az intézet üzemét veszélyeztető pénzhányra, a pénzügyminiszter úr hozzájárulásának vétele után utólagos hozzájárulás reményében az egymillió koronát már kiutalta. A minisztertanács hozzájárul.”¹³²

A bábaképezde megkapta a minisztertanács által engedélyezett támogatást. Az 1919/20. költségvetési évről készített állami zárszámadásban az 1919. augusztus 7. és 1920. június 30. között utalványozott összegek között szerepel a szegedi bábaképző intézet iskolai és házi szükségleteinek fedezetére szolgáló 1 millió korona.¹³³ De mivel ez csak a korábbi időszakban felhalmozott adósságok kiegyenlítésére szolgált, az intézet vezetését ellátó Csohány Jánostól jelentős napi szervezőmunkát igényelt az intézmény pénzügyeinek és dologi szükségleteinek biztosítása és folyamatos üzemeltetés lehetővé tétele.

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. augusztus 25-én személyesen tekintette meg azokat a szegedi épületeket, amelyek az

¹³⁰ *Szeged*, 1920. április 1. 4.

¹³¹ *A Munka*, 1920. április 1. 2.

¹³² MNL OL K 27. fond Minisztertanácsai ülések 1920. június 24-i jegyzőkönyv 16. pontja.

¹³³ *Zárszámadás*, 1919–20. VII. 56.

egyetem elhelyezése céljából szóba kerültek. A látottakról interjúban értesítette a közönséget:

„A bábaképezde megtekintése alapján arról győződtem meg, hogy az egy rendkívül érdemes és Szeged város előrehaladott kultúrájára jellemző intézmény, mely azonban a végletekig el volt hanyagolva. Az épület és környete maga is olyan romlásnak volt kitéve, mely ma több százezer koronás investíciót igényel. Nagy öröömre szolgál viszont, hogy dr. Csobány igazgató energiája valósággal csodát művelt, főleg az anyagbeszerzés terén. A klinikát a mai nehéz viszonyok figyelembevételével elsőrangúan szerelte fel higiénikus eszközökkel, vászonnal, edényekkel és (ami a legfontosabb) műszerekkel, melyek hiányában nem tudom megérteni, hogy volt képes a klinika eddig is funkcionálni. Mint meggyőződtem, a belső rend és tisztaság megteremtése érdekében is rendkívül sok történt. A magam részéről a legmesszebbmenően kívánom az igazgatót támogatni ennek a nagy munkának bevégzésében.”¹³⁴

A miniszter által is elismert szervezőmunka ellenére további problémák is felmerültek a bábaképezde működésével kapcsolatban, hiszen a város lehetőségeit és képességeit többszörösen meghaladta az egészségügyi intézményeinek fenntartása. Ennek következtében a közkórház¹³⁵ és az elemekórház¹³⁶ is jelentős problémákkal küzdött. A közkórház kapcsán 1920 augusztusában Somogyi Szilveszter arról tájékoztatta a népjóléti minisztert, hogy *„a városi közkórháznál az állam 4 millió koronával adósa a városnak. A kórháznak pedig nincs pénze, kölcsönből élünk. Azt az ígéretet kaptam, hogy pár százezer koronával próbálnak majd rajtunk segíteni.”¹³⁷* A polgármester által említett bábaképezde-fejlesztés a nehéz körülmények ellenére is valóban megindult. Két hónappal később már arról olvashatunk, hogy *„Az intézet renoválása a pavilonoknak nemcsak a külső rendbehozására terjed ki, hanem a kórtermeket, a tanintézetet, az orvosok és ápoló személyzet lakását is alapos tatarozás alá veszik. Nagy modern újítás lesz az, hogy az ambulanciát a főépületből a Teleki utca felőli pavilonba teszik át, hogy az intézetben ápolott betegeket a járókelők ne zavarják, és az infekciót se hordhassák be az intézetbe. Az épületek külső javítását már elkezdték.”¹³⁸* Decemberben a vízműtelepnek annyira kifogyott a szénkészlete, hogy a város nagyobb részén nem tudott

¹³⁴ Szeged, 1920. augusztus 26. 2.

¹³⁵ Szegedi Friss Ujság, 1920. október 20. 1.

¹³⁶ Szegedi Friss Ujság, 1920. november 17. 2.

¹³⁷ Szegedi Új Nemzedék, 1920. augusztus 15. 2.

¹³⁸ Szegedi Új Nemzedék, 1920. október 2. 3.

vizet szolgáltatni.¹³⁹ Így a vízhiány miatt a bábaképezde is arra kényszerült, hogy a legsürgősebb operációkat is szüneteltesse.¹⁴⁰

A bábaképezde renoválásának 1921 márciusára lettek szemmel is jól látható eredményei: „Az intézet minden helyiségébe hideg és meleg vízvezetéket vezettetett be, mosdókat, fürdőkádakat szereltetett fel, az ágyak számát ötvenről hetvenre szaporította. Nagy készlet új műszert, ruha-, eszköz- és vízsterilizálót szerzett be a különböző missziók útján úgy hogy ma már komplett műszerfelszerelése van az intézetnek. [...] Az intézetben 40 bábánövendék tanul. A tanfolyam az eddigi 5 hónap helyett 10 hónapig tart. [...] Az intézetben havonként 100–120 szülés történik, és mintegy 50–60 nőgyógyászati műtétet végeznek.”¹⁴¹ Az 1920–21. költségvetési évről készített állami zárszámadásban a közigazgatásilag utalványozott összegek között a szegedi bábaképző intézet felszerelésének pótlására 40 ezer korona, az intézet vízberendezésére és az épület tatarozására 60 ezer korona, vagyis együttesen 100 ezer korona szerepel.¹⁴² Csohány János a szegedi bábaképző élén végzett munkáját nem szerette volna olyan módon semmissé tenni, hogy egyszerűen hagyja az épület átvételét és az intézmény beolvasztását az egyetem nőgyógyászati klinikájába.

Csohány János és támogatóinak mozgalma a bábaképezde függetlensége érdekében

Az igazgató az egyetem ellen, saját érdekében széles körű mozgalmat, valóságos agitációt fejtett ki a szegedi sajtóban, valamint rokoni és egyéb összeköttetéseket is felhasznált azért, hogy megakadályozza intézetének átadását az egyetem számára. Presztízskérdést csinált abból, hogy ne vegyék el tőle azt az intézetet, amelyet a háborús infláció és eladósodás közepette kemény szervezőmunkával kezdett rendbe tenni. Csohány János hívei igyekeztek is az intézet átszervezését megakadályozni, és mindent elkövettek, hogy az intézet eddigi formájában megmaradva, továbbra is az ő vezetése alatt maradjon. Fel is sorakoztattak minden elképzelhető érvet álláspontjuk megvédésére, így került az egyetem ellenzőinek számos hamis érve mellett az a képtelen állítás is forgalomba, hogy a bábaképezdének az új egyetem intézményeibe való beolvasztása káros hatással lesz a bábaképzésre, és ezáltal közvetve Szeged és környéke egészségügyére.¹⁴³

¹³⁹ *A Munka*, 1920. december 1. 2.

¹⁴⁰ *Szeged*, 1920. december 1. 3.

¹⁴¹ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. március 31. 2.

¹⁴² *Zárszámadás*, 1920–21. II. 144.

¹⁴³ *Szeged*, 1921. július 10. 2.

Jellemzőnek tekinthető a Szegedi Napló cikkének hangvétele és propaganda jellege:

„Aki látta azt a csodálatos átalakulást, amelyen a Fodor utcai elhanyagolt intézet egy év alatt átment, s aki tudja, hogy ez a poraiból föltámadás Csobány tanár agilitásának eredménye, az csak megütközéssel vehet tudomásul minden olyan hírt, amely Csobány dr. esetleges távozásáról szól. Még az esetben is, ha kultúrérdekek parancsára Szeged lesz a kolozsvári egyetem székhelye, föltétlenül ragaszkodnunk kellene ahhoz, hogy Szegeden a bábaképző intézet jelenlegi formájában s a jelen kipróbált vezetés mellett továbbra is fennmaradjon. [...] Ha Szeged az egyetem miatt elvesztené a bábaiskolát, az ország déli fele megfosztatnék a modern bábanevelés lehetőségétől, amely tényleg szomorú népességügyi következményeit nem kell bővebben fejtegetnünk.”¹⁴⁴

De hasonlóan nyilatkozott a kérdésben a polgármester orvosi szaktanácsadói közé tartozó, ezért az egyetem professzorait minden szegedi szemléutjukon elkísérő Wolf Ferenc városi tiszti főorvos is a Szegedi Friss Ujság számára:

„Csobány János dr. bábaképezdei igazgató-tanár, ki egy évi működése alatt fölvirágoztatta az intézetet, abba lelket, szárnyaló műveltséget vitt, ilyen körülmények között aligha várhatja állásában való véglegesítését a kormány részéről. Ellenben valószínűnek látszik az a felfogás, hogy elhelyezik őt Szegedről, amit a közönség határozott sajnálattal fog kísérni. Illetékes helyen hallottuk, hogy a gyulai intézet igazgatói állásába helyezik.”¹⁴⁵

A szegedi bábaképezde függetlenségének megőrzése melletti látványos kiállásra használták fel a növendékek évvégi vizsgáztatását is. A vizsgáztatás (a kultuszminiszter megbízásából)¹⁴⁶ Bársony János budapesti professzor elnökletével folyt le június 17-én.¹⁴⁷ Majd a vizsga után Bársony János nyilatkozatot adott a sajtó számára a szegedi bábaképezde jövőjéről:

„...véleményem szerint a szegedi bábaképző intézet önálló jellegét a kolozsvári egyetem Szegeden való elhelyezkedése után is feltétlenül kívánatos megőrizni. Erre főleg a bábaképzés szempontjából van szükség. Szakképzett bábákat ugyanis csak külön bábaképző intézetben lehet nevelni. A bábaképzés feltétlenül kárát látná annak, ha a bábákat az orvosokkal együtt tanítanák. Az önálló bábaképzőre különösen már csak azért

¹⁴⁴ Szegedi Napló, 1921. április 9. 2.

¹⁴⁵ Szegedi Friss Ujság, 1921. április 6. 1.

¹⁴⁶ Szegedi Új Nemzedék, 1921. június 17. 2.

¹⁴⁷ Szeged, 1921. június 17. 3.

*is szükség van, mert csak így lehet a bábánövendékek részére bentlakást biztosítani, és erről a kiképzés sérelme nélkül nem lehet lemondani.*¹⁴⁸

Bársony János nyilatkozata minden valóságtartalmat nélkülözött. Pontosán tudta, hogy szakképzett bábákat egyáltalán nemcsak különálló bábaképző intézetekben lehet kinevelni. Azt is tudta, hogy a bábánövendékek számára nemcsak önálló bábaképző intézetekben lehet bentlakást biztosítani. A kolozsvári egyetemen 1872–1919 között zavartalanul folyt bábaképzés – Erdély sajátos etnikai megoszlásához alkalmazkodva – három nyelven. A bábánövendékek a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika épületében a klinika főorvosai és asszisztensei irányításával folytatták tanulmányaikat, valamint gyakorlati képzésüket, és ugyanott az alagsori bábainternátusban kaptak szigorú felügyelet alatt szállást is. A kolozsvári egyetem összesítései szerint 1872–1895 között 933 baba szerzett képesítő oklevelet a kolozsvári egyetem klinikáján folyó tanfolyamon. A bábánövendékek közül Kolozsváron 1872–1891 között évente 24 fő, 1891–1895 között évente 18 fő, 1896-tól évente 20 fő kapott állami ösztöndíjat.¹⁴⁹ A Kolozsváron végzett bábák száma 1903-ra 1127 főre nőtt,¹⁵⁰ tehát 1896–1903 között is évente 25 főnél több szerzett képesítést. A bábaképzés érdekében a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika 1899-re elkészült¹⁵¹ új épülete alagsorában bábainternátust alakítottak ki 34 növendék számára.¹⁵² A klinikának éppen ez a több célt kiszolgáló jellege indokolta, hogy az egész klinikatelep legnagyobb méretű épületévé vált.¹⁵³ Szegeden 1921-től a bábaképezde épületében megnyílt női klinikán tovább folyt a bábaképzés,¹⁵⁴ mint ahogy a pozsonyi bábaképző intézetből 1918-ban az Erzsébet Tudományegyetem keretében megszervezett Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikán is zavartalanul folyt tovább a bábaképzés.¹⁵⁵ Szegeden 1922–1946 között 736 baba kapott oklevelet,¹⁵⁶ tehát a bábaképzésnek a Bársony János által is megkívánt érdekei semmit sem sérültek a bábaképzőnek az egyetem szervezetébe integrálásával.

A kolozsvári egyetemhez hasonlóan a Bársony János számára sokkal jobban ismert budapesti egyetem orvosi karán is folyt bábaképzés, még-

¹⁴⁸ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. június 18. 2.

¹⁴⁹ Szabó 1896: 330.

¹⁵⁰ Szabó 1903a: 25.

¹⁵¹ Gaal 2012: 74.

¹⁵² Szabó 1903b: 334.

¹⁵³ Gaal 2022: 90.

¹⁵⁴ Szabó–Zallár 1992: 43.

¹⁵⁵ Méreg 2021: 108.

¹⁵⁶ Fekete 1970: 183.

hozzá már a kar 1770-es nagyszombati kezdete óta:¹⁵⁷ az 1774. évi tanulmányi és szigorlati rend előírásai szerint a bábanövendékek számára minden évben három tanfolyamot tartottak.¹⁵⁸ A kar az 1770–1867 közötti 97 esztendő alatt 5488 (évente átlagosan 56,6 főt),¹⁵⁹ az 1867–1895 közötti 28 esztendő alatt pedig 4698 bábát (évente átlagosan 167,8 főt) képezett ki.¹⁶⁰ Vagyis a kiegyezés után közel háromszorosára (2,96) nőtt az évfolyamok átlagos létszáma. A budapesti és a kolozsvári egyetemi klinikákon zajló bábaképzésen kívül a századfordulóig 5 vidéki városban (Pozsony, Nagyvárad, Szeged, Nagyszeben és Ungvár) folyt bábaképzés. Ezekben 1903-ig együttesen 4589 tanuló nyert oklevelet.¹⁶¹ Vagyis a budapesti klinika önmagában felülmúlta az öt önálló vidéki bábaképezde teljesítményét. Tehát sem Kolozsvár, sem Budapest esetében nem támasztható alá Bársony János azon véleménye, amely szerint csak a független és önálló bábaképezdek jelenthetik a szakszerű szülésznőképzés intézményi keretét. Bársony János számára ezek a tények minden bizonnyal ismertek voltak, akkor is, ha a bábaképzést nem az általa vezetett I. számú női klinika, hanem a Tauffer Vilmos által vezetett, 1881-ben alapított II. számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika végezte.¹⁶² Az újonnan alapított tanszék tevékenységében a bábaképzés olyannyira fontos volt, hogy azt a Tauffer kinevezését közlő rendeletben külön is kiemelték,¹⁶³ s tanszék egy szülészeti és nőgyógyászati poliklinikummal összekapcsolva kimondottan a bábaképzés végzése céljából lett megalapítva.¹⁶⁴ A budapesti II. számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika épületének alagsorában szintén bábainternátust tartottak fenn.¹⁶⁵ Így a szegedi mondatait nem a bábaképzéssel kapcsolatos tények és szakmai érvek elfogulatlan számbavétele, hanem régi kedves tanítványának pártfogása, annak érdekeiért való közbenjárás motíválták.

Csohány János egyik legfőbb támogató orgánum a *Szegedi Uj Nemzedék* c. napilap volt, amely április 23-án részletes beszámolót adott közre az igazgató támogatását célzó memorandumról:

„A Szegedi Uj Nemzedék már több ízben rámutatott arra az aknamunkára, mellyel bizonyos körök megakadályozni akarják, hogy dr. Csohány

¹⁵⁷ Hőgyes 1896a: 344.

¹⁵⁸ Hőgyes 1896a: 29–30.

¹⁵⁹ Hőgyes 1896b: 149.

¹⁶⁰ Hőgyes 1896a: 63.

¹⁶¹ Mann 1896: 812.

¹⁶² Fekete 1970: 176.

¹⁶³ Győry 1936: 641.

¹⁶⁴ Hőgyes 1896b: 179.

¹⁶⁵ Tauffer 1909: 201.

*Jánost mostani állásában véglegesítsék. Szeged város társadalma, mely tudomást szerzett ez aknamunkáról, pénteken délelőtt egyhangúan állást foglalt Csobány tanár személye mellett, felíratot intézett dr. Vass József kultuszminiszterhez, hogy az új igazgató főorvost mai állásában véglegesítsék. [...] A felírat szerint a város társadalma erős bizalommal és törhetetlen ragaszkodással viseltetik Csobány János dr. iránt. A felírat kiterjeszkedik arra a körülményre is, hogy az intézetet ne olvassák be a szegedi egyetem kebelébe, mert az szűk kereteinél fogva orvosképzésre úgy sem lenne alkalmas.*¹⁶⁶

A bábaképezde és az egyetemek elhelyezéséről szóló törvényjavaslat

A szegedi bábaképezde épületének az egyetem rendelkezésére bocsátása és az intézménynek az egyetembe integrálása a két száműzött egyetem ideiglenes elhelyezéséről szóló törvényjavaslat nemzetgyűlési bizottsági vitáján is terítékre került. Május 27-én a közoktatásügyi és pénzügyi bizottságok együttes ülésén Négyesy László elnökle alatt és Szádeczky-Kardoss Lajos képviselő előterjesztésében tárgyalták a szövegváltozatot.¹⁶⁷ Herrmann Miksa¹⁶⁸ a kormányt adó Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Párt képviselője felszólalásában arra hívta fel a figyelmet, hogy az egyetemnek „Szegeden való elhelyezésére vonatkozó tárgyalások már teljes eredménnyel lezárultak, az utolsó órában akadályok merültek fel, mert nehézséget támasztottak a kis tábla épületének átadása és a bábaképző intézetnek az egyetemmel való egybeolvasztásával szemben, pedig az eredményes tanításnak alapvető feltétele. Kérte a minisztert a felvetődött aggodalmak eloszlására.” Barla-Szabó József¹⁶⁹ kormányparti képviselő a bábaképző intézetnek az egyetemmel való egybekapcsolásának szükségességére vonatkozó indítványt terjesztett elő.¹⁷⁰ Vass József miniszter válaszában „a leghatározottabban kijelentette, hogy a felsorolt kérdésekben végleges állást még nem foglalt, a legilletékesebb tényezőkkel tárgyalást fog folytatni, és e kérdést minden személyes érdektől menten a köz javára kívánja megoldani.”¹⁷¹

A szegedi bábaképezde épületének kérdése a két száműzött egyetem ideiglenes elhelyezéséről szóló törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájában is

¹⁶⁶ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. április 23. 2.

¹⁶⁷ *8 Órai Újság*, 1921. május 28. 6.

¹⁶⁸ Vidor 1921: 173.

¹⁶⁹ Vidor 1921: 15.

¹⁷⁰ *Friss Hírek* (hódmezővásárhelyi), 1921. május 31. 2.

¹⁷¹ *Új Barázda*, 1921. május 28. 3.

szóba került. Barla-Szabó József kormány párti képviselő felszólalásában kimondottan kérte a minisztert, hogy a szegedi bábaképzőt olvassa be az egyetembe:

„... bátorkodnám a kultuszminiszter úr figyelmét felhívni arra, hogy ezekben a vidéki kulturális gócpontokban máris vannak olyan egészségügyi intézmények, amelyek az állam tulajdonát képezik, amelyek a különböző minisztériumok hatáskörébe tartoznak, így ezek közül többnek irányítása és vezetése éppen a kultuszkormány kezében van. Ezért azt a kérést fejezem ki a kultuszminiszter úr előtt, szíveskedjék mintegy elvöl felállítani, hogy ezeknek az egészségügyi intézményeknek, elsősorban a bábaképzőknek bekapcsolása a kolozsvári és a pozsonyi egyetemek elhelyezésének helyes kivitelénél s a tanítás céljaira figyelembe veendő; másrészt szíveskedjék odahatni, hogy amennyiben ezek az intézetek vezetők nélkül állanának, és ezáltal maguk is mintegy alkalmat nyújtanak arra, hogy a menekült egyetemek kérdésének megoldásánál felhasználásra készen állnak, úgy a miniszter úr a célnak és a közérdeknek megfelelőleg ezeket a fontos momentumokat figyelembe veszi és ezen egyetemek és klinikáiknak elhelyezésénél az igénybevétel elvét érvényesíti.”¹⁷²

Vass József miniszter válaszában ígéretet tett az egyetem szempontjainak előnyben részesítésére:

„Arról is volt szó, hogy az Erzsébet-, valamint a Ferenc József-tudományegyetem elhelyezésénél a kultuszkormány vegye igénybe azokat az állami intézményeket, amelyek a tárca keretébe tartoznak. Tudom, hogy itt különösen Szegedre történt célzás, a szegedi bábaképzőnek gynecológia részére való lefoglalására. Megjegyzem, hogy ebben a kérdésben döntés még semmi irányban sem történt. Ellenben lekötöm magam a Nemzetgyűlés magas színe előtt is abban az értelemben, hogy minden körülmények között az egyetemi oktatásnak, valamint az államnak nagy érdekeit tartom szem előtt. Semmiféle személyi érdek engem nem tud és nem fog befolyásolni.”¹⁷³

A miniszteri válasznak a szegedi sajtóban is közzétett¹⁷⁴ azon megjegyzése, hogy a bábaképezde épületének lefoglalása és az intézetnek az egyetembe történő beolvasztása ügyében „döntés még semmi irányban sem történ” igen furcsa, hiszen 1920. január 14., vagyis az első szegedi egyetemi szemleút óta minden tárgyaláson az egyetem részére átadandó épületként említették a bábaképezdét. A nőgyógyászati klinika számára mindvégig

¹⁷² Nemzetgyűlési napló 1920: XI. 31.

¹⁷³ Nemzetgyűlési napló 1920: XI. 52.

¹⁷⁴ Szeged, 1921. június 16. 4.

kizárólag ez az épület volt kijelölve, másik épület egyetlen alkalommal sem került szóba erre a célra. A törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalásakor pedig már igen közeli volt a költözés kitűzött időpontja, így elképzelhetetlen, hogy a klinika érdekeit szem előtt hogyan és miért ne született volna döntés a bábaképezde átadásáról. Ugyanakkor tény az a furcsa jelenség, hogy amíg a száműzött egyetemek ideiglenes elhelyezéséről szóló törvényjavaslat a szegedi szemkórház kapcsán kiemelte „a Ferenc József Tudományegyetem orvostudományi karának céljára és az elhelyezés idejére a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcába vétetik át”, addig a szintén állami tulajdonban álló bábaképezdéről nem tett említést. Ez a szegedi sajtóban spekulációt váltott ki: *„A javaslat szerint tehát a miniszter a szemkórházra igényt tart, a szülészeti és nőgyógyászati klinika céljaira kiszemelt bábaképzőről azonban nem tesz külön említést. Ezt a körülményt illetékes körökben azzal magyarázzák, hogy a bábaképző intézet továbbra is megmarad az egyetemtől független intézetnek.”*¹⁷⁵

A bábaképezde függetlenségének megőrzését kívánók számára az is reménykedésre adott okot, hogy Vass József kultuszminiszter május 19-én a szegedi egyetem számára igénybe venni tervezett 9 épület között nem sorolta fel a bábaképezdét. Ez alapján ismét spekuláció látott napvilágot: *„Ezek szerint Vass miniszter a szegedi bábaképző intézetet, mely fontos hivatást tölt be, kivette a kombinációból.”*¹⁷⁶

A bábaképezde átvétele körüli bonyodalom

A női klinika vezetője, Kubinyi Pál professzor – Lőte József és Lechner Károly professzorokkal együtt – június 23-án Horthy Miklós kormányzóhoz nyújtott be folyamodványt a bábaképezde igazgatójának magatartása ellen.¹⁷⁷ A pénzügyminisztérium júniusban (július 1-jei hatállyal) törölte a bábaképezdét a költségvetésből, vagyis pénzügyi szempontból ettől kezdve az intézet már az egyetemhez tartozott. Ezért Vass József közoktatási miniszter július 4-én szólította fel Csohány Jánost az intézet mielőbbi átadására.¹⁷⁸ A női klinikának már július 1-jén elfogyott minden anyagi erőforrása az üzem fenntartására (a budapesti poliklinika felé fizetendő ellátmány, a személyzeti és dologi kiadásokra vonatkozóan). Tehát a klinika kontinuitása érdekében az intézmény azonnali lépéskényszerbe került.¹⁷⁹

¹⁷⁵ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. május 10. 4.

¹⁷⁶ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. május 25. 3.

¹⁷⁷ MNL OL K 636. 105. doboz VKM 118168/1921.

¹⁷⁸ ELTE EKL 429. fond, 1. doboz, szám nélkül.

¹⁷⁹ MNL OL K 636. 105. doboz VKM 116191/1921.

Az épület tényleges átadását július 8-ra tűzték ki. Ebből a célból Szandtner Pál professzor, az egyetem szegedi elhelyezését koordináló kormánybiztos július elején Szegedre érkezett Nagy Kálmán egyetemi gondnokkal, és – az állami gimnázium, a felsőipariskola, a Károly csapatkórház birtokbavétele után 6-án Kubinyi Pál professzorral és Kuncz Andor tanársegéddel közösen megkezdte a bábaképezde átvételét is. Erre Csóhány János a halogatás taktikájához folyamodott, s a helyi sajtót arról tájékoztatta:

„Eddig úgy hírlett, hogy a szegedi országos hírű bábaképző önálló marad, és tovább teljesíti eddigi fontos bábanevelői hivatását. A bábaképző jelenlegi igazgatója, Csóhány János dr. tanár sem tudott az átvételről, és csak kedden tudta meg, hogy az intézetet át kell adni egyetemi célokra. Csóhány dr., aki másfél év alatt rendkívül érdemdús működése alatt az intézetet újrászervezte, a háborús hiányokat pótolta, értesülésünk szerint valószínűleg távozik Szegedről. Előreláthatólag visszatér a budapesti szülészeti klinikára, ahol első tanársegédje volt Bársony tanárnak.”¹⁸⁰

A szegedi sajtóban egyéb valótlan állítások is megjelentek a bábaképezde július 6-i átvételi kísérlete kapcsán:

„A bábaképző átadása azt jelenti, hogy az intézet nem lesz önálló, hanem az egyetem keretében fog elhelyezkedni. Dr. Csóhány János igazgató-főorvos, akinek nevéhez az intézet rekonstrukciója fűződik, az eddigi jelek szerint nem marad Szegeden, hanem valószínűleg visszamegy Budapestre. A kiváló professzor távozása nagy veszteséget jelent a város orvosi karában, amelynek nemcsak értékes tagja volt, hanem lelkes irányítója és vezetője is. Távozása annál inkább kínos, mivel a kormány másfélévi érdemes munkásságát még azzal sem honorálta, hogy munkakört keresett volna számára.”¹⁸¹

Az a képtelen állítás, miszerint a bábaképezde igazgatója nem tudott az intézet egyetemi klinikába olvasztásáról, csak úgy képzelhető el, ha nem tűnt fel Csóhány dr. számára az 1920 nyara és 1921 nyara közötti évben többször tett egyetemi és miniszeri látogatás, részletes helyszíni felmérés, nem olvasta a szegedi sajtóban rendszeresen megjelenő cikkeket, és nem értesült a városi közgyűlésben folytatott vitákról.

Az átadás meghíusulásáról és Csóhány János magatartásáról Szandtner Pál kormánybiztos másnapi, a Vass József közoktatási miniszterhez írt levelében részletesen beszámolt:

¹⁸⁰ Szegedi Friss Ujság, 1921. július 7. 2.

¹⁸¹ Szegedi Új Nemzedék, 1921. július 7. 2–3.

„Dr. Csobány az intézeti vagyon leltárszerinti revíziójában nem gör-
dített ugyan fizikai akadályokat az átvételi eljárás elé, tegnap délután
azonban, amikor az intézetnek orvosi és gazdasági szempontból való
átvételére, illetve átadására vonatkozó jegyzőkönyv több napi átvételi
eljárás után elkészült s átadó- és átvevő felek által lezárandó lett volna,
a jegyzőkönyv aláírását s az intézet átadását a következményekre való
figyelmeztetés dacára is megtagadta, s kijelentette, hogy magánügyekben
sürgősen el kellvén utaznia, a továbbiakról egyáltalán majd csak a jövő
hét elején lesz hajlandó az átvételre kiküldött bizottsággal tárgyalni. [...] Minthogy az a renitenskedés, melyet a bábaképző helyettes igazgatója a
vett jelentés szerint Nagyméltóságod hivatkozott rendelete alapján eljáró
bizottsággal szemben tanúsította, ha kellőleg meg nem toroltatik, egyéb
az egyetem szegedi elhelyezkedésével kapcsolatos eljárásoknál is buzdító
például szolgálhat amaz egyetemellenes köröknek, melyekhez tudomásom
szerint dr. Csobány is tartozik, s minthogy ettől függetlenül is teljesség-
gel megengedhetetlen az, hogy az alárendeltek feletteseik törvényes in-
tézkedésein önkényesen túltehessék magukat, Kubinyi professzornak, az
átvételi bizottság elnökének, azt az előterjesztését, hogy Nagyméltóságod
a bábaképző intézet igazgatóját felelősségre vonni, s azonnal felfüggesz-
teni méltóztatnék, a magam részéről is legtetszebb mértékben osztva az-
zal a tiszteletteljes észrevétellel tartom kötelességemnek Nagyméltóságod
előtt tolmácsolni, hogy amennyiben dr. Kubinyi s az átvevő bizottság a
történt incidenssel kapcsolatban sürgős és megfelelő elégtételt nem kap-
nak, legnagyobb sajnálatomra nekem sem áll módomban tovább is ellátni
az egyetem áthelyezésével kapcsolatban Nagyméltóságodtól annak idején
nyert kitüntető megbízatásomat, mert ama magukban is súlyos, bizonyos
önző érdekek által pedig még mesterségesen is megnehezített viszonyok
közepette, melyek között az egyetem Szegedre helyezése ma végrehajtan-
dó, kellő időre és kellő sikert remélni csakis az esetben lehet, ha azok kikre
a végrehajtás feladata hárul, e nehéz és áldozatos munkájukban, felet-
teseik által megfelelően támogattnak s minden önkényes gáncsvetéssel
szemben teljes erővel megvédelmeztetnek.”¹⁸²

Végül az épület tényleges átadására Csobány János igazgató, Kubinyi
Pál professzor, Szandtner Pál professzor, Bíró Sándor miniszteri szám-
tanácsos, Kuncz Andor tanársegéd és Nagy Kálmán egyetemi gondnok
jelenlétében csak július 11-én került sor.¹⁸³ Kubinyi Pál professzor a bá-
baképző átvételéről a polgármestert külön is értesítette, s bejelentette,
hogy a bábaképző a továbbiakban klinikaként fog működni az egyetem

¹⁸² ELTE EKL 429. fond 1. doboz szám nélkül.

¹⁸³ ELTE EKL 429. fond 1. doboz szám nélkül.

megnyitásáig is. Az első klinikai beteget már az átvétel napján vették fel a szülészeti osztályon.¹⁸⁴

Bíró Sándor július 14-én a közoktatási miniszterhez írt jelentésében számolt be arról, hogy a bábaképezdét az átvételkor az 1920/21. gazdálkodási évről 863 844 korona kifizetetlen számlatartozás terhelte.¹⁸⁵ Ilyen körülmények között a női klinika – noha átvehette a bábaképezde tárgyi eszközállományát – továbbra is sok nehézséggel küzdött, ezért (az előző évhez hasonlóan) 1 millió korona rendkívüli állami segílyt kapott.¹⁸⁶ A bábaképezde épülete egészen 1929-ig az új női klinika elkészültéig szolgált a szegedi szülészeti és nőgyógyászati klinika otthonául. Utána az egyetem gazdasági hivatala és a hallgatók nyilvántartását, tandíj- és vizsgadíjbefizetését kezelő adminisztrációs központként működő Quaestura nyert benne elhelyezést.

További bonyodalmak

A felsoroltak mellett egyéb nehézségek is hátráltatták az egyetem szegedi elhelyezését. 1921 május elejére például az egyetem összesítette a professzorok szegedi lakásigényét: *„Hatvankilenc lakásra jelentették be igényüket az egyetemi tanárok és adjunktusok, leginkább 4–8 szobás lakásokra.”*¹⁸⁷ Ezek az igények többszörösen meghaladták a menekültekkel különösen tele lévő város korlátozott lehetőségeit.¹⁸⁸ Ugyanis a menekültek 1918 decembere óta tömegével érkeztek Szegedre a megszállt területekről. Egy 1920 nyári összesítés szerint 4756 menekült érkezett a városba. Többségüket középületekben vagy lefoglalt lakásokban igyekeztek elhelyezni, de a szegedi pályaudvarokon 157 vagonban 521-en laktak közülük.¹⁸⁹

Említésre érdemes például, hogy még 1921 nyarán is a honvédség használta a város több iskolaépületét, amely épületeket esetleg röviddel korábban már visszaadott a városnak, azok esetében pedig a nagy fokú állagromlás akadályozta azok egyetemi célú hasznosítását. Ezért Somogyi polgármester június 28-án levelet írt a rókusai elemi népiskola, a III. kerületi állami polgári iskola, az állami felsőipariskola és a volt császári és kirá-

¹⁸⁴ *Szegedi Új Nemzedék*, 1921. július 12. 2.

¹⁸⁵ MNL OL K 636. 105. doboz VKM 130479/1921.

¹⁸⁶ MNL OL K 636. 105. doboz VKM 99954/1921.

¹⁸⁷ *Szegedi Napló*, 1921. május 4. 1.

¹⁸⁸ Vajda 2021: 142.

¹⁸⁹ *Szegedi Friss Ujság*, 1920. július 21. 1.

lyi csapatkórház Kálvária téri épületének mielőbbi helyrehozatalát kérte a Honvédelmi Minisztériumtól.¹⁹⁰

Minden fent ismertetett körülmény ellenére 1921. július 22-én közzétette az egyetem a beiratkozásra vonatkozó hirdetését. Eszerint az 1921/22. tanévtől már Szegeden folytatja működését. Figyelemre méltó azonban az a sajátos körülmény, hogy az egyetemre első alkalommal beiratkozóknak augusztus 1–31. között még Budapesten (II. kerület Szegényház utca 36. és Győri út 13.) kellett jelentkezniük.¹⁹¹

Következtetések

A száműzött kolozsvári egyetem Szegedre kerülése és ott a legszükségesebb épületekkel való ellátása leginkább Somogyi Szilveszter polgármester kitartó, minden akadályt leküzdő munkájának, valamint a cél megvalósulásába vetett bizalmának köszönhető. Sem a kultuskormányzat, sem a professzorok, sem az országos és helyi média nem állt ki folyamatosan az egyetem Szegedre kerülése érdekében.¹⁹² Az Igazságügyi Minisztérium, a szegedi ítélőtábla, a főügyészség és a középiskolai tanárság inkább akadályozta a szervezési folyamatok sikeres megvalósítását. A város helyi orvosi elitje (a közkórház, a gyermekkórház és a bábaképezde igazgatója, valamint a tiszti főorvos)¹⁹³ és egyes középiskolai tanárok minden lehetséges kifogást felhozta az egyetem Szegedre kerülése ellen, hiszen a professzorok városba kerülése alapjaiban ásta alá az ő addigi hatalmi pozíciójukat. Ezek az emberek nem tartották tiszteletbe sem a minisztertanács, sem a nemzetgyűlés döntéseit. Jellemző az elszántságukra, hogy a bábaképezde jogtalan visszatartásának ügye egészen Horthy Miklós kabinetirodájáig jutott el, s a kormányzónak kellett erélyesen közbelépnie, hogy érvényt szerezzen a kormány döntésének.

A Dugonics téri épületet az egyetem csak a város példátlan anyagi áldozatvállalása árán és csak ideiglenesen kapta meg, s abba az ítélőtábla többször is megkísérelt visszatérni. Végül 1942 nyarán tényleg visszavette az épület II. emeletét az egyetemtől. Az 1921 tavaszi és nyári bonyodalmak és az épületek egyetemi használatba vétele érdekében kötött egyezségek nagymértékben meghatározták az egyetem későbbi mozgásterét is.

¹⁹⁰ MNL OL K 636. 105. doboz VKM 119228/1921.

¹⁹¹ Márki 1922: 151.

¹⁹² Vajda 2021: 144.

¹⁹³ Vincze 2006a: 102–103.

Források

ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (EKL)

429. fond Szandtner Pál irathagyatéka

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Csongrád Vármegyei Levéltára (CSML)

IV.B. Szeged szabad királyi város tanácsának iratai

MNL Országos Levéltára (OL)

K 27. fond Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei (1867–1944)

K 636. fond Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Egyetemek és Főiskolák Osztály iratai (1919–1944)

Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. I–XVII. Budapest, 1920–1922.

A budapesti királyi magyar tudomány-egyetem almanachja az ... [MCMVI–MCMVII. – MCMXXI–MCMXXII.] tanévre. Budapest, 1907–1922.

8 Órai Ujság, 1920–1921

A Munka, 1920–1921

Friss Hírek, 1921

Népszava, 1920–1921

Szeged, 1920–1921

Szeged és Vidéke, 1920–1921

Szegedi Friss Ujság, 1920–1921

Szegedi Napló, 1920–1921

Szegedi Új Nemzedék, 1920–1921

Új Barázda, 1921

Hivatkozott irodalom

Antal Tamás 2006: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék.* (Dél-Alföldi Évszázadok 23.) Szeged.

Antal Tamás 2014: *A szegedi királyi ítéltábla története 1890 és 1914 között.* (Fejezetek a Szegedi Ítéltábla történetéből 1.) Budapest–Szeged.

- Antal Tamás 2015: *A szegedi királyi ítélőtábla története 1914 és 1921 között.* (Fejezetek a Szegedi Ítélőtábla történetéből 2.) Budapest–Szeged.
- Antal Tamás 2017: *A szegedi királyi ítélőtábla története 1921 és 1938 között.* (Fejezetek a Szegedi Ítélőtábla történetéből 3.) Budapest–Szeged.
- Bölony József – Hubai László 2004: *Magyarország kormányai 1848–2004.* Budapest.
- Fekete Sándor 1970: A bábaoktatás története Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* (55–56.) 175–186.
- Földváriné Kocsis Luca 1994: Közigazgatási és egyéb hatalmi szervek. In: Serfőző Lajos (szerk.): *Szeged története 4.* Szeged, 269–308.
- Gaal György 2012: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei és vonzatai.* Kolozsvár.
- Gaal György 2022: Telkek, épületek, építkezések – ahol az egyetemi munka folyt. In: Marjanucz László (főszerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története II. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újra-kezdésig 1872–1921.* Szeged, 51–108.
- nádudvari Győry Tibor 1936: *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935. (A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története III.)* Budapest.
- Hőgyes Endre 1896a: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudományegyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről.* Budapest.
- Hőgyes Endre 1896b: Hazai orvosi oktatásügyünk és a budapesti egyetem orvosi kara. In: Breznay Béla – Kenessey Béla – Schneller István (szerk.): *A felső oktatásügy Magyarországon.* Budapest, 129–187.
- Mann Jakab 1896: Bábaképző intézetek. In: Breznay Béla – Kenessey Béla – Schneller István (szerk.): *A felső oktatásügy Magyarországon.* Budapest, 801–817.
- Márki Sándor 1922: *A m. kir. Ferencz József-tudományegyetem története: 1872–1922.* Szeged.
- Méreg Martin 2021: Bábaképző intézettől a szülészeti klinikáig. Velits Dezső szerepe az Erzsébet Tudományegyetem pozsonyi korszakában. *Per Aspera ad Astra* (8.) 1. 105–113.
- Ruszoly József 1991: Az állam közigazgatási és igazságszolgáltatási szervek Szegeden. In: Gaál Endre (szerk.): *Szeged története 3.* Szeged, 639–647.
- Szabó Dénes 1896: A kolozsvári M. Kir. Ferencz-József Tudományegyetem Orvosi Kara 1872–1895-ben. In: Breznay Béla – Kenessey Béla – Schneller István (szerk.): *A felső oktatásügy Magyarországon.* Budapest, 289–355.

Szabó Dénes 1903a: A kolozsvári kir. tud.-egyetem alapítása. In: Udránszky László – Szabó Dénes (szerk.): *Emlékkönyv a kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXII. Vándorgyűlése tagjai részére.* Kolozsvár, 14–25.

Szabó Dénes 1903b: Szülészeti és nőgyógyászati klinika. In: Udránszky László – Szabó Dénes (szerk.): *Emlékkönyv a kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXII. Vándorgyűlése tagjai részére.* Kolozsvár, 328–357.

Szabó Tibor – Zallár Andor 1992: *Orvostudományi Kar 1921–1944.* (A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem története 1.) Szeged.

Tauffer, Guillaume 1909: La IIme Clinique Gynécologique. In: Grósz, Emile (ed.): *Les Facultés de Médecine de Universités Royales Hongroises de Budapest et de Kolozsvár.* Budapest, 199–208.

T. Knotik Márta 2000: Főreáltanoda. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Csongrád megye építészeti emlékei.* Szeged, 389–390.

Vajda Tamás 2019: 1919 – a magyar egyetem elűzése Kolozsvárról. *Per Aspera ad Astra* (6.) 2. 7–29.

Vajda Tamás 2021: A kolozsvári egyetem Szegedre kerülése. In: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): *Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920.* (Közép-Európai Monográfiák 29). Szeged, 127–146.

Vidor Gyula (szerk.) 1921: *Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai.* Budapest, [1921.]

Vincze Gábor 2006a: *Aszáműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921).* Szeged.

Vincze Gábor 2006b: A bujdosó egyetem Szegedre kerülése. *Valóság* (49.) 4. 26–55.

1. kép – A bábaképezde, majd az egyetem Női Klinikájának épülete (1921–1929 között) SZTE Levéltára

2. kép – A Királyi Ítéltábla szegedi székhelye, majd az egyetem központi épülete (1921–1940 között) SZTE Klebelsberg Könyvtár Képtár és Médiatéka

A konferencia programja

2021. november 25.

Fedeleš Tamás: „A múltból a jövő felé – A modernkori pécsi felsőoktatás első száz esztendeje, 1923–2023.” Centenárium program sorozat a Pécsi Tudományegyetemen

Kaposi Zoltán: Pécs gazdasági helyzete az 1920-as években

Molnár László: Száműzötként a fővárosban. Három orvoskar együttes ülése 1920 végén

Kovács Adrienn: Az Erzsébet Tudományegyetem és a két világháború közötti kulturális diplomácia

Vajda Tamás: A kolozsvári egyetem Szegedre kerülése: politikai egyeztetések és szervezési folyamatok 1919–1921 között

Osváth Zsolt: „A mi értékeink” – A szegedi tudományegyetem Diákvédő és Diákjóléti Irodája sajtómegjelenései 1923–1928

Zsidi Vilmos: Ifj. Erődi-Harrach Béla a Közgazdaságtudományi Kar professzora 1920–1948

Rozs András: A Turul Szövetség ideológiai irányvonalának változásai, 1943–1944

Kötetünk szerzői

Dr. Kaposi Zoltán DSc

egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Molnár László Phd

igazgató, Semmelweis Egyetem Központi Levéltár

Osváth Zsolt

főlevéltáros, Semmelweis Egyetem Központi Levéltár

Rozs András †

ny. főlevéltáros

Vajda Tamás

levéltárvezető, Szegedi Tudományegyetem Levéltára

Az Egyetemi Levéltár kiadásában, illetve közreműködésével megjelent kötetek

PTE Egyetemi Levéltár kiadványai

1. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1926–1951. Összeállította: Kovács Adrienn. (2011)
2. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1918–1940. Összeállította: Kovács Adrienn. (2012)
3. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Tanácsa tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1914–1943. Összeállította: Sztana-Kovács Adrienn. (2014)
4. A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1921–1950. Összeállította: Kovács Adrienn, Pálmai Dóra, Polyák Petra. (2021)
5. Szögi László – Csibi Norbert: A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1850–1923. (2023)
6. Zsigmond Anna: Zsigmond László életútja 1907–1992. A felkészülés éve a tudós-tanári pályára. (Várható megjelenés: 2024)

Egyetem és társadalom

1. Polyák Petra: „A hallgatóknak meg kell lenni.” A felsőoktatási beiskolázás és felvételi rendszere az első öt éves terv idején. (2016)
2. Az Év Levéltára 2020. A 2021. április 13-án tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: Lengvári István. (2021)
3. Felsőoktatási intézményeink külkapcsolatai a 20. században. A 2020. november 12-én tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: Lengvári István. (2021)

Pécsi Egyetemi Almanach

1. Pécsi egyetemi almanach I. 1367–1950. Szerkesztette: Lengvári István. (2015)
2. Pécsi egyetemi almanach II. 1951–1999. Szerkesztette: Polyák Petra. (2017)
3. Pécsi egyetemi almanach III. 2000–2019. A kötetet összeállította: Acél Róbert, Gutai Csilla, Soponyai-Méhes Judit. (2023)

Egykor és ma (fotóalbumok)

1. Egykor és ma – A pécsi egyetem épületei. A kötet archív képeit gyűjtötte, szerkesztette, az új felvételeket készítette: Lengvári István és Ruprech Judit. (2017)
2. Egykor és ma – A pécsi egyetem polgárai. A kötet archív képeit gyűjtötte: Lengvári István, az új felvételeket készítette: Csontos Szabolcs. (2019)

A levéltár közreműködésével megjelent kötetek

1. Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. (2011¹, 2017²)
2. Fedeles, Tamás – Lengvári, István – Schmelcz-Pohánka, Éva – Polyák, Petra: Centuries of Higher Education in Pécs. (2017)
3. A pécsi bölcsészkar bölcsője. A Pécsi Tanárképző Főiskola egyetemi karrá válása és az egységes, egyetemi szintű tanárképzési kísérlet. Szerkesztette: Lengvári István és Polyák Petra. (2013)